

REVISTA GALEGA DE EDUCACIÓN

PUBLICACIÓN DE NOVA ESCOLA GALEGA

AS ESCOLAS DOS AMERICANOS

Galicia de Abadín a Zas

na vangarda
do municipalismo.

Federación Galega
de Municipios e Provincias

ABADÍN ABEGONDO AGOLADA ALFOZ ALLARIZ
AMES AMOEIRO ANTAS DE ULLA ARANGA ARBO
ARES A CORUÑA DEPUTACIÓN DA CORUÑA
A ARNOIA ARTEIXO ARZÚA AVIÓN BAIONA
BALEIRA BALTAR BANDE BARALLA BARBADÁS
O BARCO DE VALDEORRAS BARREIROS BARRO
A BAÑA BAÑOS DE MOLGAS BEADE BEARIZ
BECERREÁ BEGONTE BERGONDO BETANZOS
BOBORÁS BOIMORTO BOIRO A BOLA O BOLO
BOQUEIXÓN BRIÓN BUEU BURELA BÓVEDA
CABANA DE BERGANTIÑOS CABANAS CALDAS
DE REIS CALVOS DE RANDÍN CAMARIÑAS
CAMBADOS CAMBRE CAMPO LAMEIRO CANGAS
A CAPELA CARBALLEDA DE AVIA CARBALLEDA
DE VALDEORRAS CARBALLEDO O CARBALLIÑO
CARBALLO CARIÑO CARNOTA CARRAL
CARTELLE CASTRELO DE MIÑO CASTRELO
DO VAL CASTRO CALDELAS CASTRO DE REI
CASTROVERDE CATOIRA A CAÑIZA CEDEIRA
CEE CELANOVA CENLLE CERCEDA CERDEDO
CERDIDO CERVANTES CERVO CESURAS
CHANDREXA DE QUEIXA CHANTADA COIRÓS
COLES CORCUBIÓN O CORGO CORISTANCO
CORTEGADA A CORUÑA COSPEITO COTOBADI
COVELO CRECENTE CUALEDRO CULLEREDO
CUNTIS CURTIS DODRO DOZÓN DUMBRÍA
ENTRIMO ESGOS A ESTRADA FENE FERROL
FISTERRA FOLGOSO DO COUREL A FONSGRADA
FORCAREI FORNELOS DE MONTES FOZ FRADES
FRIOL GOMESENDE GONDOMAR O GROVE A
GUARDA A GUDIÑA GUITIRIZ GUNTÍN A ILLA
DE AROUSA O INCIO O IRIXO IRIXOA LALÍN A
LAMA A LARACHA LAROUCO LAXE LAZA LEIRO
LOBEIRA LOBIOS LOURENZÁ LOUSAME LUGO
DEPUTACIÓN DE LUGO LANCARA MACEDA
MALPICA DE BERGANTIÑOS MANZANEDA
MARÍN MASIDE MAZARICOS MAÑÓN MEAÑO
MEIRA MEIS MELIDE MELÓN A MERCA MESÍA
A MEZQUITA MIÑO A CORUÑA MOAÑA
MOECHE MONDARIZ MONDARIZ-BALNEARIO
MONDOÑEDO MONFERO MONFORTE DE LEMOS
MONTEDERAMO MONTERREI MONTERROSO
MORAÑA MOS MUGARDOS MURAS MUROS
MUXÍA MUIÑOS NARÓN NAVIA DE SUARNA
NEDA NEGREIRA NEGUEIRA DE MUÑIZ AS
NEVES NIGRÁN AS NOGAIS NOGUEIRA
DE RAMUÍN NOIA OIA OLEIROS ORDES
OROSO ORTIGUEIRA OS BLANCOS OURENSE
DEPUTACIÓN DE OURENSE OUIROL OUTEIRO DE
REI OUTES OZA DOS RÍOS OÍMBRA PADERNE
PADERNE DE ALLARIZ PADRENDA PADRÓN PALAS
DE REI PANTÓN PARADA DE SIL PARADELA
A PASTORIZA PAZOS DE BORBÉN PEDRAFITA
DO CEBREIRO O PEREIRO DE AGUIAR A
PEROXA PETÍN O PINO PIÑOR A POBRA DE
TRIVES A POBRA DO CARAMIÑAL POIO POL
PONTE CALDELAS PONTEAREAS PONTECESO
PONTECESURES PONTEDEUME PONTEDEVA A
PONTENOVA AS PONTES DE GARCÍA RODRÍGUEZ
PONTEVEDRA DEPUTACIÓN DE PONTEVEDRA
PORQUEIRA O PORRIÑO PORTAS PORTO DO SON
PORTOMARÍN A POBRA DO BROLLÓN PUNXÍN
O PÁRAMO QUINTELA DE LEIRADO QUIROGA
RAIRIZ DE VEIGA RAMIRÁS REDONDELA RIANXO
RIBADAVIA RIBADEO RIBADUMIA RIBAS DE SIL
RIBEIRA RIBEIRA DE PIQUÍN RIOTORTO RÍOS
RODEIRO ROIS O ROSAL RUBIÁ RÁBADE A
RÚA SADA SALCEDA DE CASELAS SALVATERRA DE
MIÑO SAMOS SAN AMARO SAN CIBRAO DAS
VIÑAS SAN CRISTOVO DE CEA SAN SADURNIÑO
SAN XOÁN DE RÍO SANDIÁS SANTA COMBA
SANTIAGO DE COMPOSTELA SANTISO SANXENXO
SARREAU SARRIA O SAVIÑAO SILLEDA
SOBER SOBRADO AS SOMOZAS SOUTOMAIOR
TABOADA TABOADELA A TEIXEIRA TEO TOMIÑO
TOQUES TORDOIA TOURO TOÉN TRABADA
TRASMIRAS TRAZO TRIACASTELA TUI VAL DO
DUBRA O VALADOURO VALDOVIÑO VALGA
VEDRA A VEIGA VERA VERÍN VIANA DO
BOLO O VICEDO VIGO VILA DE CRUCES
VILABOA VILAGARCÍA DE AROUSA VILALBA
LUGO VILAMARTÍN DE VALDEORRAS VILAMARÍN
VILANOVA DE AROUSA VILAR DE BARRIO VILAR
DE SANTOS VILARDEVÓS VILARIÑO DE CONSO
VILARMAIOR VILASANTAR VIMIANZO VIVEIRO
XERMADO XINZO DE LIMIA XOVE XUNQUEIRA DE
AMBÍA XUNQUEIRA DE ESPADANEDO ZAS

REGRESANDO AO PASADO

Mariano Fernández Enguita, o destacado e crítico sociólogo da educación que noutras ocasións tiña alporizado un sector amplo do profesorado do ensino público desde a súa crítica ás por el valoradas como posicións a miúdo corporativas, cerraba a súa columna de opinión en *El País* do pasado 23 de maio de 2012 coa expresión *agresiva política de dereitas*. En termos similares uns días antes saíu á opinión pública e ao profesorado un *Nova Escola Galega Opina* titulado “Ataque sen precedentes ao ensino público”.

Unha coincidencia valorativa que se entende á vista das medidas políticas e dos anuncios que se nos fan:

- descenso no gasto público en educación
- redución de cadros de profesorado e orzamentos dos centros
- aumento das horas de docencia e do número permitido de alumnado por aula
- maior desprotección á escola nos medios rurais
- redución no apoio público á escolarización 0-3
- acurtamento da ESO
- eliminación/redución de programas de educación compensatoria
- unha política lingüística “efectivamente” anti-galega, amparándose nunha torpe utilización das enquisas ás familias, tamén economicamente precarizada
- o incremento das taxas universitarias
- a redución no número de bolsas para estudos universitarios
- alarmante redución no gasto en I+D
- eliminación de *Educación para a Cidadanía* como máis cualificado espazo crítico, de debate e de reflexión ética
- peche de oportunidades laborais no ensino para as novas xeracións de profesionais do ensino
- redución de salarios e aumento da inestabilidade laboral

Certo é que atravesamos unha seria crise económica. Certo é que non hai todos os recursos económicos que se precisarían, o que obriga a establecer prioridades. Certo tamén que os gobernantes deben tomar decisións, coa leximitación recibida nas urnas. Porén, é igualmente certo que o conxunto de medidas emprendidas ou en vías de levar a cabo e o modo da súa execución constitúen camiños de regreso ao pasado, xa que por xunto tenden a instaurar accións de desestruturación do sistema educativo en tanto que mediación favorable á integración social e ao desenvolvemento cultural e educativo con graos considerables de equidade. Acceder aos mellores servizos educativos e a cotas máis altas de educación será, así, máis gravoso, en particular para os sectores sociais populares e os sectores medios máis modestos, dados os custos directos e os indirectos. Estamos ante medidas que tenden a instaurar un “equilibrio” crecente co ensino privado, concertado ou non, coa axuda de estratexias de colonización ideolóxica (a creación do “sentido común”), que procuran abalar a opinión social cara ao ensino privado, nunha especie de “sálvese quen poida”. De momento “aforramos” (“máis por menos” din os que nos mandan); porén, virán logo os custos sociais e os maiores desaxustes... en nome da “excelencia” interpretada desde valores conservadores e neo-liberais.

Dinos a Consellaría de Educación que, porque se actuou con antelación, e debido ás nosas competencias plenas, non haberá por que levar á práctica todo o contido do Real Decreto do Ministerio de Educación, como “mostra do noso senso autonómico”. Con todo, aplauden igualmente o conxunto de medidas que se propoñen desde a Administración central; é dicir, comparten a liña política, e por iso tamén a nosa crítica. Non debe tranquilizarnos que aquí non se vaian aplicar todas as medidas previstas: ollemos a natalidade decrecente co seu reflexo nas aulas e aí atoparemos boa parte da explicación. Sen xerar, en troques, un serio programa público de apoio á natalidade. Perdemos galegos e galegas e non sentimos a pobreza infantil da que fala UNICEF; “aquí non”. Isto é, aquí non hai nenos. Seguirán a inzar as toxeias, e perderase a masa sociolóxica que tiña o galego como lingua propia, en nome da liberdade individual.

Non é así como avanzaremos, en tempos de dificultade, na sustentabilidade dunha educación para todos e todas, integradora, esixente e formativa de altas competencias para o incremento do capital social. Non será así como construiremos a nosa comunidade nacional, como un espazo social desenvolvido en todos os sentidos, un herdo para os galegos e as galegas do futuro, parte dun mundo humano maior. No seu canto, o liderado político esixiría debate, argumentación, concertación, menos unilateralidade... para achegar convencementos sociais compartidos democraticamente, como parte dunha estratexia de avance social.

Se cadra, foi algo deste espírito e procura o que fixo a Nova Escola Galega merecedora do Pedrón de Ouro entregado na Casa de Rosalía: a vía que deben practicar todas as instancias democráticas interesadas en desprazar a agresiva política de dereitas. ■

AS ESCOLAS DOS AMERICANOS

6 O tema

8 Resumos / Resúmenes / Abstracts

12 A emigración galega a América: sociabilidade, política, cultura e educación

X. M. Malheiro Gutiérrez

22 Vida, organización e avatares das sociedades de instrución. O caso das Pontes como exemplo

Manuel Souto López

28 Agraristas e emigrantes compartillando un ideal educativo

X. Amancio Liñares Girault

32 Emigración e arquitectura escolar nas primeiras décadas do s.XX

José Ramón Iglesias Veiga

36 A proxección social, cultural e educativa da masonería galega: unha panorámica con América ao fondo

Carlos Pereira Martínez

42 As escolas dos americanos: en castelán ou en galego? "Moito mal que fan a Galicia"

Antón Costa Rico

47 Emigrantes doutras nacións e educación na Argentina

X. M. Malheiro Gutiérrez

54 Emigrantes galegos e a educación en Brasil no alborar do s.XX: entre São Paulo e Santos

Maurilane de Souza Biccas

58 O Brasil como a América, América... de John Ford

Raúl Soutelo Vázquez

62 De onte a hoxe: inmigración e realidade escolar. Formulacións e estratexias

Diana Priegue

66 VI Encontro de debate sobre a escola rural en Devesos. Crónica dun feliz centenario

Emilio Castro Fustes

A "Alianza aresana de instrucción", decana das sociedades de instrución galegas

Ernesto López Naveiras

A Devesana: un proxecto e unha realidade

Narciso Luaces Barro

69 Para sabermos algo máis...

X.M. Malheiro e Antón Costa

REVISTA
GALEGA
DE EDUCACIÓN

Num. 53
Xuño 2012

Director:

Xesús Rodríguez Rodríguez

Vicedirector:

Francisco Veiga García

Consello de Redacción:

Antón Costa Rico
Manuel González Seoane
Xiana Lastra Pernas
Ana Mª Pose Blanco
Xosé Ramos Rodríguez
Araceli Serantes Pazos
Miguel Vázquez Freire
Francisco Veiga García
Mª Helena Zapico Barbeito

Consello Editorial:

Xosé Álvarez Castro
Manuel Bragado Rodríguez
Mª Dolores Candedo Gunturiz
Francisco Xosé Candia Durán
Montserrat Castro Rodríguez
Xosé Manuel Cid Fernández
Carmen Díaz Simón
Agustín Fernández Paz
Lois Ferradás Blanco
Valentina Formoso Gosende
Narciso de Gabriel Fernández
Emilio González Legaspi

Xosé Lastra Muruais
Ramón López Facal
Laura Lodeiro Enjo
Xosé Manuel Malheiro
Xosé Manuel Rodríguez Abella
Belén Rodríguez Silva
Victor Santidrián Arias
Bieito Silva Valdivia
Alexandre Sotelino Losada
Yésica Teijeiro Boo
Mercedes Vázquez Vázquez
Manuel Vieites García

sumario

74 Entrevista

Dino Pacio

X. M. Malheiro Gutiérrez

82 Educación social e escola

Menores na educación social, alumnos, no sistema educativo: voces (im)prescindibles na atención á diversidade

Ana Iglesias Galdo

86 Novas tecnoloxías

Facer radio en francés: unha experiencia na clase de idiomas

Miguel Cumbrão Álvarez

88 A escola rural

O proxecto cultural-educativo "Arumes do Corgo"

Mario Outeiro e Mª Beatriz Páramo

92 A escola rural

Os xogos dos bólos de Parada de Sil. Historia da vida, recuperación e difusión do patrimonio dun concello no rural de Ourense

Juanjo García Rodicio

96 Experiencias

Unha experiencia máxica na educación infantil

Fátima Rodríguez Eiroa

100 Outras escolas

Establecendo sinerxias entre centros europeos. Experiencias e traxectoria do CPI O Cruce

Milagros Trigo Miranda

104 Recursos do contorno

Casa Grande de Xanceda

Araceli Serantes Pazos

106 Investigación

Aplicación informática do Programa de Integración Gestáltico (PIG) para autistas

Manuel Ojea Rúa

110 Recensións

Charles Dickens: A infancia en tempos de capitalismo salvaxe

Miguel Vázquez Freire

Recensións

Na cerne da selva

Mercedes Espiño Amil

114 Panoraula

Xosé Ramos e Antón Costa

Comité Científico:

Jaume Carbonell
Giancarlo Cavinato
Miquel À. Essomba
Moacir Gadotti
Teresa Garduño
Francesc Imbernon
Philippe Meirieu

Jaume M. Bonafé
Antón Santamarina
Mercedes Suárez Pazos
Francesco Tonucci
Antoni Zabala
Philippe Watrelot
Joxé Mari Auzmendi

Deseño: Lois Rodríguez (Acordar)

Maquetación e deseño de cuberta: Xiana Lastra Pernas

Impresión: Rodi Artes Gráficas

Lugar de edición: Santiago de Compostela

Redacción: rge.redaccion@mundo-r.com

Publicidade: rge.publicidade@mundo-r.com

Subscricións: rge.subscricions@mundo-r.com

A LUZ QU

D E A M

E CHEGOU

Desde os anos setenta do século XIX e ao longo das primeiras décadas do XX centos de miles de galegos e galegas trasladáronse a diversas terras de América como emigrantes económicos. Confrontáronse alí e interactuaron cun novo mundo para eles, no que apreciaron un maior/mellor desenvolvemento social e cultural; desde tal apreciación, avivada mediante procesos de organización colectiva maiormente de base identitaria, propuxéronse moitos deles facer avanzar o desenvolvemento cultural e social en Galicia, a través de procesos de autoorganización social e política e da escolarización. Foi así, como nos anos vinte, logo de sostidos incrementos, cerca de 500 aulas escolares primarias de toda Galicia, sendo unha parte delas do Estado, notaban o influxo “dos de América”, ou ben por teren sido construídas por impulso dos emigrantes, ou porque estes as axudaban economicamente, ou porque o programa que nelas se impartía ou as orientacións pedagóxicas alí seguidas tiñan declaradas marcas americanas. De todo isto e da recreación das súas identidades é do que nos propoñemos falar neste monográfico da *Revista Galega de Educación* neste ano de 2012, no que fan o seu centenario varias das *escolas dos americanos*, ben debido á súa creación, ben debido a ser o ano de inauguración do seu edificio logo xa de anos de existencia da escola máis en precario, como foi o caso da de San Adrián da Veiga (Ortigueira), arredor da que *Nova Escola Galega* convocou, baixo a coordinación do profesor César Martínez Yañez, o *VI Encontro de debate sobre o medio rural* no comezo da primavera.

A viaxe ou travesía dos galegos e galegas a América supoñíalles saír de contextos maiormente pechados, controlados por conservadores poderes políticos e relixiosos, para entrar a formar parte de contextos preferentemente urbanos, pertencentes ao que Bergson e Popper cualificaron como “sociedades abertas”, de orientación democrática e promotoras de autonomía individual. Falamos, pois, dunha travesía conflitiva ao poñerse en xogo as vivencias, as “seguridades” e a memoria cultural elaborada previamente, é dicir, a identidade xerada no contexto de “sociedades cerradas”, ao vérense obrigados os viaxeiros a facer unha recreación e re-constitución adaptativa das súas primeiras identidades.

Os emigrantes confrontábanse cun mundo novo. A diversidade de prácticas sociais e culturais existentes naqueles momentos en América (de Buenos Aires a New York) foi para eles un constante motivo de disonancia cognitiva e de aprendizaxe, realizando ao respecto distintos exercicios de “apropiación” de novos ingredientes, cunha circulación neste caso de América para España; cómpre dicir que parte moi significativa dos maiores impulsos e dos actores máis decididos na construción (“escolar” e “pedagóxica”, tamén) de cidadanías democráticas durante o primeiro terzo do XX, no caso particular de Galicia, “viñeron” de América, a través da influencia que sobre as poboacións locais de Galicia exerceron os emigrantes.

Tamén, houbo exercicios contraditorios e probablemente negativos: xigantes ou ananos? é a pregunta retórica e de mercadotecnia informativa da que parte unha actividade do Consello da Cultura Galega para falar neste ano de Celso Emilio Ferreiro; nin unha cousa, nin a outra, entendido sociologicamente. Nós queremos salientar o que de positivo e máis significativo burbullou na experiencia para a nosa historia escolar e cultural; moi probablemente máis luces que sombras: a luz da educación e a luz da cidadanía nun contexto cheo de contradicións e conflitos sociais e persoais, e xa daquela ben complexo.

Desa experiencia anterior, que ten moito de doloroso e de sofrimento para as xentes que se viron na obriga de emigrar, unha experiencia que mesmo coñecemos vivencialmente en moitísimas familias galegas, debemos tirar elementos de reflexión e de valoración ante a nosa realidade galega actual que incorpora inmigrantes de distintas procedencias nacionais, culturais, relixiosas e políticas. Inmigrantes que veñen cos seus fillos e fillas que tamén se incorporan á nosa escola e á nosa educación, de quen igualmente temos que aprender, e que deben ser acollidos desde unha radical cidadanía democrática. Eis o sentido que lle quixemos dar a unha parte final na que asoman algúns dos aspectos da actual realidade da inmigración entre nós.

Antón Costa e Xosé Manuel Malheiro
Coordinadores do monográfico

MÉRICA

Resumos

Resúmenes

Abstracts

A EMIGRACIÓN GALEGA A AMÉRICA: SOCIABILIDADE, POLÍTICA, CULTURA E EDUCACIÓN

Xosé Manuel Malheiro Gutiérrez

Para falar da acción cultural e educativa dos inmigrantes galegos a América, desenvolvida alá ou promovida aquí, é conveniente antes achegarse ao fenómeno emigratorio singular do que falamos, ás súas vidas, percepcións, representacións, prácticas de sociabilidade e manifestacións de vida. É dende a sociabilidade americana dende onde se fraguarán os proxectos galegos

Para hablar de la acción cultural y educativa de los inmigrantes gallegos a América, desarrollada allá o promovida aquí, es conveniente antes acercarse al fenómeno emigratorio singular del que hablamos, a sus vidas, percepciones, representaciones, prácticas de sociabilidad y manifestaciones de vida. Es desde la sociabilidad americana desde donde se fraguarán los proyectos gallegos.

In order to talk about the cultural and educational action carried out by Galician immigrants to America, either developed there or promoted here, it is convenient to start by getting closer to the singular migratory movement under consideration: their lives, perceptions, representations, practices of sociability and life manifestations. It is from the American sociability that the Galician projects would be forged.

VIDA, ORGANIZACIÓN E AVATARES DAS SOCIEDADES DE INSTRUCCIÓN. O CASO DAS PONTES COMO EXEMPLO

Manuel Souto López

O autor achéganos ao modo de constituír as sociedades de instrución: iniciativa, vida organizativa, tomas de decisión, continuidade no tempo; unha "historia interna", para comprender mellor a súa historia externa. Alúdese a procesos de aprendizaxe democrática.

El autor nos acerca al modo de constituir las sociedades de instrucción: iniciativa, vida organizativa, tomas de decisión, continuidad en el tiempo; una "historia interna", para mejor comprender su historia externa. Se alude a procesos de aprendizaje democrático.

The author gets us closer to the way of building societies of instruction: initiative, organizational life, decision-making, continuity through time; an "internal history", to understand better their external history.

AGRARISTAS E EMIGRANTES COMPARTILLANDO UN IDEAL EDUCATIVO

X. Amancio Liñares Girault

A confluencia de dúas dinámicas ou procesos societarios vivos, o agrarismo e o de asociacións emigrantes de intención sociocultural, cando se deu, tivo a miúdo consecuencias favorables para o desenvolvemento escolar, como así se anota por parte do autor.

La confluencia de dos dinámicas o procesos societarios vivos, el agrarismo y asociaciones emigrante de intención socio-cultural, cuando se dio, tuvo a menudo consecuencias favorables para el desarrollo escolar, como así se anota por parte del autor.

The convergence of two different dynamics or living trade-unionist processes, Agrarianism and emigrant societies with a socio-cultural intention, whenever it took place, frequently had positive consequences for school development, as it is stated by the author of the present article.

EMIGRACIÓN E ARQUITECTURA ESCOLAR NAS PRIMEIRAS DÉCADAS DO S.XX

José Ramón Iglesias Veiga

Na Galicia dos anos dez e vinte apenas existían edificios públicos propiamente escolares ao servirse de casas de veciñanza para establecer nelas as escolas, singularmente no medio rural. Esta ausencia foi modificada, ás veces de modo moi notable, a través dos numerosos edificios escolares de creación emigrante, grandes, pequenos e medianos, singulares e pensados como espazo escolar con frecuencia.

En la Galicia de los años diez y veinte apenas existían edificios públicos propiamente escolares al servirse de casas

de vecindad para establecer en ella las escuelas, singularmente en el medio rural. Esta ausencia fue modificada, a veces de modo muy notable, a través de los numerosos edificios escolares de creación emigrante, grandes, pequeños y medianos, singulares y pensados como espacio escolar con frecuencia.

In the Galicia of the first two decades of the 20th century there barely existed public buildings strictly dedicated to educational purposes, using tenement houses to establish schools in them, particularly in rural spaces. This absence was modified, sometimes remarkably, by the numerous school buildings created by emigrant population: big, small, medium-sized, singular and frequently thought of as school spaces.

A PROXECCIÓN SOCIAL, CULTURAL, E EDUCATIVA DA MASONERÍA GALEGA: UNHA PANORÁMICA CON AMÉRICA AO FONDO

Carlos Pereira Martínez

Nin moito menos eran todos masóns, amantes da liberdade, non dogmáticas, demócratas. Pero, entre a vida organizada dos emigrantes a América (ateneos, prensa, sociedade) non eran poucos os masóns, preocupados sempre polo desenvolvemento cultural. Unha atmosfera presente e propicia para as iniciativas de creación e apoio escolar levado a cabo dende a emigración.

Ni mucho menos eran todos masones, amantes de la libertad, no dogmáticas, demócratas. Pero, entre la vida organizada de los emigrantes a América (ateneos, prensa, sociedad) no eran pocos los masones, preocupados siempre por el desarrollo cultural. Una atmósfera presente y propicia para las iniciativas de creación y apoyo escolar llevado a cabo desde la emigración.

Not all of them were masons, freedom-lovers, not at all dogmatic, democratic. But, within the organized life of emigrants in America (cultural associations, press, society), there were not few masons, always concerned with cultural development. A present atmosphere propitious for initiatives of school creation and support carried out from emigration.

AS ESCOLAS DOS AMERICANOS: EN CASTELÁN OU EN GALEGO? "MOITO MAL QUE FAN A GALICIA"

Antón Costa Rico

A lingua, fonte de orixinalidade e de creatividade social, sempre tamén un motivo de conflito cognitivo, en castelán, ou en galego, nas escolas? Un debate aberto, a pesar de estar pechado para moitos. Camiñábase lentamente cara á galeguización.

La lengua, fuente de originalidad y de creatividad social, siempre también un motivo de conflicto cognitivo, ¿en castellano, o en gallego, en las escuelas? Un debate abier-

to, a pesar de estar cerrado para muchos. Se caminaba lentamente hacia la galleguización

Language, source of originality and social creativity, but also a constant cause of cognitive conflict; what language should we use in schools... Spanish or Galician? It is an open debate, despite being closed for many people. We can say to be slowly walking towards the establishment of Galician as the vehicular language.

EMIGRANTES DOUTRAS NAÇÕES E EDUCACIÓN NA ARXENTINA

Xosé Manuel Malheiro Gutiérrez

Os galegos eran parte só dos emigrantes europeos en Arxentina. Interrelacionáronse con alemáns, italianos, polacos, escoceses. Unha Galicia en concerto transnacional e facendo novas aprendizaxes a través dun intercambio de apropiacións.

Los gallegos eran parte sólo de los emigrantes europeos en Argentina. Se interrelacionaron con alemanes, italianos, polacos, escoceses. Una Galicia en concierto transnacional y haciendo nuevos aprendizajes a través de un intercambio de apropiaciones.

Galician people were only a part of the European emigrants in Argentina. They were in contact with German, Italian, Polish, Scottish. This meant a Galicia in transnational concert, learning through an interchange of appropriations.

EMIGRANTES GALEGOS E A EDUCACAO EM BRASIL NO ALBOREXAR DO S. XX: ENTRE SÃO PAULO E SANTOS

Maurilane de Souza Biccas

Brasil, máis próximo en lingua, tamén foi un moi notable punto de arribada de emigrantes galegos, se ben aquí apenas constituíron sociedades. Quizais se puideron integrar mellor e non sentiron unha específica necesidade de agruparse e de distinguirse. En todo caso, mesmo máis que como galegos, fixérono como españois.

Brasil, más próximo en lingua, también fue un muy notable punto de arribada de emigrantes gallegos, si bien aquí apenas constituyeron sociedades. Quizás se pudieron integrar mejor y no sintieron una específica necesidad de agruparse y de distinguirse. En todo caso, incluso más que como gallegos lo hicieron como españoles.

Brazil, closer to Galicia linguistically, was also a hot spot of arrival for Galician emigrants, although in this country they barely built societies as such. Maybe it is because they were able to integrate themselves with the people living there and thus they did not feel a specific need to be grouped together and distinguished. In any case, even more as Galician people, they did it as Spanish.

O BRASIL COMO A AMÉRICA, AMÉRICA... DE JOHN FORD

Raúl Soutelo Vázquez

En América de John Ford as novas terras represéntanse como "terra prometida". E algo así debeu ser para os millóns de europeos que alá foron. Eran territorios grandes, onde moito distinto parecía que fose posible. Alá soñaron tamén as xentes procedentes de Galicia.

En América de John Ford las nuevas tierras se representan como "tierra prometida". Y algo así debió ser para los millones de europeos que allá fueron. Eran territorios grandes, donde mucho distinto parecía que fuese posible. Allá soñaron también las gentes procedentes de Galicia.

In the John Ford America the new lands were represented as the "promised land". And it must have been something like that for the millions of Europeans that went to Brazil. There were large territories, where so many differences seem to make it possible. People from Galicia also dreamt there.

DE ONTE A HOXE: INMIGRACIÓN E REALIDADE ESCOLAR. FORMULACIÓNS E ESTRATEXIAS

Diana Priegue

Segue existindo, mesmo renovada, unha emigración desde Galicia. Pero é distinto. Máis próximo a aquilo de hai décadas si é a chegada a Galicia de varios miles de inmigrantes. E con eles sen luxos de idade escolar. Debemos, entón, cultivar xestos e prácticas de integración cívica e de interculturalidade.

Sigue existiendo, renovada incluso, una emigración desde Galicia. Pero es distinto. Más próximo a aquello de hace décadas sí es la llegada a Galicia de varios miles de inmigrantes. Y con ellos sin lujos de edad escolar. Debemos, entonces, cultivar gestos y prácticas de integración cívica y de interculturalidad.

It still exists, even renewed, an emigration from Galicia. But it is different now. Closer to what was lived decades ago it is the arrival to Galicia of thousands of immigrants, without luxuries in scholar age. We should, then, encourage gestures and practices oriented towards civic integration and intercultural relations.

VI ENCONTRO DE DEBATE SOBRE A ESCOLA RURAL EN DEVESOS. CRÓNICA DUN FELIZ CENTENARIO

Emilio Castro Fustes

Cen anos despois da creación da escola rural de Devesos, Nova Escola Galega convocou alí o seu VI Encontro sobre a educación no medio rural no momento presente, ao

tempo de render homenaxe ao empeño dunha parroquia por soste-la unha escola laica e para todos.

Cien años después de la creación de la escuela rural de Devesos, Nova Escola Galega ha convocado allí su VI Encuentro de debate sobre la educación en el medio rural en el momento presente, al mismo tiempo que rinde homenaje al empeño de una parroquia por sostener una escuela laica y para todos.

One hundred years after the creation of the rural school of Devesos, Nova Escola Galega (<http://www.nova-escola-galega.org/>) organized there the 6th edition of 'Encontro', a meeting on education in the rural medium in the present moment, also with the intention of paying tribute to the effort of this parish to sustain a secular school for everybody.

VISÍTANOS NA REDE

temposdixital.com

Para non perdermos o fío do día a día, reaparece con moitas novidades a web de Tempos Novos. Unha proposta creativa de xornalismo interpretativo e diálogos, intelixentes e plurais, co acontecer. Que sirva, ademais, para que os amigos/as do ClubeTN accedan ao que a publicación deu de si en 14 anos. Multiplicando a súa capacidade operativa para reforzar e cualificar os niveis de participación cívica.

*

Outra iniciativa de Atlántica de Información e Comunicación de Galicia, S.A.

Editora da revista mensual Tempos Novos, da trimestral de libros ProTexta e do anuario Informe Galicia.

Hijos de Loño

La Comisión de Festejos de esta Sociedad invita al vecindario de Loño y parroquias limítrofes a presenciar el

SOLEMNE ACTO DE INAUGURACION OFICIAL DE LA ESCUELA

que funciona en este Pueblo bajo su Patronato que tendrá lugar el día

PROGRAMA DE FESTEJOS

- 1 - A las 8 horas del día en el despacho de coches y bombas de estruendo.
- 2 - A las 9 horas... en la formación de los niños de ambos sexos (clasificados) que concurrirán a las escuelas por... dirigiéndose a la Iglesia Parroquial.
- 3 - Solemne misa cantada y panegírico alusivo por el P... con asistencia de las autoridades locales especialmente invitadas.
- 4 - Después de los oficios religiosos, la concurrencia se dirigirá al local de la escuela, precedida por la banda de música de... de...
- 5 - Bendición del edificio y de las banderas donadas por el Sr. MANUEL ORTIGUEIRA benemérito hijo de Galicia y Presidente de la A. D. en Buenos Aires.
- 6 - El distinguido periodista y enviado especial Don JOSE R. LENCE director de "GOBIERNO DE GALICIA" órgano oficial de la colectividad Gallega en la República Argentina, pronunciará un discurso haciendo entrega oficial de la escuela a las autoridades correspondientes. Así como de una medalla de oro y 4 de plata para premiar a fin de cursos y por escuelas, a los 5 niños que resulten más aplicados.
- 7 - Reparto de caramelos a todos los niños que concurrirán a estos festejos.
- 8 - A las... grandes romerías populares amenizadas por la banda.
- 9 - A las... despacho de coches y bombas dando por clausuradas las fiestas.

LA COMISION

A emigración galega a América: sociabilidade, política, cultura e educación

Xosé Manuel Malheiro Gutiérrez

GI Esculca-Rede RIES

Universidade da Coruña

xmalheiro@udc.es

A emigración a América é un dos fenómenos de meirande transcendencia na historia recente de Galicia. Unha parte substancial do noso presente ligado á emigración ven determinado por aspectos tan relevantes como a economía, a demografía, a política ou a cultura na transformación dun país que, aínda nos albores do século XX, arrastraba as rémoras do Antigo Réxime. No plano máis inmediato, as remesas monetarias enviadas polos milleiros de galegos e galegas que durante máis de dous séculos embarcaron rumbo a América, serviron para atenuar as necesidades máis urxentes do contorno rural. Gra-

zas aos pesos gañados de sol a sol na chacra arxentina, na zafracubana ou no cafetal paulino; grazas ás xornadas baixo o sol abafante nas obras do ferrocarril no mato brasileiro, nas estibas do porto habaneiro ou nos escuros boliches porteños durante sete días á semana, poidéronse saldar débedas, redimir foros, afrontar a compra de propiedades e introducir innovacións técnicas e organizativas nas explotacións rurais.

Pero tamén, nun plano máis xenérico, malia non ser o habitual, o diñeiro americano contribuíu ao despegue da industria metalúrxica, conserveira, da cons-

trución naval ou o ferrocarril. Así mesmo, os cartos americanos axudaron a crear unha importante rede bancaria mediante corresponsalías de bancos como o *Español del Río de La Plata*, o *Banco del Comercio Hispano Argentino* ou o *Banco Español de la isla de Cuba*. Algunhas acabaron crescendo espectacularmente co negocio dos xiros provenientes da emigración, como é o caso dos Etchevarría, Romero, Fuentes, Soto ou Castro ata converterse en pequenos banqueiros e outros, como José Pastor ou Simeón García terán nese negocio un dos principais soporte do seu crecemento.

No plano político, as achegas do colectivo emigrante serviron para anunciar unha alborada que non tardaría en abafar a rebelión do 18 de xullo de 1936. Pero desde comezos de século ata ese ano, unha parte considerable dos emigrantes galegos axudou a financiar o movemento agrario a través de xornais rexeneracionistas e asociacións anticaciquís. Da promoción do movemento agrario local naceu unha elite dirixente destinada a acabar coa corrupción instaurada nas esferas do poder, e a traballar a prol da liberación das clases populares, en moitos casos vinculada ao maxisterio máis socialmente comprometido que non tardaría en ser perseguida polo réxime de Primo de Rivera, e mesmo masacrada a partir do golpe de estado do xeneral Franco, durante e despois da Guerra Civil. Pero tamén, malia o aparente fracaso e a longa noite posterior, a Galicia emigrante axudou a escribir un capítulo esencial na evolución do galeguismo mediante a creación de sociedades nacionalistas e apoio ao proceso de loita pola Autonomía, sobre todo a partir de 1931. Cómpre salientar tamén o respaldo a iniciativas culturais, entre as que se atopa a edición de obras de contido literario, histórico e sociopolítico; a promoción de innumerables

Almaceneiros en Bos Aires

publicacións periódicas, tanto en galego como en castelán, o intento de fundar unha Universidade galaico-americana ou a creación e sostemento da Academia Galega.

Convén non esquecer, por outro lado, que moitas das asociacións de emigrados que sintonizaron con estas reivindicacións, amosaron unha sensibilidade especial cara a instrución por considerala un instrumento eficaz de loita contra ese lastre que significa, en palabras do pedagogo institucionista Ignacio Ares de Parga, republicano galego residente en Bos Aires, o "feudo caciquil". Por iso, mercé a aquelas remesas proliferaron as obras de carácter social que contribuíron á promoción da cultura creando numerosas escolas de ensino primario, espalladas durante aqueles anos por todo o país. Moitas veces mediante a intervención socie-

taria, e moitas outras grazas á iniciativa particular.

MUTUALISMO E RECREO...

Cando o galego toma a decisión de emigrar, influído moitas veces por un familiar ou veciño que tiña embarcado con anterioridade, e animado pola información que recibía abandonaba o seu lugar de residencia para buscar mellores vías de subsistencia noutras terras, atopa no lugar de destino unha sociedade dinámica, en proceso de formación. Un novo panorama que ten que afrontar, malia o valor amosado, desde a precariedade de recursos pola falta de aptitudes para progresar, e de compensar por esa vía o sacrificio da partida. Isto fai que a meirande parte acabe engrosando as filas de braceiros agrícolas, de peóns de construción das grandes obras públicas, ou as cuadrillas de estibadores nos portos comerciais dos países de acollida. Esta é a primeira experiencia

Vigo, 1927. Alumnas das "Escuelas García Hermanos" de Betanzos, visitando os locais do xornal *El Pueblo Gallego*.

que o fai reflexionar sobre o seu grao de carencia instrutiva.

Os principais obstáculos aparecían en torno á situación laboral derivados do transvase desde o medio rural ao urbano, pois as mellores oportunidades quedaban reservadas aos máis cualificados. Este foi o meirande atranco en calquera dos países destinatarios da emigración galega. Tanto en Cuba, Arxentina, Uruguai como no Brasil, por mencionar os de maior acollida, a preparación intelectual resultaba un requisito indispensable para ascender axiña na escala social. A ocupación en labores manuais, adoito considerados indignos pola súa dureza, aumentaban a marxinalidade do emigrado pola escasa consideración de que era obxecto debido ás funcións desenvolvidas e ás retribucións recibidas. Núñez Seixas indica que o éxito, para o galego que se decide a emigrar, podía depender máis dos coñecidos que dos coñecementos, "que logo o fiar nesces co-

ñecidos dese lugar máis dunha vez a auténticas explotacións do emigrante por parte dos seus propios parentes e conveciños, traballando catorce horas diarias sen descanso dominical nun almacén porteño e durmindo enriba dun mostrador, era outra cuestión".

Con todo, malia as penas condicións de partida, a nova situación tamén ía ofrecer elementos positivos. Quizais o máis salientable fora a oportunidade de entrar en contacto cunha sociedade na que primaban outros valores. Era o caso de Arxentina ou Uruguai, que entre grandes movementos obreiros reclamaban un cambio revolucionario nos modelos sociais. Así, do illamento rural pasou, sen escalas intermedias, aos centros industriais das grandes urbes onde se lle abrían novos e esperanzadores horizontes. As ideas anarquistas e socialistas prenderon nos mozos emigrantes, que despertaron a unha sociedade máis xusta, cansos do control do caci-

que, do temor ao exercicio libre dos seus dereitos, da submisión diante dos poderosos, da miseria e as escasas posibilidades de mellora; do sentimento de culpa inoculado desde o púlpito, do complexo de inferioridade pola falta de instrución, da ancestral desconfianza diante dos constantes abusos... E moitos deles non desprezaron a oportunidade. Aprenderon axiña unha nova cultura baseada no asociacionismo e a convivencia democrática; no exercicio da liberdade e a responsabilidade cívica, no contacto con novas experiencias vencelladas ao sindicalismo, ao comunitarismo, ás organizacións filantrópicas ligadas á masonería... O mundo do traballo propiciou a participación en programas de alfabetización e educación de adultos promovidos desde instancias oficiais, ou polos sindicatos obreiros aos que se foron afiliando; ou a través das entidades mutualistas que os acollían na súa arribada, como os Cen-

tros Galegos da Habana, Bos Aires ou Montevideo fundados en 1879. Foi neses planteis onde adoito completaron, ás veces dun modo moi relevante, os rudimentos adquiridos na escola rural tempo atrás, e comezaron a ensanchar o horizonte.

Convén aclarar que non todos os emigrantes obraron así. Unha parte significativa vivía baixo un "conformismo chato e repugnanante e unha indolencia durmiflora", segundo denunciaba o agrarista emigrado Antón Alonso Ríos, de costas á realidade galega, agrupada en entidades recreativas ocupadas en organizar rancias veladas folclóricas. Pero á marxe desta parte, outros decidiron aproveitar a prosperidade individual para promover o desenvolvemento económico, cultural e político de Galicia. Por iso, a experiencia cotiá nas novas repúblicas liberais ao amparo dos valores democráticos espertaron a percepción do sentido de xustiza social, e fórono liberando de hábitos negativos tan apegados como o da resignación diante dos males que lle fixeron emprender o éxodo. Deste modo, provocado por ese sentimento solidario, e baixo o modelo dos grandes centros mutualistas, vanse crear organizacións que terán como fin canalizar parte das remesas gañadas en América a mellorar o nivel material e cultural dos seus lugares de procedencia.

DA CONCIENCIA POLÍTICA...

Pero este fenómeno cultural non que directa o indirectamente participaron miles de galegos e galegas non tería callado de non ser pola presenza activa dun grupo de intelectuais e o seu papel como minoría encargada de concienciar e difundir as ideas sobre as que se asentou a acción emancipadora. Eles foron os encargados de canalizar as inquiredanzas e transformalas en proxectos realizables. Certamente, a proliferación de

proxectos educativos en Galicia non daría o seu froito de non contar co apoio desa minoría de emigrados que compartían cos primeiros a dobre condición de emigrantes e a súa procedencia xeográfica, pero que posuían fronte a aqueles a capacidade intelectual necesaria para promover e catalizar diferentes iniciativas. Esta comunidade intelectual, non por minoritaria menos activa, foi a encargada de actuar como axente de cambio, despregando unha intensa campaña de mentalización popular e de difusión de propostas, persuadindo e involucrando aos emigrados.

A canle utilizada radicou nos medios de comunicación, e en concreto na prensa escrita, pois constituía un idóneo instrumento de difusión entre a diáspora. Proba palpable é o número de publicacións que van aparecendo. Desde a Habana inauguraría este aluvián *El Eco de Galicia*, en 1878, baixo a iniciativa do estradense Waldo Álvarez Insua, á que seguirían *El Gallego*, en Bos Aires da man de César Cisneros Luces en 1879, e *La Unión Gallega* en Montevideo por iniciativa de José F. Agrasar e Ramón Cerdeiras en 1881. Nas súas páxinas aparecen colaboracións de Alfredo Vicenti,

A GAITA GALLEGA.

¡NON MAIS EMIGRACION!

Apropósito lírico-dramático en dous actos e sete cuadros

POR

RAMON ARMADA TEIXEIRO

(Amador Marán) (Chumin de Célegos)

MUSICA

D'O COMPOÑEDOR GALLEGO

DON FELISINDO REGO

—♦—

Esta obra, impresentada con todo luxo y adornada c' unha cuberta en once cores n'a que figuran: o escudo xeneral de Galicia, os d'as catro provincias gallegas, o embarcadero d'a Cruz, unha aldea d'a terra, a cruz de Santiago etc.; vñdese n'os puntos siguientes, a PESO E MEDIO B. DE B. o exemplar.

Habana: Administración d' A GAITA GALLEGA, Aguacate 47; A Económica, O'Reilly 21; Imprenta A Correspondencia, Obrapia 24; A Propaganda Literaria, O'Reilly 54; Librería de Villa, Obispo 60; Palettería O Fenix, Praza d'o Vapor 45; Palettería O Ancora, Obrapia 14; Secretaría d'o Centro Gallego, Dragós e Zulueta; Secretaría d'o Coro Gallego, Dragós e Galiano; Fonda As Brisas de Paula. Oficinas y Acoste; Café O Polaco, O'Reilly e Compostela; Tabacquería d'o teatro d' Irixoa.

Caibarien é Remedios: Axencia d' A GAITA á cargo de D. Santiago Bermudez.

Cárdenas: Id. D. José Albitus, Real 43.

Cienfuegos: Id. Sres. F. Torres y Compañía.

Matanzas: Id. Sres. Sedano Hernandez, Ríca 43.

Pinar d'o Rio: Id. D. Serafin Ares, Praza d'o Mercado núm. 4.

Punta Brava de Guatao: Id. D. Francisco Mancera Deschamps.

Güines: Id. D. Antonio Bolado.

Jaruco: Id. D. Feliciano Diaz.

Esperanza: Id. D. Benito Coute Pulido.

Santiago de Cuba: Id. D. Benito Filgueira, San Francisco Alta 11.

Luis Lazo: Id. D. José Otero Recaman.

Alfonso XII: Id. D. Marcelino Abelenda.

San Luis: Id. D. Francisco Montero Aldao.

San Xoan de Puerto Rico: Id. D. Luis Pardo, casa d'os señores Vicente C^a.

GALICIA: Id. D. Xoan Armada Iglesias, Santa Marta d' Ortigueira.

IMP. D' "A CORRESPONDENCIA DE CUBA," RÍCA 14. OBRAPIA 24. 24.

A Gaita Gallega. A prensa escrita constituíu un idóneo instrumento de difusión sociopolítica entre a diáspora.

Valentín Lamas Carvajal, Andrés e Jesús Muruais, Manuel Curros Enríquez, Luis Taboada, Victorino Novo ou Emilia Pardo Bazán, xunto con figuras recoñecidas da intelectualidade galega, como o propio Álvarez Insua, Camino, Añón, Pintos, Murguía, Vicetto, Mosquera, Rosalía ou Pondal por mencionar os iniciadores; aos que se irían a sumar o mesmo Curros Enríquez, Ares de Parga, Suárez Picallo, Alonso Ríos, Blanco Amor, entre outros, a través de *A Fouce*, *Acción Gallega*, *El Despertar Gallego*, *Céltiga*, *Galicia*... A nómina de publicacións nadas no seo da comunidade de galegos emigrados a América é extensa, e xogou un papel fundamental como revulsivo ideolóxico, como foro de opinións e vehículo fundamental de divulgación de novas ideas; como canle de propostas e alternativas ao modelo de sociedade que os expulsara da Terra.

A este factor hai que engadir, ademais, a cada vez máis notable presenza dos movementos socio-políticos de carácter anticaciquil que comezan a actuar en Galicia. A partir da crise de 1929, moitos dos emigrados vense na obriga de retornar, e van contribuír á introdución de formas de sindicalismo obreiro organizado nalgúns rexións concretas de Galicia, mentres noutras, probablemente a maioría, foron cruciais no proceso de enfortecemento e consolidación das organizacións obreiras xa existentes. Ao abeiro deste movemento, desde a Galicia de Alén Mar habían xurdir apoios para a modernización política de Galicia mediante a súa republicanización y autonomización, e saíran tamén abundantes recursos monetarios, a través das chamadas Sociedades de emigrantes, para a construción e dotación de escolas, camiños, fontes, lavadoiros, locais de sindicatos agrarios, ademais dos propios para o progreso económico de cada emigrante e as

súas familias. Estas sociedades de veciños van sementar Galicia de locais escolares e, como indica Costa Rico, "a miúdo, o centro de ensinanza non pasaba de ser unha humilde escola, medianamente dotada, alí onde antes nada houbera. Aínda que en, en moitas outras ocasións, o centro -ou "plantel"- era, en efecto, un importante e moderno espazo cultural e educativo". En calquera caso, foi a resposta popular desde Ultramar ao baleiro educativo oficial. Por iso o asociacionismo alimentou un proceso exemplar de emancipación política no contexto da emigración centrado na educación e vencellado, na súa meirande parte, ao rexurdir do nacionalismo. Un fenómeno case exclusivo dos emigrantes galegos, e que denota a súa capacidade para transformar en positivo as propias carencias persoais; para convertilas en progreso e benestar mediante unha voluntariosa aprendizaxe e, ao mesmo tempo, para trascender o logro individual convertíndoo, mediante a organización colectiva, en obras dun extraordinario valor simbólico e material.

...E O VALOR DA EDUCACIÓN

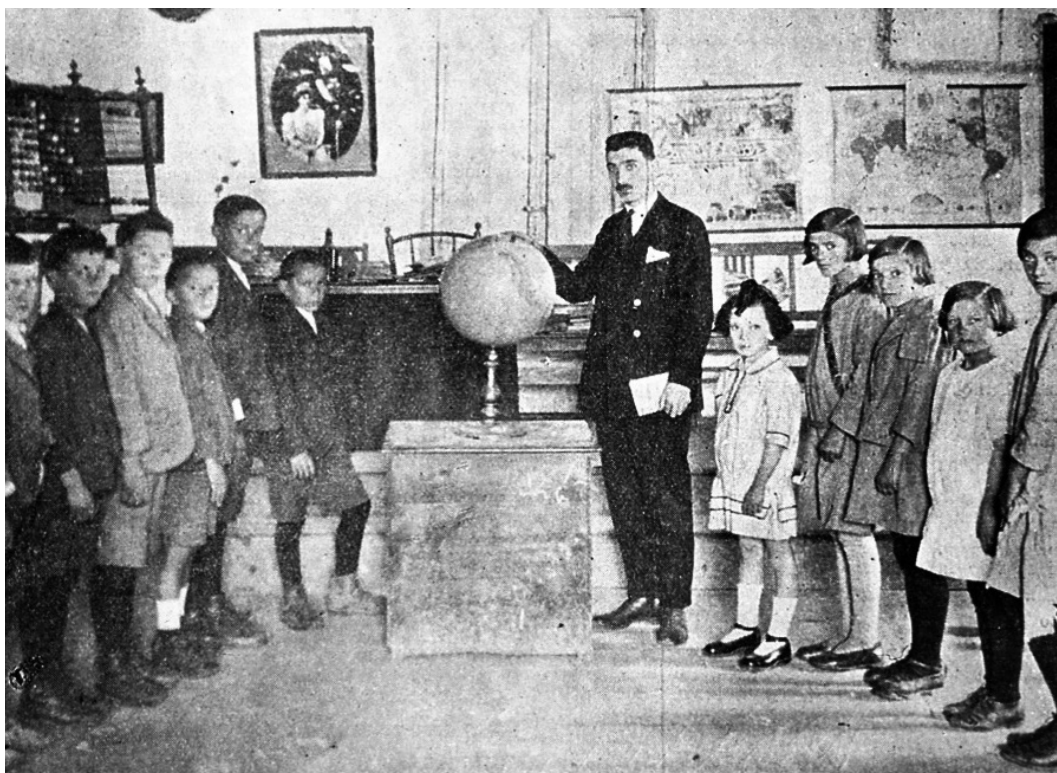
En liñas xerais, as Sociedades de emigrantes, que deron en constituír en varios centos delas desde que rompía o novo século, perseguían reproducir a identidade colectiva da aldea natal no novo destino, pero ademais, pensando nos que permanecían en Galicia, tentaban levar a cabo diversas melloras nas súas respectivas parroquias e concellos. Fixérono, sobre todo, a través da educación e do desenvolvemento agrario. Era necesario importar a modernidade económica acabando cos anacronismos fiscais, impulsando iniciativas industriais, ou construíndo e mantendo vías de comunicación. Tamén, e sobre todo, promocionando o ensino primario a través dunha educa-

ción axeitada ao contorno rural que, a comezos do século XX, permanecía aínda completamente abandonada polas instancias administrativas. Deste xeito, nunha sorte de eclosión solidaria cunha forte carga de entusiasmo, decenas de sociedades comezaron a proliferar a principios do século pasado en Cuba e Arxentina, e en menor medida en Uruguai ou Brasil e o seu financiamento de obras públicas xunto co exercicio da beneficencia foi suplindo, durante algunhas décadas, a ineficacia do Estado.

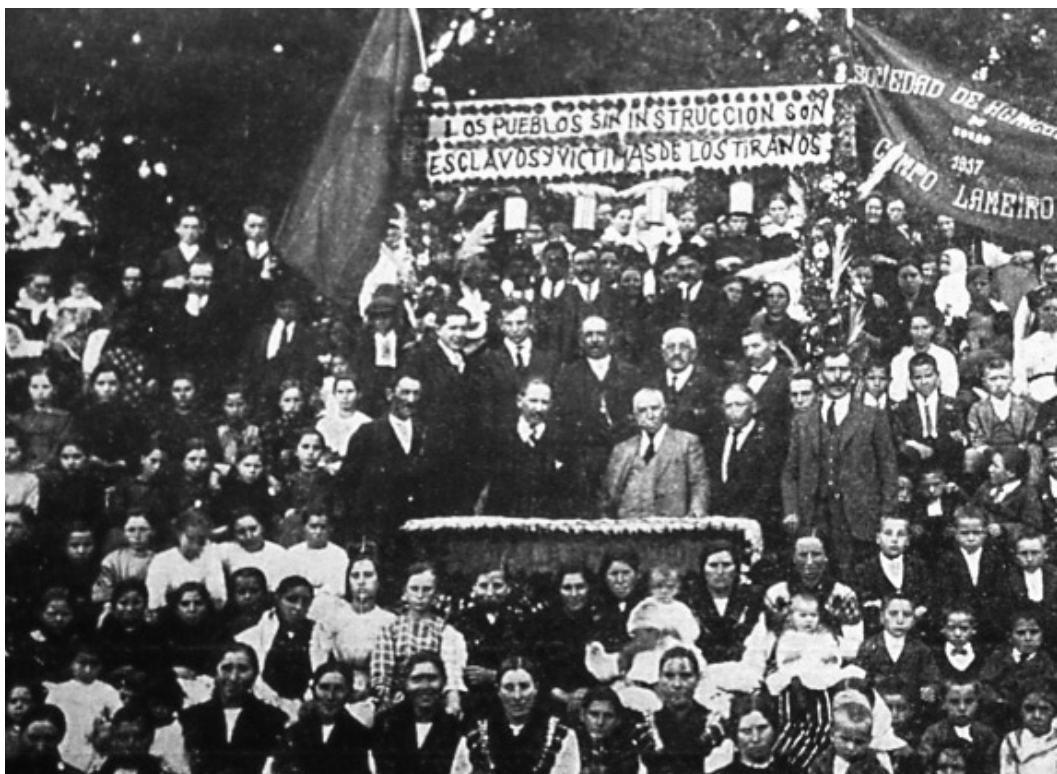
Segundo o censo elaborado por Costa Rico en 1989, Peña Saavedra en 1991 e parcialmente completado por Núñez Seixas en 1998, existiron un total de 484 sociedades de instrucción americanas entre 1904 e 1936 que abranguían un 70% dos concellos galegos nese período, mais só un 35% chegou a culminar o seu proxecto de intervención escolar. En Montevideo, o número de entidades galegas foi moi inferior, igual que en Brasil. Atendendo á localización xeográfica (que establece Costa Rico, con quen coincide Peña Saavedra), as escolas concentráronse sobre todo en catro zonas. A primeira, o extremo noroccidental e suroccidental da provincia de A Coruña, que abrangue as comarcas da Mariña Occidental, Ortegal, Ferrol, Betanzos, A Coruña, O Eume, A Barcala, Santiago, O Barbanza e Fisterra fundamentalmente. A segunda, a metade Norte da provincia de Lugo, coincidindo coas Mariñas Oriental e Central, A Terra Chá e áreas dispersas de Chantada, Terra de Lemos, A Ulloa e Sarria. A terceira, o cadrante noroccidental da provincia de Ourense, fundamentalmente O Carballiño e Ourense. Por último, os terzos Norte e Sul da provincia de Pontevedra, coincidindo coas comarcas de Deza, Caldas, Pontevedra, O Condado, Vigo e Baixo Miño.

A primeira sociedade de instrución documentada, a *Alianza Aresana de Instrucción*, fundouse en Habana en 1904. Tiña por obxecto propagar o ensino gratuito entre os nenos e nenas humildes da vila de Ares establecendo escolas de ensino elemental. Construíu o primeiro local en 1908. Ese mesmo ano de 1904 nace en Bos Aires *La Concordia*, para agrupar aos veciños da parroquia de Fornelos da Ribeira, en Salvaterra de Miño. Deste xeito simbólico iníciase, en forma de proxectos educativos, o retorno dunha parte ínfima dos sacrificios e esforzos individuais padecidos co éxodo.

Cómpre dicir que ese movemento societario que fixo agromar nunha activa intervención escolar careceu, en moitas ocasións, dunha liña ordenada e coherente, cando non mesmo contraditoria. Foron infinidade de factores os que impediron unha necesaria homoxeneización programática relacionados coas naturais diferenzas político-ideolóxicas, coa falta de experiencia ou, simplemente, cos distintos obxectivos que cada unha defendía. De aí que naceran diferentes iniciativas para agrupar ao movemento asociativo galego dándolle uniformidade sen moito éxito polo carácter efímero das federacións resultantes. De calquera xeito, decenas de sociedades comezaron a proliferar a principios do século pasado. Ademais de perseguir a protección dos seus afiliados no contorno da emigración a exemplo dos grandes centros mutualistas, elaboraban planos específicos para acadar a transformación económica, política e cultural nos seus concellos e comarcas mediante a función social da escola. Os seus promotores entendían que era necesario organizar con criterios técnicos e científicos a explotación das riquezas e potencialidades de Galicia. Cumpría que os rapaces acadaran unha formación axeitada ao seu contorno, para o

Vilarchao (Coles, Ourense). Mestre e alumnado posando para a sociedade matriz, amosando o seu completo equipamento escolar.

Campo Lameiro, 1923. Festival escolar e reparto de premios doados polos residentes en Cuba da parroquia de Couso..

que era preciso implantar viveiros, campos de experimentación e hortas escolares nos centros de ensino que paseniño foron agromando ao longo da xeografía galega; ou potenciar emprendedores no eido comercial e industrial mediante unha formación axeitada, capaz de afastar a imaxe dun campo ermo, onde sobrevivían a duras penas viúvas e orfos de vivos, como tan ben cantou Rosalía.

Deste xeito, o movemento societario significou un eficaz instrumento para o acopio de recursos materiais, canle de remesas económicas e promoción de iniciativas novedosas cara ao seu transvasamento a Galicia. E a acción sociocultural rexedora que comezou a agromar respondía a unha serie de carencias longamente padecidas na escola galega, que delataba o abandono de responsabilidades por parte do Estado, dos concellos e das xuntas locais de instrución. As máis evidentes apuntaban cara a falta de locais adecuados, a escaseza de mestres cualifica-

dos ou a ausencia de métodos e recursos para atender axeitamente as demandas das clases populares en idade escolar. No seu conxunto provocaban un baixo rendemento académico e altas taxas de analfabetismo, reducindo as escasas oportunidades na Terra e atrancando as probabilidades de éxito na inevitable aventura migratoria.

O pedagogo Ignacio Ares de Parga, de formación institucionalista e un dos promotores da *Unión Hispano Americana Valle Miñor* explicáboas con estas palabras: "É lonxe da patria onde máis se sente a necesidade do propio alimento na loita pola vida; e porque nada mellor amosa a realidade que as amarguras da decepción, na escaseza de orientacións e falta de aptitudes, é en América - Bos Aires e A Habana especialmente- onde as colectividade españolas, a galega en primer término, forman agrupacións locais de carácter educacional, posta a alma no nativo fogar, na aldea inolvidable, - acaso no recordo

de pasados descubrimentos- que un día abandonamos co estómago aterido, duras e ásperas as mans e o cerebro envolto en farrapos, con rumbo á terra de promisión".

Con todo, a transformación mental producida pola experiencia americana vai ter o expoñente máis dinámico na confianza que o emigrante deposita na educación como vehículo rexenerador e de transformación social. E había de facerse extensivo a Galicia mediante unha intervención preventiva: instruindo no presente para evitar o fracaso ou a marxinação posterior. Como resalta o escritor e tamén emigrante Xosé Neira Vilas, crear escolas desde a outra banda do mar era traballar non en beneficio propio senón para o futuro. Era unha obra rotundamente altruísta. A maioría daqueles emigrantes traballaban para o mañá. Non querían que os que nacesen naquel recanto, para eles entrañable, quedasen analfabetos.

Luou (Teo). Edificio para escola e sede do sindicato agrario de Teo, patrocinado pola Unión Residentes de Luou en Buenos Aires.

No caso da Arxentina, por exemplo, chama a atención a importancia que o Estado confería á educación do cidadán como heranza do pensamento do político e pedagogo Faustino Sarmiento, condensado nunha frase universal: "Homes, pobo, nación, porvir. Todo está nos bancos humildes da escola". Tampouco debemos esquecer a chamada do político e pensador cubano José Martí na necesaria transformación do modelo escolástico de educación: "Posto que a vivir vén o home, a educación ha de preparalo para a vida. Na escola débese aprender o manexo das forzas coas que na vida se ten que loitar". Por outro lado, cumpría xeralizar o dereito á educación creando moitas, moitísimas escolas. Na meirande parte dos casos de carácter gratuito, onde tiñan preferencia os nenos e nenas fillos dos socios e os das familias máis humildes, para superar a discriminación e imprimirlle á súa obra un sesgo netamente popular. Ademais, o ideario pedagóxico dunha notabilísima parte daquelas escolas nutríase da doutrina laicista defendida por Ferrer i Guardia na súa Escola Moderna; do sistema de educación integrada na natureza que proclamaba Fröebel; do modelo de escola social de Dewey, da influencia marcada por Francisco Giner de los Ríos ou de, en fin, o combate ás oligarquías caciquís mediante a educación como medio para superar a miseria e conquistar a necesaria rexeneración promovida xa no alborear do século polo rexeneracionista aragonés Joaquín Costa. Había ser, por tanto, un obradoiro de educación racional; unha escola libre, respectuosa con todas as doutrinas, cultos e crenzas.

No que respecta ao aspecto arquitectónico, para o deseño dos edificios escolares vai pesar de xeito decisivo a experiencia padecida durante a infancia da man de escolantes rudos en lo-

cais escuros, húmidos, mal ventilados, así como o contraste que ofrece o modelo americano. De alí proviñan na meirande parte dos casos os proxectos arquitectónicos encargados polas Sociedades de Instrución, que conciben para os seus centros uns edificios modélicos. E tívose en conta, sempre que economicamente foi posible, o emprazamento, a orientación, a funcionalidade, a calidade dos materiais e as necesidades pedagóxicas da práctica escolar. As escolas debían contar con espazos para recreo, práctica de deportes, exercicios físicos, campos de experimentación agrícola. Moitas dispuñan tamén de vivenda para o mestre. Convén aclarar que unha parte significativa dese patrimonio material (tamén en boa parte inmaterial a través dos froitos que produciu a instrución) que nos legaron os emigrantes segue en pé ao longo da xeografía do País. Conservado en moitos casos, restaurado e rehabilitado noutros, abandonado ou destruído nos menos... como ten ocasión de expoñer no seu traballo o profesor Ramón Iglesias.

A documentación manexada denota a gran preocupación por equipar os centros de mobiliario e menaxe suficiente e adecuado mediante pupitres bipersoais, mobiliario complementario, estanterías, roupeiros, encerrados, etc. Así como, en moitos casos, completas coleccións de material didáctico, instrumental científico, coleccións de láminas, mapas, minerais, fósiles, etc. máquinas de coser ou de escribir... tal como chamaron a atención de Luis Bello na súa *Viaxe polas escolas de Galicia*, de 1928 a 1929. A biblioteca escolar será outro dos elementos relativamente habituais nas escolas de americanos. En moitos casos enviada desde América coas achegas persoais dos propios socios mediante colecta de volumes ou suscripcións pecuniarias. Todos estes recursos

pedagóxicos resultaban inusuais nos espazos escolares oficiais. Por último, no que respecta ao profesorado contratado polas respectivas Sociedades, adoitado mediante concurso, esixíase a correspondente capacitación - título de Maxisterio na Escola Normal-, e a demostración práctica da súa valía.

Con todo, debe sinalarse que o movemento societario ligado á educación foi obxecto tamén de duras críticas. Os sectores máis conservadores sentían fortes receos pola actividade académica. Moitas eran coñecidas xenericamente como 'escolas laicas', o que puña en evidencia unha connotación ideolóxica non sempre aceptada. Unha desconfianza que proviña, maioritariamente dos párrocos das aldeas e dos caciques locais e que se cobrou as súas pezas despois do golpe de estado do 18 de xullo de 1936, cando moitos locais foron saqueados, os enseres destruídos, as bibliotecas queimadas e os mestres e mestras perseguidos e inxustamente axustizados.

Por outro lado, as sociedades de instrución tamén foron criticadas por aqueles que desde posicións políticas máis radicais, como a Sociedade Nazionalista Pondal e o seu voceiro *A Fouce*, denunciaron o labor pouco atinado das escolas de 'americanos' por fomentar na súa maior parte unha educación en castelán, e carecer dunha orientación nacionalista.

Como sinala Antón Costa, "escasas e non sempre positivas son as referencias á cuestión lingüística galega suscitadas arredor das Sociedades de Instrución, o cal pode ser significativo dunha baixa preocupación ó respecto. Para o efecto, a lingua normalmente usada era a castelá, a lingua imperante tamén nos países de acollida dos emigrantes". Aínda así, malia algúns xuízos contrarios á galeguización, existiron posicións receptivas a

Sedes (Narón). Escola para nenas que Francisco Sabín mandou construír desde Cuba en 1923. Hoxe escola de educación infantil de Sedes.

algún grao de galeguización lingüística e curricular do ensino, e foi así como se chegaron incluso a realizar algunhas experiencias singulares, en particular no período da Segunda República. Xa en 1914, o inspector de ensino Couceiro Freijomil propugnaba no *Boletín* da Escola Americana do Val Miñor o ensino simultáneo de galego e castelán como criterio pedagóxico que favorecería un mellor dominio do castelán, e ao mesmo tempo, a mellor conservación da propia lingua. Por outro lado, o plan de estudos da Liga Santaballea incluía o galego, e con bastante posterioridade, o Congreso extraordinario da *Federación de Sociedades Gallegas* aprobaba en 1925 unha proposición segundo a que nas escolas sostidas polas Sociedades federadas era obrigatorio o ensino do idioma, a literatura, a historia e a xeografía de Galicia, como anotou Antón Costa.

Outra crítica chegaba pola orientación posibilista que definía a

obra de non poucos proxectos societarios. Feito que aparece reflectido nos *Estatutos*, de moitas sociedades, como a cruceña *Hijos de Loño*, que ademais de promover unha escola de ensino primario, comprometíase a conseguir traballo en Bos Aires aos alumnos que decidiran emigrar. Outro caso singular foi o de *Vivero y su Comarca*, entidade que chegou a fundar e soste 67 unidades de ensino primario, vinte en edificios construídos por ela e 47 en locais alugados. Riguera Montero explicaba nas páxinas de *Vivero en Cuba*, o seu voceiro mensual, que cumpría mudar a imaxe do emigrante “que chegaba da aldea cos zapatos craveteados e os dedos hinchados de sabañóns” por outra máis digna de quen arriba “co ánimo esperto, versado nas fórmulas modernas comerciais, hábil en caligrafía, en gramática castelá, polo menos práctico no teléfono e na máquina de escribir, sabendo de todo un pou-

co e non amedrentándose por nada”.

Compróbase, en fin, mediante os trazos xerais deste monográfico, cómo a preocupación por erradicar as deficiencias seculares do ensino oficial en Galicia resulta palpable nas diferentes vertentes abordadas. Esta preocupación impregna todos os aspectos conceptuais do modelo que se intenta instituír: desde os principios pedagóxicos ata os mínimos detalles técnicos da arquitectura escolar que xiran arredor da actividade educativa, pasando pola dotación escolar e a capacitación profesional dos que haberían de ser vehículos de transmisión dos valores e coñecementos para acadar os obxectivos sociais da educación nunha Galicia desde sempre maltratada polo que Castelao denominou “os foros e as oblatas”. ■

Concello de Ferrol

Programas educativos municipais 2012-2013

ACTIVIDADES EXTRAESCOLARES NOS CEIP DO CONCELLO DE FERROL

Percusión tradicional: pandeireta, pandeiro, cunchas,...
Iniciación á música
Patinaxe
Baile moderno
Debuxo e pintura
Teatro
Xogos cooperativos e xogos tradicionais
Ximnasia rítmica

Capoeira
Chinés
Karate
Judo
Informática e internet
Manualidades
Fútbol
Baloncesto

Máis información: www.ferrol.es/educacion

Concello de Ferrol

Ferrol
Cidade Educadora

Vida, organización e avatares das sociedades de instrucción. O caso das Pontes como exemplo

Manuel Souto López

Técnico de xestión

Concello de As Pontes

O día 28 de xaneiro de 2012 cumpríuse o centenario da fundación da *Sociedade de Instrucción Naturales del Ayuntamiento de Puentes de García Rodríguez*. Celebración que coincide co de moitas sociedades de instrucción creadas en Cuba e Arxentina a principios do século XX e que constitúe un fenómeno de vertebración comunitaria dos membros da colectividade galega de fonda envergadura ocorrido no século XX en América¹.

A iniciativa de creación da sociedade débemoslla a un puñado de ponteses, que formando parte dunha numerosa corrente migratoria á illa caribeña que se inicia a mediados do século XIX, deciden crear unha sociedade de instrución e benéfica coa finalidade de intervir no ensino do seu municipio de orixe. O nacemento desta institución débese a un variado número de factores que interactúan conxuntamente. Un deles é a existencia dende mediados do pasado século XIX de diversas entidades mutualistas que foran creadas para cubrir as necesidades dos emigrantes (sanitarias, educativas, benéficas, etc). Outro elemento favorecedor é a

¹ Estudadas notablemente polos profesores Antón Costa Rico, Vicente Peña Saavedra, María del Carmen Pereira Domínguez, Xosé Manuel Núñez Seixas, e Xosé M. Malheiro Gutiérrez.

presenza dunha elite dentro da colectividade pontesa que, gozando dunha posición económica acomodada e dun prestixio social dentro da colectividade, deciden xuntar os seus coterráneos para crear unha entidade que destine os seus fondos a mellorar a instrución primaria no concello do que partiron. Entre as persoas que conforman esta elite destaca a figura de D. Jesús María Bouza Bello (As Pontes de García Rodríguez, 17/09/1873 - La Habana, 21/10/1945), que foi quen apadriñou a iniciativa e a liderou nos primeiros anos de existencia. Non en van foi o primeiro presidente e logo gozou doutros cargos ou encomendas puntuais no devir da entidade. D. Jesús era un emigrante natural das Pontes que chegou a Cuba a finais do século XIX, que gozaba de certo prestixio dentro da colectividade habaneira e galega e dunha posición económica acomodada. Foi propietario da imprenta Rambla Bouza y Cía. Esta imprenta tiña a sede na rúa Obispo, 35, esquina a San Ignacio, lugar onde estivo primeiramente a sede da sociedade. Era editor da *Gaceta Oficial da República de Cuba* e do *Diario de Sesiones del Congreso*. Foi tamén presidente do Centro Galego durante o bienio 1926-28 e durante varios anos presidente da asemblea de apoderados do Centro Galego e do xornal *El Diario de la Marina*. Por último, outro factor de importancia era o pésimo panorama educativo do Concello das Pontes a principios de século, tanto polo déficit no número de escolas como pola precariedade das existentes xa que estaban en locais pouco hixiénicos e carentes de mobiliario e material. As distintas xuntas directivas eran coñecedoras desta realidade e tamén eran conscientes da importancia da instrución para o progreso e para a rexeneración de Galicia. Así recollen nos seus escritos reflexións como a seguinte: *"la grandeza de los pue-*

*blos, estriba en las Escuelas, por partir de ellas el procedimiento más positivo de combatir la ignorancia y el analfabetismo, único remedio de extirpar de raíz y para siempre esos insectos malignos"*².

A finalidade da sociedade quedou establecida na acta de constitución e recollida tamén no seu primeiro regulamento. Como fins sociais sinalan a *"instrucción primaria y gratuita en cada una de las parroquias de Freijo, Deveso, Aparral, Vilaveilla y San Mamed, y de segunda enseñanza en la villa de Puentes de García Rodríguez, para cuyo fin se construirá en, cada localidad, un edificio adecuado con capacidad para dos aulas, una de niños y otra de niñas"*.

O primeiro regulamento desta sociedade, o cal é semellante ao doutras sociedades de instrución, recolle ademais dos fins a súa organización interna que nos axuda a explicar o seu funcionamento. A entidade estará dirixida por una xunta directiva elixida cada dous anos e formada por un presidente, un vicepresidente, un secretario e vicesecretario, un tesoureiro e vicesoureiro, doce vogais e seis suplentes. Os cargos principais serán exercidos por ponteses destacados economicamente dentro da colonia e o seu desempeño permitiralles incrementar o seu prestixio social. Á xunta directiva correspóndelle a administración e dirección da sociedade e co paso dos anos convértese nun órgano de moita importancia por recibir de primeira man as noticias do delegado nas Pontes e así decidir a maior parte da xestión diaria da entidade.

Outro órgano pluripersonal é a asemblea xeral de socios; as asembleas dividíanse en ordinarias e extraordinarias e corres-

pondíalles tomar as decisións máis importantes da sociedade, como a de designar o terreo onde se construíran as escolas, aprobar os proxectos de construción, modificar os regulamentos, etc.

Os socios podían ser fundadores, de número, de mérito (dignidade coa que se premiaba os asociados que facían vinte e cinco novos membros) e protectores (pagaban unha cota superior á mínima).

Internamente existían varias comisións que facilitaban o labor da directiva. A sección de propaganda que difunde os beneficios da sociedade e a pertenza a ela, consegue novos socios. A comisión de festas, que será a encargada de organizar os bailes, festivais e *matineés*. A comisión de visita a enfermos, á que lle competía visitar os doentes internados en casas de saúde como a *Quinta La Benéfica* ou no seu domicilio. A comisión de glosa, órgano que revisaba as contas ao final do ano. A comisión electoral, que preparaba o proceso electoral e recibía as candidaturas. Por último, destacar a comisión de damas, órgano propagandístico, que visitaba os enfermos (nenos e mulleres), cooperaba nos festivais e tamén se dedicaba a atraer novos socios.

Por último, temos que salientar a figura das delegacións, das que esta sociedade tivo varias repartidas por toda a illa e outra temporalmente na cidade de Progreso, pertencente ao estado de Yucatán, en México.

A delegación nas Pontes foi creada no ano 1921, pero constituída formalmente co seu regulamento no ano 1923 e estivo presidida por D. Jesús Cabarcos Cal. Os cometidos eran representar a sociedade nos actos oficiais, dar cumprimento ás ordes e aos mandatos da xunta directiva, inspeccionar o ensino nos locais construídos, levar a

² SOCIEDAD DE INSTRUCCIÓN NATURALES DEL AYUNTAMIENTO DE GARCÍA RODRÍGUEZ. Libro de actas de juntas generales, p. 160. Acta da xunta xeral extraordinaria de 28 de novembro de 1923.

contabilidade derivada da súa xestión, presentar ante a xunta directiva os proxectos e orzamentos das obras e reparacións dos locais escolares, etc.

As decisións eran tomadas por maioría e sempre presidiu o interese xeral do municipio sobre as necesidades puntuais de cada parroquia. Este interese amosouse cando ante as presións dos veciños do Freixo de construír dúas escolas na parroquia, venceu a opción de construír unha soa no lugar de Igrexa.

Esta delegación funcionou como órgano colexiado durante os primeiros anos, formando parte da súa xunta directiva emigrantes retornados que foran membros da directiva en La Habana, pero logo a dirección e impulso das obras así como a administración do patrimonio e a representación legal da sociedade correu a cargo da figura do delegado durante toda a vida social ata a construción do último edificio escolar, xa iniciada a Guerra Civil.

A colaboración entre a sociedade e a delegación na metrópole foi doada xa que a maioría dos membros desta última tiñan as mesmas inxerencias xa manifestadas durante a súa presenza en La Habana. Por outra banda, a primeira directiva da delegación que se constituíu tivo como presidente de honra ao novo alcalde elixido durante o Directorio Militar, D. Alfonso Illade Rilo, o cal favoreceu as actividades da sociedade (venda do soar para o edificio escolar da vila, etc).

Pasados os primeiros anos de vida, a sociedade comezou a enviar remesas de diñeiro, as cales eran depositadas polo delegado en dúas entidades bancarias coruñesas, *Sobrinos de J. Pastor* e a casa do empresario pontés D. José María Rivera Corral (propietario da empresa cervecera *La Estrella de Galicia*, o

cal financiou en parte a súa nova fábrica coas achegas das remesas enviadas por esta entidade e outros emigrantes retornados).

As comunicacións co municipio de orixe eran constantes. A correspondencia que mantiñan entre o delegado e o presidente ou algún outro membro da xunta directiva era case mensual, e a isto hai que sumarlle as viaxes de membros da directiva que realizaban con frecuencia á vila de orixe e nas que sempre levaban encargos da sociedade relacionados coa realización das escolas, entrevistas co alcalde ou autoridades educativas ou con veciños para buscar a colaboración na edificación dos locais. O mesmo delegado realizou algunha viaxe a La Habana para visitar os seus parentes e pechar negocios que deixara na súa etapa na migratoria.

O delegado, xunto co resto dos membros da directiva da delegación, dedicáronse nun primeiro momento a localizar os lugares idóneos para construír os locais escolares, buscaron planos adecuados para a escola da vila (de primeiro e segundo ensino) e para as escolas-vivenda das parroquias, solicitando para iso planos ao *Ministerio de Instrucción Pública*, etc.. Realizaron distintas viaxes a outros municipios para asistir a inauguracións doutras escolas construídas por outras sociedades irmás e mantiveron entrevistas co inspector de primeiro ensino, xuntáronse varias veces cos mestres nacionais e fixeron seguimento doutras iniciativas benéficas da sociedade, como a doazón de diñeiro para levantar un novo cemiterio, achega monetaria para a construción dun edificio escolar en Gondré ou ben o outorgamento de premios para os escolares da vila e das parroquias realizado no ano 1928.

O PROCESO DA CONSTRUCCIÓN DAS ESCOLAS E O CONTACTO COAS AUTORIDADES DE AQUÍ

Sendo o fin principal da sociedade a construción de escolas, unha vez que contaron cos fondos necesarios, a primeira tarefa que realizaron foi a de mercar os terreos necesarios. Así, no ano 1921 foi acordada a compra do terreo para a escola da vila, o cal estaba situado no centro do núcleo urbano, e en anos sucesivos foron mercados os lugares nas distintas parroquias que foran propostos polos veciños e referendados pola asemblea de socios en La Habana.

Para determinar as características da edificación e os proxectos adecuados solicitaron normas ás autoridades educativas, sendo remitidas por parte do delegado gubernativo de Ortigueira e tamén planos-tipo da sección xeral de primeiro ensino do *Ministerio de Instrucción Pública*. Estes foron enviados a La Habana para que fosen elixidos e aprobados pola asemblea xeral. Fixaron nos proxectos medidas mínimas que debían ter as parcelas para que os nenos puidesen ter un lugar de espaxamento (non inferiores a ferrado e medio). E a mesma preocupación tiñan polos materiais utilizados xa que obrigaron a *“que las paredes o muros exteriores sean de piedra; los marcos o ventanas de la llamada piedra blanca igual a la que tiene el Sr. Marcelino d’Riveira, que las divisiones interiores sean de ladrillo y los pisos de madera de pino del país”*³.

O inicio das obras sempre viña precedido dunha carta-manifesto enviada a cada veciño da parroquia onde se ía construír o novo edificio, animándoos a colaborar con materiais e pres-

³ SOCIEDAD DE INSTRUCCIÓN NATURALES DEL AYUNTAMIENTO DE GARCÍA RODRÍGUEZ. Libro de actas de juntas generales. Acta da xunta xeral do 14 de xullo de 1925.

tacións de persoal para a citada obra. Así, todos os locais foron levantados coa achega do traballo dos veciños para picar a pedra na canteira, carros do país para o seu traslado, doazón de árbores para a madeira dos pisos, etc, deixando o delegado constancia por escrito da contribución de cada veciño.

O edificio máis sobranceiro é o da vila o cal conta cunha parcela de 2.800 metros cadrados, extensión suficiente para acoller o local e as súas instalacións anexas (patio de recreo e xardín escolar). Conta cun pavillón central con planta baixa dividida en dúas aulas e planta alta para dúas vivendas, que finalmente non se fixeron unha vez recibido un oficio do Ministerio que recomendaba non realizar vivendas para mestres nas escolas das vilas, quedando desta maneira libre. Tiña dous pavillóns laterais, en planta baixa para dúas aulas (nos anos 60 do século pasado foi levantado un piso nos pavillóns laterais). Desta maneira a planta baixa dispoñía de catro aulas duns 75 metros cadrados, dúas aulas para nenos e dúas para nenos, e retretes e urinarios para cada unha delas. As obras comezaron no 1928 e foron rematadas en xullo de 1929.

Nas distintas parroquias construíron catro escolas, unha no Freixo (1929), outra na Vilavella (1929), outra en Somede (1935) e a última no Deveso (1938). O local escolar da vila e a casa-escola do Freixo e Vilavella foron obxecto de cesión gratuíta ao Concello no ano 1933 tras varios anos de disputas entre a sociedade e a corporación municipal polas condicións da citada cesión, e as de Somede e Deveso foron arrendadas unha vez rematadas, destinando o prezo do aluguer ao mantemento do edificio.

Para lograr todo isto contaron con distintas **fontes de financiamento** que estaban constituídas fundamentalmente polas cotas de socio (ordinarias e extraordi-

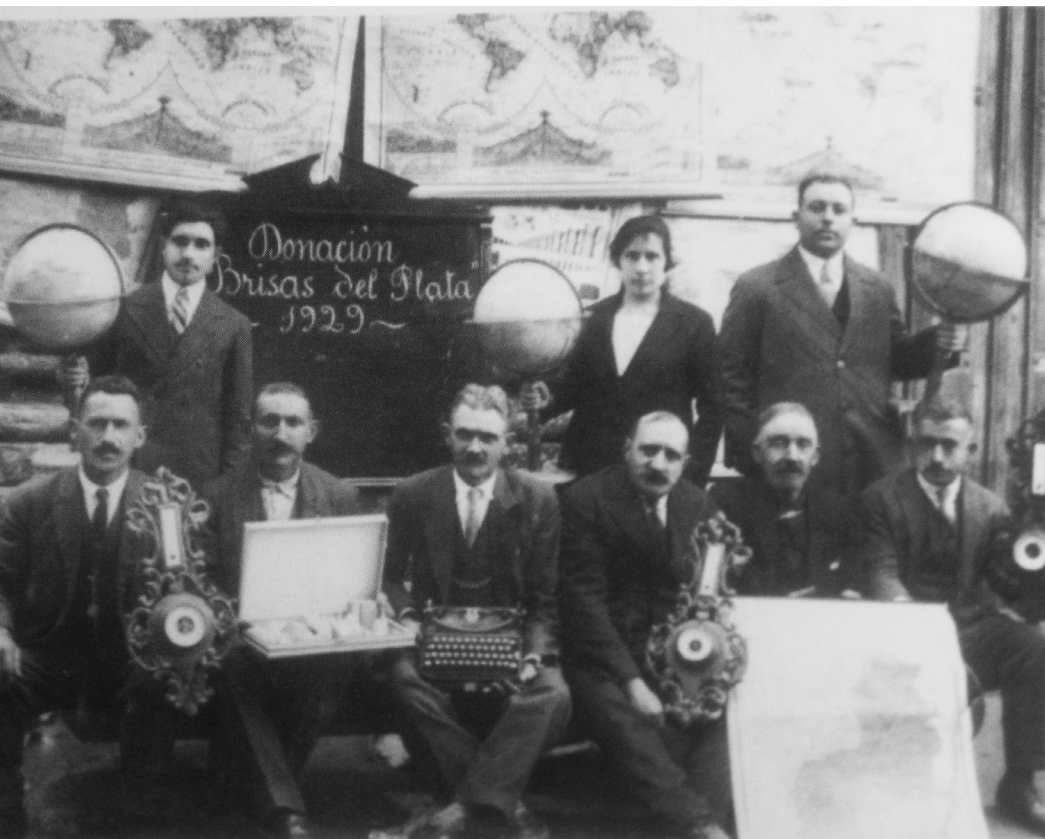
Grupo escolar das Pontes.

narias), intereses dos depósitos realizados en entidades bancarias, préstamos hipotecarios, emisión de bonos e o produto da recadación dos festivais e romarías realizadas con motivo da patroa do Carme ou outras celebracións nos xardíns das empresas cervexeiros da capital (*La Tropical* e *La Polar*). En canto á delegación, financiouse polas cotas de socio, o aluguer da planta alta da escola da vila ao Casino da localidade e os xuros que xeraban as remesas monetarias enviadas pola sociedade matriz nas entidades bancarias coruñesas.

Así como a instauración da República trouxo consigo a dotación de máis escolas nacionais no distrito, o golpe militar franquista provocou a represión sobre un dos mestres máis recoñecidos e eloxiados da vila chamado D. Aurelio Janeiro, o cal era afiliado á UGT. Por outra banda, a escola da vila estivo ocupada durante varios meses

por un destacamento do exército causando varios estragos que foron denunciados polo delegado da sociedade. O máis negativo foi a incautación das escolas decretada polo gobernador civil da provincia o 1 de xaneiro de 1941. Entre as medidas que recolle a citada circular do gobernador cita a revisión dos estatutos e regulamentos *que sean nocivos a las normas del nuevo Estado y a los Sagrados intereses de la enseñanza*⁴. O 10 de febreiro dese ano asinouse a acta de entrega dos edificios, o que produce un airado malestar deixando constancia na asemblea de socios celebrada o 13 de maio de 1941, decidindo por iso escribir cartas ao gobernador civil e aos ministros de educación e de interior. A sociedade conseguirá finalmente que as autoridades devolvan a planta alta do edificio da vila,

⁴ A.M. AS PONTES. Expediente de incautación de escolas. Ano 1941.

De América chegaba a modernidade a Guláns, Ponteareas (xentileza de A. Porto Ucha)

feito que se producirá no ano 1947, estando presente de visita a España o presidente honorario da sociedade, D. Amador Antón Bouza.

Se facemos un balance das actividades desenvolvidas pola sociedade nos trinta e seis anos que median entre a súa fundación no ano 1912 e o ano 1938, que coincide co da conclusión do seu último edificio escolar no Deveso, e se reflexionamos sobre as ideas iniciais que motivaron a creación da entidade e os logros finalmente conseguidos podemos afirmar que o resultado é notable. A pesar das distancias, decidiron dedicar os seus recursos sociais e intervir na educación do Concello das Pontes para achegar unha alternativa escolar á que ofrecía o Estado, que beneficiaría maiormente as persoas máis desfavorecidas que habitaban nas parroquias rurais.

Por outra banda, esta sociedade revélase como un exemplo entre os varios centos de sociedades de instrución creadas en América, que crían na potencialidade rexeneradora da educación para fomentar o cambio da sociedade e do país, e que defendían a miúdo un ensino cando menos aconfesional, senón laico, e afastado do ensino tradicional que existía na Galicia desa época.

O resultado, como dixen, foi satisfactorio coa construción de cinco edificios escolares que as administracións educativas da época non foron quen de realizar durante os cincuenta e un anos transcorridos dende a promulgación en 1857 da famosa *lei Moyano*. Actuou a sociedade, pois, como subsidiaria da intervención estatal no ensino e ante a incapacidade dos gobernos locais e a falta de investimento estatal que deixaba en precario a poboación escolar.

Sería demasiado pretencioso querer conseguir unha xestión directa da administración das escolas, que implicase o nomeamento de mestres pagados pola sociedade e a aplicación doutros métodos pedagóxicos máis modernos. A presente sociedade xa non o considerou dende un principio, seguramente aconsellada, entre outros, polo inspector de primeiro ensino D. Luciano Seoane Seoane, o cal era unha autoridade convencida da idea de que as sociedades instrutivas deberían limitarse a financiar a construción de edificios para albergar escolas públicas, deixando a tramitación da creación oficial a instancias municipais⁵.

Sen dúbida este consello levou a ser unha institución máis pragmática e centrar os esforzos nas casas-escolas. Por outra banda, logrou algo tarde a inauguración dos edificios escolares, e, debido a esta tardanza, viuse moi afectada pola evolución política e económica tanto de Cuba como de España. A crise económica mundial dos anos 30, que afectou fortemente a Cuba, provocou un elevado número de retornos e consecuentemente un adelgazamento das listas sociais e da capacidade de xestión económica da sociedade. Por outro lado, o remate da última escola coincidiu co alzamento nacional e a Guerra Civil, que tronzou as ilusións e trouxo consigo a incautación das escolas.

Estes feitos e o envellecemento da masa social en La Habana motivaron un cambio de orientación na actuación da institución cara á beneficencia e ao socorro.■

⁵ Conferencia pronunciada por el inspector de 1ª enseñanza D. Luciano Seoane Seoane en la Casa Consistorial de Puentes, el 17 de octubre de 1921. A Coruña, Papelería e Imprenta Garybarra, s.l. y s.p. recollida por Peña Saavedra, V. (1991) *Exodo, organización comunitaria e intervención escolar. La impronta educativa de la emigración gallega transoceánica en Galicia*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, pp. 497-500 (vol. II).

Enfermería
Fisioterapia
Podoloxía
Terapia Ocupacional
Logopedia

Bioloxía
Química

Español: Estudos Lingüísticos
e Literarios
Galego e Portugués: Estudos
Lingüísticos e Literarios
Inglés: Estudos Lingüísticos
e Literarios
Humanidades
Información e Documentación

Arquitectura
Enxeñaría da Edificación
Tecnoloxía da Enxeñaría Civil
Enxeñaría de Obras Públicas
Enxeñaría Informática
Enxeñaría Náutica e Transporte Marítimo
Enxeñaría Mariña
Enxeñaría en Deseño Industrial
e Desenvolvemento do Produto
Enxeñaría Eléctrica
Enxeñaría Electrónica Industrial
e Automática
Enxeñaría Mecánica
Enxeñaría en Tecnoloxías Industriais
Enxeñaría de Propulsión e Servizos
do Buque
Arquitectura Naval

Economía
Ciencias Empresariais ②
Administración e Dirección de Empresas ①
Dereito ①
Socioloxía
Comunicación Audiovisual
Turismo ②
Relacións Laborais e Recursos Humanos
Educación Infantil
Educación Primaria
Educación Social
Ciencias da Actividade Física e do Deporte
Información e Documentación

GRAO

UNIVERSIDADE DA CORUÑA

① Programa de simultaneidade do Grao en Dereito
e Grao en Administración e Dirección de Empresas

② Programa de simultaneidade do Grao en Turismo
e Grao en Ciencias Empresariais

Licenciatura en Psicopedagogía (só segundo ciclo)

Agraristas e emigrantes compartillando un ideal educativo

X. Amancio Liñares Giraut

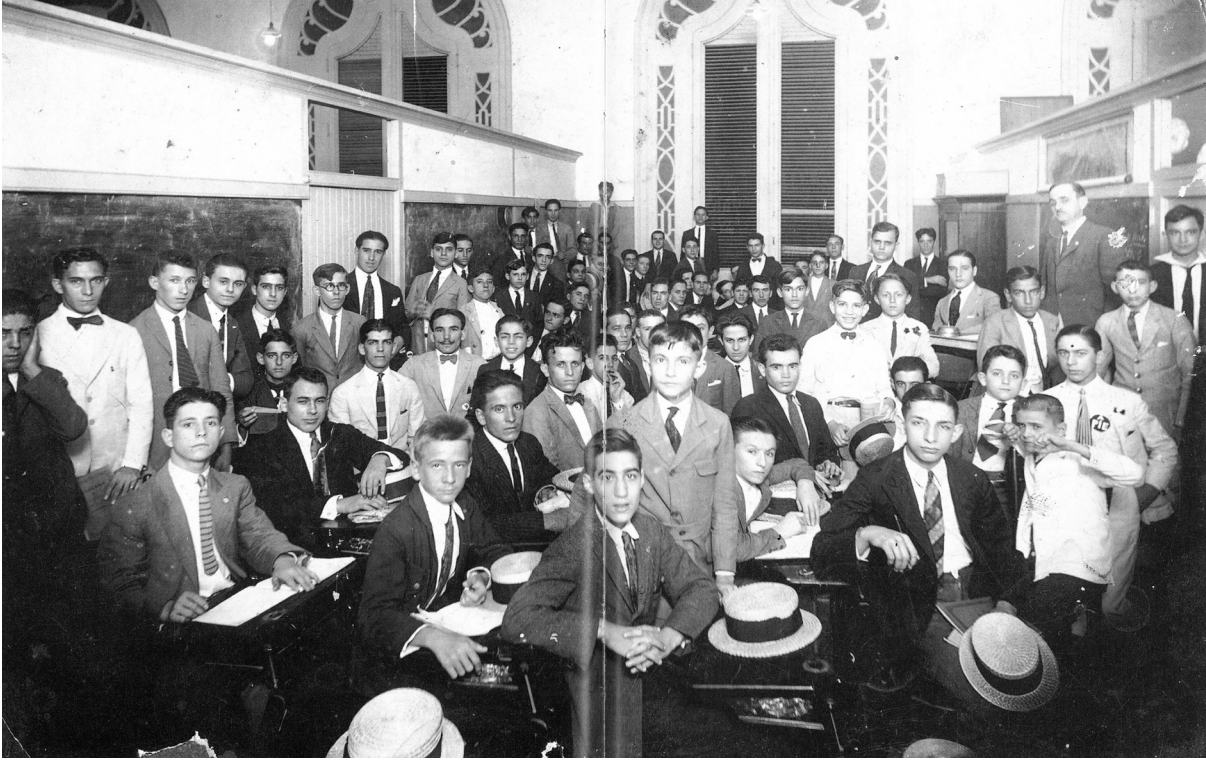
Director de TresCtres Editores

IES Xulián Magariños, Negreira

xalgiraut@telefonica.net

Resulta cada vez máis recoñecida a vinculación estreita entre as xentes comprometidas coa modernización agro-gandeira en Galicia e os nosos emigrantes en América, no primeiro terzo do pasado século XX. As súas relacións abrollaban nas diversas actividades emprendidas por aquel movemento tan heteroxéneo, carente de uniformidade e obxectivos comúns, cun amplo abano nas súas bases sociolóxicas e evolución ideolóxica, como foi o Agrarismo galego, nos problemas que buscaban resolver no medio rural de noso. E unha das tarefas importantes ás que se dedicaron, en frutífera simbiose, as sociedades agrarias, sindicatos agrícolas,

colectivos de emigrantes na Galicia da diáspora, auxiliados polas súas delegacións na propia Galicia territorial, e sociedades de Instrución –nas “parroquias de acá ou de acolá”, lembrando os dicires do historiador J. A. Durán– foi a creación de escolas de ensino primario, de escolas de *americanos*. O ensino coma un valor fulcral. Hai moitos textos que así o certifican. Cando menos, o ideal de acadar unha formación básica. Daquela a educación secundaria ficaba reservada ás cidades ou a moi poucos núcleos vilegos; e inda así, tamén os diñeiros migratorios e filantrópicos ou altruístas pularon nesas áreas máis urbanas, de cote mellor atendidas

Clases nocturnas no Centro Galego de La Habana (xentileza de Ed. Nigra).

polos poderes públicos e privados.

Nos primeiros anos da década de 1980 tiñamos tan só intuicións, algunhas referencias mesturadas ou difusas verbo desta vocación de extensión da escolarización dos labregos e emigrantes; e poucos datos organizados, análises sistemáticas, conclusións. Mais dende aquela, distintas monografías que saíron das materias de Historia da Educación e da Historia Contemporánea, viñeron encher de documentación, cifras, descrições, reflexións e colofóns esa temática ata entón pouco coñecida, ensarillada, carente de estudos específicos, tan só albiscada. Faltábanos en Galicia moito *traballo de campo* nos eidos do devir escolarizador.

Partimos de máis lonxe no tempo para comprendermos estes espazos pedagóxicos non nos achegaba gran cousa. Existían algunhas obras de tema xeográfico, estatísticas, memorias e informes de inspectores de Primaria e Instrución públicas (Severiano González Regue-

ral -1890-, Federico Soriano -1892-, Julio Escalante -1904-, Asdrúbal Ferreiro -1928-), Luís Bello e o seu libro datado en 1929, *Viaje por las escuelas de Galicia*, ou comentarios coma o de Luciano Seoane cando afirmaba que inda en 1927 faltaban no territorio galego máis dun milleiro de escolas para deixar cumprida a Lei Moyano de Instrución Pública do ano 1857, promulgada nun bienio progresista do reinado de Isabel II. Ata 1900 non hai un Ministerio de Ensino en España, "o que revela o pouco aprecio político que atopa este ramo", escribía Xosé R. Barreiro Fernández nun libro sobre Historia Contemporánea de Galicia (1983). O mesmo historiador amosaba varios testemuños escritos da situación terceiromundista das escolas galegas, que só se ve corrixido no labor estatal polas políticas educativas e os esforzos despregados na II República: xa no primeiro bienio transformador da andaina republicana o orzamento para Educación medrou nun 50%. Antón Costa tamén nos ofrecía datos de interese

sobre o cómputo numérico de escolas primarias no país galego, que resumimos aquí só en tres anos: 1900, 2.112 escolas; 1929, 4.050; 1933: 5.656. Evidentemente, nestas tres décadas si que hai investimento estatal, pero tamén implicación dos emigrantes e dos agrarios, pelexando por diminuír as altas taxas de analfabetismo (case 70% na Galicia de 1900, e inda 45,2% en 1930) e de absentismo escolar, nun primeiro terzo tan cargado de emigración masiva e de progresos misceláneos na sociedade galega.

Nos anos 1980 o desenvolvemento no ámbito universitario das Ciencias da Educación e da Historia da Educación en Galicia, ao tempo que a Transición democrática e a Autonomía política, estaban a dar os primeiros pasos; aprendían case as primeiras letras e contas. E nomeadamente arredor destas escolas de *americanos* e da súa relación co noso mundo agrario dábase a curiosidade intelectual, pero, emporiso, faltaban os coñecementos precisos: o *traballo de*

campo. O citado historiador Durán situábanos en moitas leiras do movemento agrario, con ollada dende Rianxo e perspectivas na Galicia “non urbana”. Mais foi o pedagogo Antón Costa o pioneiro ou precursor nestes estudos, sobre todo a partir da publicación do seu libro *O ensino en Galicia* (1980), do que tiramos varias das informacións recollidas no parágrafo anterior, e tamén o seguinte texto, o cal, explicitamente, nos sitúa nesas predios das construcións escolares dos emigrantes, sempre en comunicación con aquel campesiñado máis inquedo e que apostaba decididamente pola extensión da educación e da cultura no medio rural galego:

(...) é obrigado falar da acción educativa dos emigrantes galegos en América. Conscientes da pésima situación escolar en Galicia e da necesidade da súa redención, levaron adiante desde comezos de século a inxente tarefa de creación de escolas e de casas de mestres por toda Galicia, destacando, en concreto, as zonas costeiras. Son varios centos o número de aulas construídas con boas condicións e, en ocasións excelentes, e na liña das máis modernas esixencias pedagóxicas das instalacións escolares. (...). Moito se podería dicir con relación á acción dos “americanos” (...). Felizmente podemos anotar que están en marcha as primeiras investigacións sobre obra tan importante [a cursiva é nosa], que presenta tamén –como todo– algunhas limitacións”

(Antón COSTA, *O ensino...* op. cit., 1980: 33-34).

Xa que logo, no suco aberto por A. Costa na Facultade de Ciencias da Educación-USC estaban a labrar tamén outros investigadores novos, destacándose Vicente Peña Saavedra; e no rego

aberto por Ramón Villares no Departamento de Historia Contemporánea-USC, arando coa Historia Agraria, de seguida batemos co mundo da emigración e as escolas dos emigrantes do alén do Atlántico. Alberto Martínez López, Lourenzo Fernández Prieto, Henrique Hervés, Xesús Balboa, Anxo Rosende Fernández... e mais eu andabamos a estudar nestes campos de investigación, centrados esencialmente nos anos finiseculares do XIX e no período 1900-1936. Emigrantes ou retornados de América había naquelas células agraristas que xulgaban moi substancial a posta en marcha de escolas, en quen entendía que a modernización do agro galego non era allea ao medrar da preparación básica a través do ensino, sobre todo diante do clamoroso abandono ou desleixo do Estado neste eido educativo, que seguía deixando arrombadas nas vergoñentas cifras de analfabetismo a amplas capas populares.

Nas dúas décadas que envolven o ano 2000, novos nomes de investigadores foron enchendo a bibliografía sobre o tema escolar e agrarista. Uns, de maneira máis concreta ou específica; outros, sen darlle as costas ás informacións que relacionan agrarismo, escolas, emigrantes, cando se atopaban inzando nas súas pescudas. Facemos mención soamente dalgúns que centraron os seus estudos no período que se abre co século XX e que pecha ferozmente a guerra do 36. Velaí os artigos e libros de Miguel Cabo Villaverde, de Xosé M. Núñez Seixas, de Pilar Cagiao, de Domínguez Almanza, M.ª X. Rodríguez Galdo, Carlos Velasco, J. M.ª Cardesín, Ana Cabana, Raúl Soutelo, Román Lago, Narciso de Gabriel, Pereira Domínguez, A. Vázquez González, Xosé M. Malheiro, Xesús Rodríguez, Xan Fraga, Moncho Iglesias, Vidal Rodríguez...; canto levamos aprendido e matizado con todos eles; canto mellor

coñecidas nos resultan agora as *Sociedades de Instrucción* ou, por exemplo, o perfil profesional do maxisterio e os retratos do alumnado; e canto, especialmente, soubemos de modo rigoroso e sistemático coas varias publicacións e labor divulgativo –en varios soportes: catálogos, vídeos, exposicións, MUPEGA...– dos xa amentados V. Peña Saavedra (*¡chapeau!* para *Éxodo, organización comunitaria e intervención escolar. La impronta educativa de la emigración transoceánica en Galicia, 1991*) e A. Costa Rico (*¡chapeau!* para *Historia da educación e da cultura en Galicia (séculos IV–XX)*, 2004). Abonde aquí con esta relación nominal, con este *cadro de persoal* –de seguro incompleto– que se ten ocupado destes estudos Agrarismo / Emigración / Escolarización entre 1990 e hoxe. Sen máis precisións e citas bibliográficas, xa que os buscadores da Internet e os recursos das novas TIC facilitan doadamente a procura de títulos a partir destas identidades.

No estudo das escolas da contorna barcalesa puidemos dar conta dunha serie de aspectos de interese: a relación entre os concellos e as escolas, escolas públicas e escolas privadas, conferencias impartidas polas Misións Pedagóxicas (ano 1932), a iniciativa da emigración en América (Cuba e Arxentina), a vida das principais sociedades de emigrantes e o seu labor educativo na terra matricial (léase *Unión Barcalesa de La Habana* (1907), *Sociedad de Instrucción La Baña y su comarca* (1916), *Sociedad Agraria, Instructiva y Mutua del partido judicial de Negreira en Buenos Aires* (1920) –entidades comarcais–, *Sociedad de Instrucción La Moderna de Barcala* (1915?), *Asociación Cultural de Ons* (1923?) –entidades parroquiais–, e *Fundación Suárez Manteiga* (1935) –de mecenado privado–). Análizase o labor asociativo de

Emigración e arquitectura escolar nas primeiras décadas do S. XX

José Ramón Iglesias Veiga

Instituto de Estudos Vigueses

IES Pino Manso, O Porriño

monchoveiga@gmail.com

As achegas económicas dos indianos e das “sociedades de instrución” supliron parte das graves carencias da arquitectura escolar galega das primeiras décadas do século XX. Máis que falar de carencias sería prudente sinalar a inexistencia de tal arquitectura no ensino público, posto que a práctica docente levábase a cabo a miúdo en locais insalubres sen ventilación, iluminación e espazo para acoller a un, ás veces, numeroso alumnado. A xenerosa achega da emigración debe valorarse nese contexto de miseria, no que ademais moitas parroquias carecían de escola, xa que a normativa só obrigaba a súa creación en localidades de máis de 500

habitantes. A construción de edificios escolares descansaba nos concellos que podían solicitar unha axuda estatal se os proxectos cumprían condicións legais establecidas. A Instrución Técnica-Sanitaria de 1905 sinalaba como dependencias básicas: vestíbulo, gardarroupa, salón de clases, despacho, patio cuberto, campo escolar-xardín, retretes, biblioteca popular e museo escolar. Porén, a maior parte dos concellos galegos carecían de recursos para asumir este tipo de edificación, polo que moitas escolas se habilitaron en vivendas alugadas nas parroquias ou en baixos de edificios nas zonas urbanas.

OS EMIGRADOS SUPLEN A ACCIÓN DO ESTADO E DOS CONCELLOS

A finais do século XIX e principios do seguinte os indianos levantan algúns notables ou mesmo suntuosos edificios que adaptan modelos convencionais de gusto ecléctico a unha función escolar, polo que neles primou o ornato das fachadas sobre a definición dun interior funcional adaptado ás necesidades pedagóxicas. Entre eles atópase o colexio "Fernando Blanco" de Cee, que traza en 1880 José María Aguilar cunha prominente torre central e dous volumes a cada lado rematados en pavillóns transversais co piñón en chanzo. Tamén os edificios promovidos por José García Barbón do colexio "San José" de Verín e da escola de Artes e Oficios de Vigo que proxecta en 1897 Michel Pacewicz cun elegante historicismo ecléctico. Aínda que o promotor non responde ao prototipo de indiano, son significativas as escolas "Matías López" (1896) de Sarria e tamén os edificios da escola e do instituto "Eusebio da Guarda" da Coruña, deseñados en 1886 e 1895 por Faustino Coumes Gay cun sobrio eclecticismo neorrenacentista. Un exemplo tardío represéntao a Escola Práctica de Artes e Oficios de Corcubión (hoxe casa consistorial) construída en 1924 grazas á achega do emigrante José Carrera Fábregas.

A crítica a unha arquitectura escolar suntuosa encabezouna a Institución Libre de Enseñanza que, co impulso de Francisco Giner de los Ríos e Manuel Bartolomé Cossío, propoñía adecuar o edificio a un programa pedagóxico definido e asumir criterios de funcionalidade, economía, hixiene, ventilación e iluminación unilateral pola esquerda. Co R. D. de 23 de novembro de 1920 o Estado asumía a construción de escolas, aínda que os concellos quedaban

obrigados a facilitar os terreos, pagar o oito por cento do valor da construción para material didáctico e asumir o mantemento. Como consecuencia creouse a Oficina Técnica de Construcións Escolares da que foi xefe Antonio Flórez Urdapilleta¹. Nela fixéronse as "Normas hixiénico-sanitarias para la construcción de escuelas" e deseñáronse diversos modelos de unitarias e graduadas adaptados á diversidade climática española. Con todo, a construción de escolas por parte do Estado non pasou, polo xeral, dunha mera disposición. Algunhas localidades con bos contactos en Madrid lograron modernizar a súa infraestructura escolar, como foi o caso do Porriño, onde, con planos (1926) de Antonio López Hernández, constrúense seis unitarias nas parroquias e unha graduada na vila. Nas xestións foron determinantes Fernando Alfaya Pérez², secretario xeral do Consello de Instrución Pública, e José Palacios, irmán do afamado arquitecto. Noutros casos a acción do Estado foi moi lenta. O colexio graduado "Froebel" de Pontevedra, que deseña Flórez Urdapilleta tras gañar un concurso en 1911, puido constituír, pola súa parte, un referente de renovación en Galicia, pero o dificultoso proceso construtivo non rematou ata 1936 e o edificio no comezou a funcionar como colexio ata 1946.

Nese contexto, á acción individual dos indianos sumouse no inicio do século XX a colectiva das "sociedades de instrución", das que foi pioneira a Alianza Aresana, que en 1908 comeza a construír a escola do Porto (Ares) cun eclecticismo singularizado con arcos apuntados, balaustrada sobre a cornixa e leves referencias decorativas modernistas nos piares do peche exterior. Algunhas das pri-

meiras propostas foron innovadoras ao asumir os criterios de economía, hixiene, luz e ventilación que máis tarde fixará a normativa da citada oficina ministerial. Incorporaron tamén espazos non habituais nas escolas públicas como biblioteca, museo de ciencias naturais, despacho, patio cuberto, lavabos, etc. A escola "Fernández Areal" do Porriño é un dos primeiros exemplos que ilustra sobre a calidade desta arquitectura e tamén sobre o pouco interese que espertou a súa preservación. En 1904 Antonio Palacios redacta o proxecto e incorpora parte dos criterios citados. No mesmo ano que deseñaba o Palacio de Comunicacions de Madrid, depura nesta escola a ornamentación e só permite unha nota de cor que achegaban unhas pezas cerámicas realizadas por Daniel Zuloaga. Entre os tres volumes diferenciados en altura, destacaba o da aula principal pola disposición de amplos vans entre pilastras que achegaban un boa iluminación natural³. Como no caso do Porriño, outro emigrado en Chile, Remigio Ramón Nieto Otero, constrúe un moderno edificio escolar en Cabral (Vigo) que se caracteriza pola boa cantería, sobriedade e procura de luz natural. O inmoble, deseñado⁴ cara ao ano 1914, exhibe unha leve decoración modernista de filiación vienesa, en especial na composición do remate central.

O edificio da Unión Hispanoamericana Pro Val Miñor, proxectado en 1914 por Jacobo Esténs Romero, adaptábase ás necesidades de hixiene, iluminación, ventilación, etc. Ademais, contaba con biblioteca, gabinete de física e museo de ciencias naturais, sala de profesorado, despacho do director e enfermería;

¹ Antonio Flórez naceu en Vigo en 1877. Era fillo de Justino Flórez Llamas, arquitecto municipal desta cidade.

² F. Alfaya, de Redondela, tiña vínculos familiares no Porriño; A. Palacios gozaba de gran prestixio en Madrid.

³ En 1914 Antonio Palacios remitiu dende Madrid unha colección de estatuas para que a aprendizaxe do debuxo se fixera con "modelos vivos que han de desterrar los antipedagógicos y antiguos métodos de las copias".

⁴ "La obra de un filántropo" en *Faro de Vigo*, 27-III-1914, pág. 1: vincula o proxecto a Ocariz. As decoracións modernistas parecen apuntar á posible intervención de Manuel Gómez Román. As obras remataron en 1920.

Roupar (Xermade). Edificio de formas eclécticas promovido pola sociedade Hijos de Roupar desde Cuba.

espazos que supuñan unha novidade nas escolas do ambiente rural. Estas dependencias situábanse nun corpo principal formado por un volume central de dúas plantas e dous baixos a cada lado. Todos tiñan cuberta a dúas augas e singular pinche en chanzo. Tras este corpo os pavillóns das aulas adoptaban unha disposición de claustro en torno a un patio aberto. O edificio responde a un sobrio eclecticismo, con concisos detalles modernistas de esgrafiados e círculos. Unha disposición similar en planta amosan as escolas García Naveira de Betanzos que deseña González Villar en 1917 sen rachar o contacto cos estilos propios da época. Este esquema foi adoptado tamén en 1925 en Reinante (Barreiros) e máis tarde na escola "Concepción Yáñez" de Ramirás. A de Galdo (Viveiro) incorpora dous corpos elevados a cada lado e un central de planta baixa no que se abren grandes vans de arco escarzano para iluminar as dúas aulas.

Un bo número de edificacións indianas presentan unha volumetría similar á das escolas "Nieto", cun corpo prismático de dúas alturas con cuberta a catro augas. A planta baixa al-

bergaba unha ou dúas aulas e a superior a vivenda do mestre. Algunhas incorporaban un elemento decorativo central sobre a cornixa, no que, agás puntuais alusións ao modernismo, primaron referencias eclécticas con frontóns curvos ou triangulares acompañados de volutas ou pináculos. Elocuentes exemplos atópanse en Santa María de Ourel, Lanzós e Belesar en Vilalba, Bandeira (Silleda), etc. En casos puntuais, como o de Reádegos (Ortigueira) ou Devesos (Ortigueira), o elemento de coroación acolleu tamén un reloxo e unha campá. Noutros, o ornamento central limitouse a un conciso peto no que se situaba a inscrición relativa ao indiano ou sociedade doante. Algúns destes inmobles de dous andares engalanaron as fachadas acentuando a decoración dos vans, como se comproba en Cortegada (hoxe consistorial) e Corvelle (Vilalba). Nos edificios de Vilaestrofe (Cervo), Esteiro (Cedeira), "Unión del Porvenir" (Tomiño) e outros, a cuberta quedaba oculta á vista cunha balaustrada ou peto sobre a cornixa. Foi tamén frecuente o peche do recinto cun enreixado entre piares no que se daban cita delicadas ornamentacións eclécticas e nalgúns casos modernistas (Ares e

Val Miñor). Non son frecuentes as referencias ao racionalismo e nas escolas da década de 1930 permaneceron formas eclécticas e algunhas alusións rexionalistas (Reádegos e Tameiga, en Mos). A incautada escola da Senra en Bergondo (1936) incorporaba unha linguaxe máis moderna con referencias ornamentais próximas ao *art deco*.

Noutra tipoloxía, con antecedentes no século XIX, o edificio escolar conformábase cun corpo central de dous andares e pavillóns laterais para as aulas. O central albergaba no baixo servizos comúns e na planta alta unha vivenda. A este esquema responden os edificios de San Adrián da Veiga (Ortigueira) e Sada, nos que o tramo central sobrancea ademais cunha rica ornamentación. O edificio da Aurora del Porvenir de Tomiño amosa un carácter máis sobrio sen perda de monumentalidade. O mesmo esquema cun tramo central destacado, pero de planta baixa, está presente nas escolas de Cervo, Burela, San Cibrao (hoxe museo do Mar), Xove, etc. As construcións máis sinxelas adoptan un prisma alongado de planta baixa con cuberta a dúas augas de tella do país ou lousa. Polo xeral albergaban dúas aulas con disposición simétrica en relación co eixo central. Algunhas enriqueceron o seu aspecto exterior como acontece en Roupar (Xermade) onde as formas eclécticas afloran nun pequeno pórtico sostido por columnas de inspiración xónica, balaustrada que oculta a cuberta e decorados gardapós. Outro exemplo con parte destes elementos decorativos sitúase en Caamouco (Ares). Noutros casos esta tipoloxía aparece depurada de ornamentación como se observa nos concellos de Ourel, Vicedo, Valadouro, Laxe, Chantada, Alfoz, etc.

En relación cos sistemas construtivos nas zonas con abundante granito, predominou a boa cantería cunha presentación so-

bria, como sucede nas escolas de Verín, Punxín, Nieto, Val Miñor, Cortegada, Canda (Piñor), Reádegos, etc. Noutros casos acudiuse á combinación da cantería de esquinais, molduras de vans, liñas de imposta e cornixas coa cachotería de granito ou pedra de xisto dos panos intermedios. Esta última cubríase cun morteiro de cal que a protexía da humidade e á vez actuaba como funxicida. Algunhas escolas conservan esta combinación como se comproba nas de Cervo, Roupas, Tardade e Boizán en Vilalba, Santiago da Veiga (Sarría) etc. Outras, seguindo unha absurda moda impulsada por un excesivo "culto á pedra" perderon os lucidos brancos, co que se enmascaran as liñas do deseño, como sucede nas de Santaballa e Lanzós (Vilalba), Xove, San Cibrao, etc. Escolas, como as de Vilarchao (Coles) ou Morgadáns (Gondomar), aproveitan o modelo de vivenda rural de volume prismático e tellado a dúas augas. No medio urbano tamén se adaptaron tipoloxías tradicionais. Un exemplo son as escolas viguesas doadas por Tomás A. Alonso en 1905 e 1907 para Coia e Castrelos que non se diferencian das vivendas eclécticas de boa cantería de granito que se levantaban na periferia da cidade.

Algunhas das pezas destacadas deste importante patrimonio, como a escola "Fernández Areal" do Porriño ou a levantada en 1923 pola Unión Mugardeza, desapareceron. Moitas outras están abandonadas e poucas foron ben rehabilitadas para darlles un novo uso comunitario. A arquitectura é un documento histórico que reflicte as características dunha sociedade, o seu nivel económico, cultural e tecnolóxico, os seus gustos, etc. Se deixamos esmorecer este patrimonio escolar, borramos unha das páxinas máis fermosas da nosa historia recente. ■

Tameiga (Mos). Grupo escolar promovido desde Argentina pola *Sociedad Hijos del Ayuntamiento de Mos*, en 1930.

Tomíño (Pontevedra). Escola "Aurora del Porvenir", levantada en 1930 pola sociedade do mesmo nome radicada en Río de Janeiro (Brasil).

Grupo Escolar Concepción Yáñez, financiado polo benfeitor Rogelio Yáñez en 1935

A proxección social, cultural e educativa da masonería galega: unha panorámica con América ao fondo

A conquista da sabiduría é un camiño de aprendizaxe, como xa marcaran os clásicos (Xentileza de E. Nigra: *Galegos: as mans de América*, de G. Allegue, 1992)

Carlos Pereira Martínez

Instituto de Estudos Políticos e Sociais
carlospereiramartinez@yahoo.es

N unha sintética definición da francmasonería diríamos que se caracteriza por ser unha institución universal, filosófica, filantrópica e progresiva. Tenta inculcar aos seus membros o amor á verdade, o estudo da moral universal, da ciencia e das artes. Tende a extinguir os odios de raza, de nacionalidade, de opinións, de crenzas e de intereses, procurando establecer nos seres humanos lazos da solidariedade e tolerancia.

Nas páxinas que seguen iremos vendo como son estes valores que a masonería galega tentou proxectar en ámbitos sociais, culturais e educativos, tanto en

Galicia como en América¹. Ao caso, queremos salientar que a masonería ten sido unha das dimensións que interviñeron activamente na preocupación educativa e cultural e de creación escolar, ao mobilizar significativos sectores de opinión. Aínda está por estudar con máis amplitude e profundidade quen eran en cada caso, alén dos seus nomes de pía, os iniciadores das distintas Sociedades de Instru-

¹ As características deste traballo impiden unha pormenorizada relación bibliográfica. Moitos dos datos que aportamos están tomados do noso libro *A Galicia heterodoxa* (Espirál Maior, 2010), no que hai unha abondosa bibliografía, á que nos remitimos; e temos revisado, de novo, para esta colaboración, numerosos libros e artigos de Alberto Vallín, Luís Lamela, Pilar Cagiao, Xosé M. Núñez Seixas, Lois Pérez Leira, José Antonio Ferrer Benimeli, Pedro Álvarez Lázaro..., así como páxinas web de loxas masónicas americanas, estudos sobre emigración galega, centros galegos, etc.

ción, e probablemente atoparíamos aí outra volta unha presenza considerable da masonería, ou en todo caso a súa influencia. De calquera xeito, esta panorámica que imos trazar contribuirá a unha mellor comprensión da acción social, cultural e educativa dunha porción relevante dos nosos emigrados a América.

EDUCACIÓN, LAICISMO, LIBREPENSAMENTO

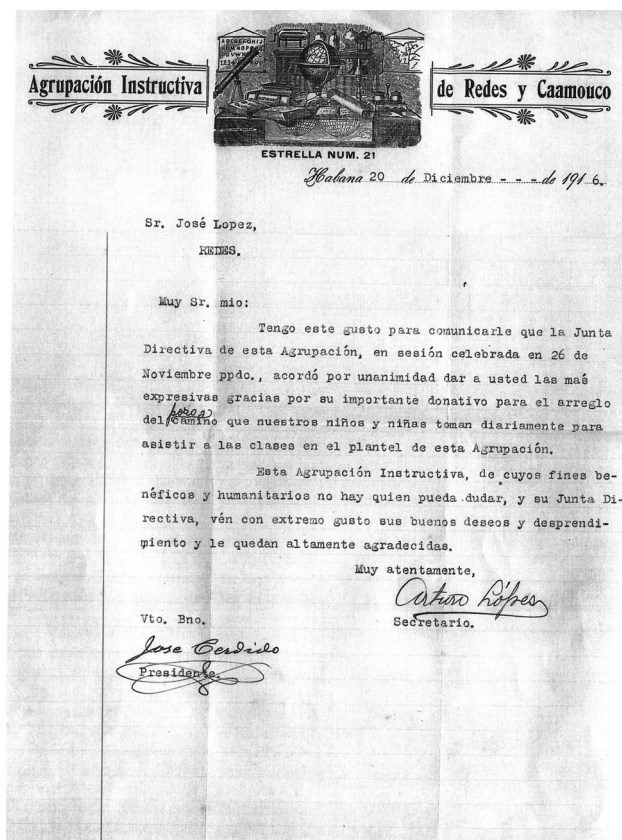
Os asuntos educativos interesaron moito a Antonio Romero Ortiz (*Fraternidad*, 33º, Gran Mestre do Gran Oriente de España e Soberano Gran Comendador do Supremo Consello do Grao 33), ministro de Graza e Xustiza e de Ultramar, membro da Real Academia da Historia, presidente da 'Asociación de Escritores y Artistas Españoles'; a Manuel Becerra Bermúdez (*Fortaleza*, 33º, "Mantuana" de Madrid, Gran Mestre do Gran Oriente de España e Soberano Gran Comendador do Supremo Consello do Grao 33), ministro, que promoveu iniciativas parlamentarias para un ensino obrigatorio e gratuito, e para ambos sexos; a Augusto Milón (*Milton* 2º, *Fraternidad* VIII nº 232 (A Coruña), "Loxa Capitular Ambulante Méndez Núñez", "María Pita nº 317" (A Coruña), "Los Hirmandinos nº 1" (Santiago), "Gran Cámara Mestral da FLLIIGG" (1895), secretario da Universidade de Santiago e director de *El Magisterio Gallego* (Santiago) ou a Manuel López Navalón (*Lutero*, "Herculina nº 10" da Coruña e "Luz Compostelana nº 13/ nº 5" de Santiago), director do 'Colegio Regional de Sordomudos y Ciegos de Santiago', un referente en Europa.

Tamén moitos masóns galegos se vincularon coa 'Institución Libre de Enseñanza': serían os casos de Eduardo Vincenti Reguera (*Tiberio*, 31º, "Fraternidad Ibérica nº 90" de Madrid; "Moreto nº 230" de Lugo), que foi Director Xeral de Instrución Pública, defensor do laicismo

na escola e autor de *Política Pedagógica*; Maximino Teijeiro Fernández (*Tertuliano*, 33º, "Luz Compostelana, nº 13", "María Pita nº 317"), catedrático e reitor da Universidade de Santiago, presidente da 'Sociedad Económica de Amigos del País' desa cidade; Segundo Moreno Barcia (*Manin*, 33º, "Brigantina nº 24, Gran Mestre da Gran Loxa Rexional Galaica) ou Juan Sieiro (3º, "Auria" de Ourense), catedrático do Instituto de Ourense.

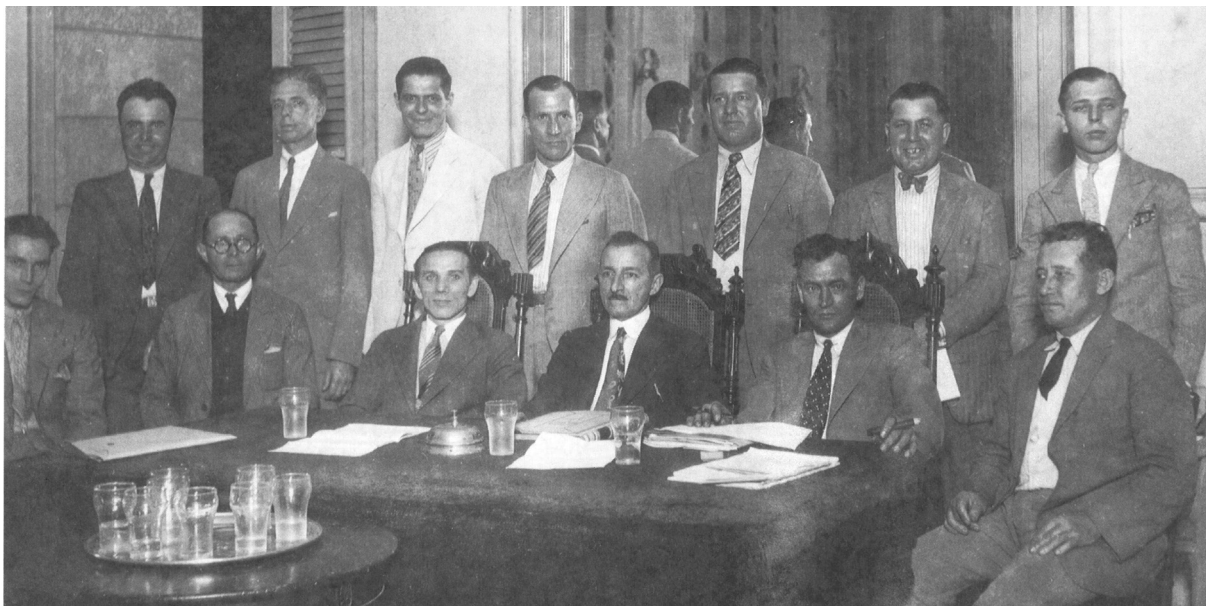
Se descendemos ao ámbito local, atopamos coas Escolas Laicas. En 1870 presentaba en Ferrol os seus estatutos a 'Asociación Filial de Libres Pensadores', que funcionou ata 1887. En 1888, promovida pola Sociedad de Librepensadores Martín Lutero, fúndase a primeira Escola Laica de Galicia, na que é figura destacada Pedro Maristany Maristany (*Milton*, 9º, "Esperanza nº 40", "Vicetto nº 42", "Voltaire nº 45" e "Francisco Arouet de Voltaire nº 118"), que presidirá un Congreso Pedagóxico en 1904, ou Lino Yrigoyen Uriarte (*Dantón*, "Esperanza nº 40" e "Vicetto nº 42"), presidente desa Sociedade. En 1890 sae do prelo *La Verdad*, periódico librepensador.

Na cidade da Coruña fúndase en 1882 o Centro Democrático, auspiciado polos demócratas progresistas (varios deles masóns): entre os seus obxectivos está o establecemento de escolas de ensino laico. Pero o primeiro centro destas características abrirá as súas portas en xuño de 1889, dependendo da Asociación Benéfica Miguel Servet, vinculada á loxa "Progreso nº 39". Uns anos despois, en 1897, fúndase a Escola Laica sostida pola 'Antorcha Galaica del Libre Pensamiento', coa que colabora Moreno Barcia, sendo un dos seus profesores Carlos Pol Camaño ("Amor Universal nº 32" de Ordes). E xa na IIª República, en 1931, nace a 'Asociación Re-

gional de Padres de Familia para la defensa del Laicismo en la Enseñanza', con varios directivos masóns: Alfredo Somoza Gutiérrez (*Pondal*, 3º, "Suevia nº 4" da Coruña e "Razón" de Montevideo), Fernando Osorio do Campo ("Hércules" da Coruña), Arturo Taracido Veira (*Pangloss*, 3º, "Gallaecia nº 408", "Suevia nº 4" e "Pensamiento y Acción nº 11", todas da Coruña), Nicolás Míguez y Míguez (*Rousseau*, "Suevia nº 4" da Coruña).

En Ourense, Juan Manuel Amor Pereira (*Assi*, "Auria nº 59"), director da Biblioteca Pública de Ourense, cofundará, coa Sociedade de Librepensadores de Ourense, a 'Escuela Laica Neutral', sendo o seu primeiro director. Na IIª República esta Escola estaba financiada e rexida, en boa medida, por membros de "Constancia nº 13".

A masonería educaba na fraternidade, na crítica e no diálogo.
(Xentileza de E. Nigra: *Galegos: as mans de América*, de G. Allegue, 1992)

Na cidade de Pontevedra funciona xa en 1899 a 'Escuela Moderna', sendo un dos seus mestres José Juncal Verdulla –logo, masón-. En 1903 aparece unha Escola Laica dirixida polo probablemente francmasón Celestino Poza Cobas, financiada polo Partido Republicano. A finais dos anos 20 xa funcionaba a chamada 'Escuela Nueva', da que era director Hernán Poza Juncal, en cuxa familia había destacados masóns. En Vigo, cos precedentes dun círculo librepensador en 1885, fundarase a finais de 1891 a 'Sociedad de Librepensadores Miguel Servet', que probablemente apoiou o funcionamento da Escola Laica viguesa, dirixida polo xornalista Ricardo Miser y Viriato (*Salomón*, 3º, "Progreso nº 96" de Vigo). Por último, no Rosal existiu a 'Sociedad de Libre-Pensadores de La Guardia y del Rosal', impulsada polo médico Gabriel Serafín Salgado de Guevara (*Jenner*, 9º, "Nueva Hiram nº 181/nº 8" de Vigo, Triángulo "Miguel Servet y Caridad nº 99" e "Siete Hermanos nº 187", ambas de O Rosal).

AS INSTITUCIÓN CULTURAIS, A LITERATURA E A PRENSA

A institución máis representativa historicamente da nosa cultura, a Real Academia Galega, naceu en boa medida grazas ao pulo das figuras de Manuel Curros Enríquez ("Auria" de Ourense; "Luz" e "La Razón" de Madrid) e José Fontenla Leal (*Murguía*, 2º, "Unión y Concordia nº 121" de La Habana), que promoven en Cuba, en 1905, a Asociación Iniciadora e Protectora da Academia Galega; Fontenla Leal, ademais, é o grande impulsor do Himno Galego. Da Comisión preparatoria da Academia Galega (será tamén proposto como académico de número) formará parte Víctor Said Armesto (*Aristides*, "Comuneros de Castilla nº 63" de Madrid), que tamén será membro do pioneiro coro "Aires da Terra". Nos membros fundadores da institución encontramos figuras como Arturo Vázquez Núñez (Aníbal, 3º, "Fraternidad Ibérica" de Madrid), Uxío Carré Aldao (*Wutemberg*, 3º, "Fraternidad VIII nº 232" e "Emancipación nº 148", ambas coruñesas) que será o primeiro

secretario da RAG, Manuel Lugo Freire (Servet, 3º, "Suevia nº 4"), presidente da entidade en 1934. En Arxentina, foron académicos correspondentes Manuel Castro López (*Casteló*, 18º, "Moreto nº 230", "Capítulo Lucense Agustiniano nº 74" e "Capítulo Provincial de Lugo"), Benigno Teijeiro Martínez ("Jorge Washington nº 44" de Concepción del Uruguay) e Martín Echegaray Olañeta (*Vigo*, 33º, "Jovellanos nº 1" de Xixón, "Vicinus nº 8" de Vigo). En Murcia, serao o ferrolán Nicolás Fort Roldán (*Daoíz*, 18º, membro de honor de "Unión Latina nº 148" de Guantánamo, Cuba).

No ámbito da Literatura, a Historia ou a edición, chegaría, ademais dalgúns xa mencionados, citar nomes como os de Manuel Leiras Pulpeiro (*Lúculo*, "Vallibria Redempta nº 397/nº 7" de Mondoñedo), Emilio González López (*Herculano*, "Mantua" (Madrid), "Turia" (Valencia), "Barcelona" (Barcelona), Francisco Suárez García (*Silvio*, 33º, "Herculina nº 10" (A Coruña), "Luz de Finisterre nº 11/nº 4", "Asilo de la Virtud nº 82" e do seu Capítulo, e "Capítulo de Platón nº 16"), Jesús San Luis

Romero (Xorxe, "Libredón nº 6" de Santiago), Benito Losada Astray (Nélaton, 29º, "Herculina nº 10"), Ánxel Casal Gosenje ("Libredón nº 6" de Santiago) ou Indalecio Armesto Cobián (Aristides, Helénica nº 63/nº 11 de Pontevedra).

No ámbito da prensa, xa nos albores da francmasonería galega encontramos coa figura do impresor e editor Sebastián de Iguereta ("Logia Constitucional de la Reunión Española" da Coruña), liberal comprometido, perseguido, procesado, membro da "Sociedad Patriótica" da Coruña. A masonería galega tamén se dotará de órganos propios, como o *Boletín de la Gran Logia Regional Galaica* (a partir de 1889) e, en Ferrol, de *Voltaire* (1892-1894), órgano da loxa "Francisco Arouet de Voltaire nº 118" (Ferrol), *Paz y Concordia* (1890) e *El 11 de Febrero*, probablemente inspirado por "Unión Masónica nº 26" de Ferrol.

Respecto á colaboración na prensa, numerosos masóns galegos dirixen, promoven e escriben, fundamentalmente, en xornais ou revistas de carácter republicano (máis de esquerdas, máis centristas...) e, en todo caso, liberais: nomes como *La República*, *La Democracia* ou *La Libertad*, así como *La Voz de Galicia*, *El Noroeste* ou *El Correo Gallego*. Os masóns de ideoloxía socialista impulsan o nacemento de medios como *El Obrero*, *La Voz del Obrero* ou *El Bien del Obrero* (os tres en Ferrol). Son tamén moi numerosas as colaboracións na prensa de carácter cultural, mesmo de tipo nacionalista ou galeguista, tanto en Galicia como nas numerosas publicacións impulsadas polos emigrados ou exiliados galegos en América (Cuba, Arxentina, Uruguai...) e tamén nas publicacións de carácter satírico, nas que se criticaban os vicios da sociedade. Outra figura destacada é o editor, director e propietario de *El Pueblo Gallego*, Manuel

Portela Valladares (*Voluntad*, 33º, "Fénix nº 381" (Barcelona); "Liberación nº 2" (Barcelona), Gran Mestre da Gran Loxa do Nordeste de España).

O ASOCIACIONISMO SOCIO-CULTURAL E POLÍTICO

No que respecta ao asociacionismo socio-cultural, fose antes ou fose despois de térense iniciado na francmasonería, en diversas cidades galegas deixaron os masóns a súa pegada. Por poñer algúns exemplos, na cidade da Coruña encontrámoslos xa nos albores do XIX no faladoiro do café La Esperanza, e logo na Reunión de Artesanos, Casino Republicano, Antorcha Galaica del Librepensamiento, Agrupación A la Tercera República, Rotary Club...; en Pontevedra, no Grupo Teosófico Marco Aurelio, no Casino, no Recreo de Artesanos ou no Centro Republicano; en Santiago, no Centro Republicano e na Asociación de Escritores de Galicia; en Ferrol, no Ateneo Artístico, Científico e Literario de Ferrol, Centro Obreiro de Cultura e Beneficencia, Sociedade Coral Lírico-Dramática La Perla, Airiños da Miña Terra, Liga Antiduelista; en Betanzos, no Ateneo Obrero, Centro Republicano Federal e Orfeón Eslava; en Sada, no Ateneo Cultural; en Vigo, no Centro Republicano.

Na Liga Española de los Derechos del Hombre, na época da II República, nos tres Comités provinciais fundados en Galicia hai maioría de masóns nas Directivas: en Ourense, da loxa "Constancia nº 13"; en Pontevedra, de "Vicis nº 8", e na Coruña, de "Pensamiento y Acción nº 11" da Coruña e un de "Libredón nº 6" de Santiago. E no ámbito da política, aparecen en todos os movementos de carácter liberal e republicano dende o século XIX, así como en Solidaridad Gallega, as Irmandades da Fala e o PSOE.

O LABOR EN AMÉRICA

O labor dos masóns galegos en América está aínda por estudar. Daremos a continuación, para finalizar, algunhas breves pinceladas referidas a catro países: Arxentina, Uruguai, Cuba e México.

En Arxentina, destacarán Ramón Santamarina Valcárcel ("Estrella del Sur nº 25" de Azul, "Luz del Sud nº 39" de Tandil), vinculado a entidades como Sociedad Hermanas de los Pobres, Sociedad Filantrópica La Caridad ou Sociedad Española de Socorros Mutuos, todas en Tandil; Antonio Paredes Rey (33º, "Hijos del Trabajo nº 74", "Hijos del Progreso nº 93", "Constancia nº 7", todas en Avellaneda), impulsor e presidente moitos anos do Centro Gallego de Avellaneda, cofundador da Sociedad Española San Martín, da Asociación Española de Socorros Mutuos de Barracas al Sud, da Sociedad de Beneficencia Hermanos de los Pobres; Benigno Teijeiro Martínez ("Jorge Washington nº 44" de Concepción del Uruguay), polígrafo, conselleiro de 'La Fraternidad', da 'Sociedad Española de Socorros Mutuos' de Concepción del Uruguay e de diversas institucións académicas; Antonio López Piñón ("Jorge Washington nº 44" de Concepción del Uruguay), vinculado á Sociedad Cosmopolita de Socorros Mutuos e á Sociedad El Porvenir; José María Calaza Couso (18º, "Estrella de Oriente nº 27", "Hugo Bossi nº 207"), coronel, xefe dos Bombeiros de Buenos Aires; Luís Seoane López ("Prometeo" e "Tolerancia nº 4", de Bos Aires, do Gran Oriente Federal Argentino), un dos nomes fundamentais da cultura galega do século XX que formará, con outros galegos, a loxa "Antolín Faraldo", que promoverá o "Fogar Galego de Anciáns"; José María Cao Luaces (33º, "Colón nº 314", "Progreso nº 181", ambas de Buenos Aires, e "Com-

bes nº 205" de Lanús), chamado o "pai da caricatura arxentina", editor de xornais, colaborador con diversas entidades galegas, fundou en Lanús a entidade 'Madre Fraternidad'; Antonio Baltar Domínguez (loxa "Pitágoras" do Gran Oriente Federal Argentino, e da loxa "Antolín Faraldo"), médico exiliado en Arxentina, onde desenvolveu un destacado labor docente e investigador no campo da saúde e presidiu a Asociación Galega de Universitarios, Escritores e Artistas (AGUEA); Enrique Muíño ("Bernardo de Monteagudo nº 306" de Bos Aires), un dos máis importantes actores do teatro e cine arxentino, cofundador da productora 'Artistas Argentinos Asociados'; José Benito Casás (33º, "Constancia nº 7", con cargos na Gran Loxa de Arxentina e no Supremo Consello do Grao 33), presidente da Sociedad Patriótica Española, vinculado á Sociedad Española de Socorros Mutuos, ao Banco Español e ao Centro Galego de Buenos Aires; Marcelino Vilaboy (33º, "Estrella del Noroeste nº 138" de Betanzos, "Torcuato Tasso nº 168" de Patagones, "Albarelos nº 140" de El Tigre, con cargos na Gran Loxa de Arxentina), conferenciante, actuou na 'Sociedad Española de Socorros Mutuos del Tigre' e escribiu en *La Voz de la Masonería*; José Paz e Lema ("Sol Argentino nº 160" de Necochea), que fundou escolas en Balcarce, Necochea e Lobería; ou Isidro Quintáns ("La Caridad nº 22", "Constancia nº 7"), venciñado ao Centro Galego de Buenos Aires.

En Uruguay, aparecen figuras como Joaquín de la Sagra y Périz (*Pitágoras*, "Perfeita Amizade"), refundador do Hospital Maciel de Montevideo en 1825; Francisco Vázquez Cores ("Decretos de la Providencia nº 6"), un dos fundadores do Centro Galego de Montevideo, presidente honorario do Comité Unión Hispano Americana Pro-Valle Miñor, que promoverá unha escola lai-

ca en Nigrán; Antonio Barreiro y Ramos, fundador da Librería Nacional, presidente do Club Español e do Banco da República; os empresarios Jesús Canabal e José Añón, uns dos impulsores da Casa de Galicia; o médico José Cancela Freijo, un dos promotores do Padroado da Cultura Galega de Montevideo ou o escritor, xornalista e dirixente socialista Adolfo Vázquez Gómez (33º, Gran Consejo General Ibérico).

En Cuba recalará Pedro Alejandro Auber (18º, "Napoleon le Grand" de Xirona, "Les Amis de l, Honneur" de Madrid, "Logia Constitucional de la Reunión Española" da Coruña), médico, membro da Real Academia Médica Matritense, director do Xardín Botánico de La Habana e catedrático da súa Universidade, pai da escritora coruñesa Virginia Felicia Auber Noya. Nese país destacan outras figuras como Xosé Manuel García Barbón (*Candás*, 5º, "Unión e Concordia nº 121" de La Habana), que participou da primeira comisión directiva da Sociedad de Beneficencia de Naturales de Galicia, sendo tesoureiro da mesma máis dunha década e tamén socio e impulsor do Centro Galego de La Habana; de regreso a Galicia, realizou importantísimas obras filantrópicas en Verín e Vigo. Na fundación da 'Sociedad de Beneficencia de Naturales de Galicia' participaron outros dous masóns galegos, o impresor Francisco Armada (*Gutenberg*, "Cosmopolita nº 14" de La Habana, e Juan García Casariego (*Artagnan*, "La Cosmopolita nº 14" da Habana). Galego era tamén Antonio Rivero Peón, presidente do Centro Galego de La Habana, tesoureiro e vicedirector de Beneficencia de Naturales de Galicia, membro da Real Sociedad Económica de La Habana e doutras entidades empresariais, alto grao da masonería cubana; José María Benito Fontenla Leal, xa citado, bibliotecario da

Sección de Instrucción do Centro Galego de La Habana, presidente de Unión Redencionista Galega, cofundador de Ferrol y su Comarca, presidente da Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega; Domingo Troche, presidente da Alianza Aresana de Instrucción (1904), que promoveu unha escola do mesmo nome en Ares, ou Daniel Bermúdez (*Lugo*, 33º, "Unión Universal nº 17" e Soberrano Capítulo "Unión Galaica nº 35", ambas de Cárdenas), director do periódico masónico *El Renacimiento*.

Por último, en México, encontrámonos con Laureano Poza Juncal (33º, "Vicis nº 8", de Vigo, "Ser nº 19", de Vigo, "Mare Nostrum nº 11" de Madrid, "Jovellanos" de Barcelona, "Lázaro Cárdenas nº 3" (no exilio mexicano), "Supremo Consello do Grao 33 de México", "Supremo Consello do Grao 33 de España no exilio"), profesor na Escola Industrial de Vigo e, xa en México, profesor na Universidade Internacional e no Instituto Hispano-Mexicano "Ruiz de Alarcón", así como copatrocinador da revista *Vieiros*.■

UNIVERSIDADE DA CORUÑA

MESTRADO UNIVERSITARIO EN INNOVACIÓN, ORIENTACIÓN E AVALIACIÓN EDUCATIVA

FACULTADE DE C. DA EDUCACIÓN

CURSO 2012 - 2013

DURACIÓN: 1 ano académico (60 ECTS)

NÚMERO DE PRAZAS: 20

1ª PREINSCRICIÓN: do 15 de xuño ata o 23 de xullo

Dá acceso á fase de investigación de doutoramento

INFORMACIÓN

FACULTADE DE CIENCIAS DA EDUCACIÓN

UNIVERSIDADE DA CORUÑA

TELF. 981167000/ EXT. 1799

EMAIL: master.ioee@udc.es

<http://www.educacion.udc.es/masteres/innovacion>

PUBLICIDADE

UNIVERSIDADE DA CORUÑA

MESTRADO UNIVERSITARIO EN PSICOLOXÍA APLICADA

FACULTADE DE C. DA EDUCACIÓN

CURSO 2012 - 2013

DURACIÓN: 1 ano académico (60 ECTS)

NÚMERO DE PRAZAS: 30

1ª PREINSCRICIÓN: do 15 de xuño ata o 23 de xullo

INFORMACIÓN

FACULTADE DE CIENCIAS DA EDUCACIÓN

UNIVERSIDADE DA CORUÑA

TELF. 981167000/ EXT. 1809

Departamento de Psicoloxía

<http://psicologia.udc.es/master/>

A punto de partir (*Galegos: as mans de América*, de G. Allegue, E. Nigra, 1992: Xentileza de herdeiros de Foto Blanco)

As escolas dos americanos: en castelán ou en galego? “Moito mal que fan a Galicia”

Antón Costa Rico

GI SEPA-Rede RINEF

Universidade de Santiago

anton.costa@usc.es

Non é que a cuestión preocupase ao conxunto dos emigrantes galegos. A pregunta só era tal para unha menor parte. Para os máis, coas mellores intencións se cadra, a escola habería de ser *naturalmente* en castelán. A este respecto, son escasas, e con algunha frecuencia non favorables á causa do galego, as reflexións escritas que nos foron deixando testemuños de valor sobre o asunto nos diversos medios de comunicación escritos, e iso sen manexar a correspondencia familiar, ou a existente entre as Sociedades de Instrución e as súas delegacións na Terra, territorios estes onde máis finamente se

podería observar o debate sobre o asunto suscitado.

Volvamos á tese: a escola *naturalmente* en castelán. Era esta unha posición ideolóxica e intelectualmente moi estendida e compartida na propia Galicia, alén dos pequenos círculos galeguistas-nacionalistas substancialmente abertos a unha posición de bilingüismo desequilibrado, o que para o caso quere dicir: comunicación oral entre profesores e alumnos en galego e de modo transicional cara o castelán, e unha pequena parte de horas tamén en galego escrito para algunhas lecturas literarias, ou xeográficas e históricas.

cas e algunha escrita, aínda que mesmo este material ou as normas ortográficas da escrita eran case inexistentes, debéndose saber que tivemos que agardar ata 1932 para que existise o primeiro método escrito e editado de aprendizaxe da lectura en galego para escolares.

Con todo, mesmo sendo conscientes das limitacións, podería facerse galeguización escolar, como propoñía como bo mestre Otero Pedrayo ao sinalar:

Calquera que seña os programas oficiais o mestre ten espazo para espricar os rapaces as grandes liñas da faciana xeográfica e histórica da Galiza. Non se precisa material d'ensinanza. Está nos montes d'hourizonte, nos rios que dibuxan o chan no seo dos bosques, nos castros cinguidos de leendas... E non digamos o que se pode facer c'os rapaces d'os grados superiores d'unha escola graduada. Deber iste que abrangue os profesores galegos i-os non galegos, pois istes saben ben que o galeguismo, lonxe de supoñer renunzazon e particularismo quer decir esprito franqueado ao mundo moderno. E no mesmo caso está a nosa Universidade. Namentras non viva oficialmente unha verdadeira facultade galega, hai espazo nas cátedras, hai o dereito dos cursos libres e das ensinanzas complementarias (sic, Céltiga, Buenos Aires, 25/9/1930).

O galego estaba circunscrito á intensa cultura oral e sociabilidade dos sectores populares rurais, mariñeiros ou urbanos, mais fóra de aí o mundo era máis ancho e os galegos e as galegas tiñan que interactuar con ese mundo cada vez máis complexo. A mensaxe das Irmandades de Fala tentando que Galicia fose unha "sociedade de seu", con significativos elementos de soberanía (suceso político) aínda non callara socialmente e mesmo antes das Irmandades (1916) o Rexionalismo

mo aínda tiña menor audiencia. Dificilmente se podería agardar que as Sociedades de Instrución ou que os indianos, que facían prata nas Américas, andando no ancho mundo, tivesen conciencia abonda como suxeito político identitario para demandar e promover a escola en galego. Con todo algo houbo e ía camiño de haber máis se a Autonomía fose adiante no contexto constitucional republicano.

Para entendo mellor, pode que sexa oportuno sinalar que no societarismo desenvolvido polos emigrantes galegos e nos seus medios de prensa escritos, como soporte dos seus discursos, debates e prácticas, en particular desde as dúas décadas finais do século XIX, impuxéranse criterios pacíficos de reforma social e económica en Galicia

sobre calquera outra consideración. Recoñecendo as lacras sociais do país, as desventuras e inxustizas, o conservadorismo e control social e político que exercían as coveiras caciquís no contexto da Restauración, había galegos emigrantes e sectores de opinión que reclamaban a revolta, ou mesmo a violencia defensiva contra a violencia do sistema (así expoñían algúns socialistas, algúns anarquistas e algúns liberais arrichados), mais outros con máis capacidade de opinión inclináronse pola vía das reformas pacíficas e graduais, e nisto a acción cultural a través das escolas gozará de excepcional lexitimización. As escolas deberían ser, polo común do expresado, escolas de cidadanía democratizadora, que nunha perspectiva de acento spenceriano e de liberalismo in-

A ESCOLA GALEGA

A xunta diretiva da «Unión Provincial Orensana, someterá próximamente a consideración da asamblea de asociados, unha reforma dos Estatutos, que de seren aprobados, colocarán a entidade, no mais destacado e honroso plano de galeguidade. A reforma que a xunta diretiva da devandita sociedade vai a propoñer aos seus asociados, ten, pra todos os que se preocupan da renacementa galega, unha importancia tan grande, que non será posible que fiquen despreocupados por máis tempo da solución d'un problema que urxe acontecer con grandes ou pequenos recursos. A «Unión Provincial Orensana, d'acordo coa reforma proveyda nos seus Estatutos, terá, como principal obxecto, a creación e sostentamento d'unha escola galega na cidade das Burgas. Este propósito patriótico, é o mestre que conta de inmediato coa axuda moral e material de todos os que teñen feita profesión de le galeguista. Os homes da S. N. P., que no terreo político temos adoitado unha posición de irrecusable intransixencia e de absoluta incompatibilidade con persoas e partidos que non sexan nacionalistas de tipo categórico e definitivo, estívimos e estamos dispostos a colaborar con todos os que teñen a intención de levar a «Unión Provincial Orensana, fíca ao marxe de todo partidismo e intrusa por igual (recoñecímonos con toda lealdade) aos nacionalistas que forman nas filas da «Ondala, e aos autonomistas e nacionalistas moderados que dirixen a «Federación de Sociedades Gallegas Agrarias y Culturales.

A posición dos nacionalistas galegos, aquí en Bós Aires, foi decoreta e invariable neste respecto. O problema da Escola Galega foi varias veces planteado por A FOUCE; d número 31 correspondente ao 15 d'Abril de 1931 reproducimos o que sigue e que exprica con claridade qual era, e sigue sendo, a nosa posición fronte as labores que teñen por finalidade, descastelizar a nosa escola e traballar por unha cultura que só sendo galega pode ser auténtica, profunda e universal. Declámosa fai dous anos: «X. D. da Sociedade Nacionalista Ponal, co-a comprensión, e o patriotismo que pon en todo quanto se relaciona co a gloria e progreso da Terra, consideramos na xuntanza do día 8 do mes corrente, unha proposición encamiñada a crear unha sociedade no acoñecido protector da Escola Galega, resolvendo por unanimidade, que a labor de cultura e de galeguización, debe ficar independente das actividades políticas e debe sustraerse as influencias dos distintos sectores en que está dividido o galeguismo, para que así teñan os organismos encargados d'esta labor, a eficiencia que só lle pode lonxar a suma de todas as vontades galeguistas. «A FOUCE, ao cumprir o mandato da X. D. da «Ondala, de facer pública a patriótica idea de crear unha Sociedade protectora da Escola Nacional Galega, espera que todos a fagan súa, que todos se sintan obrigados a traballar na súa realización, sin que peñen, os agravios, e as diferenzas de criterio, que nos separan voutro orden de cousas. «A escola galega, a escola que faga dos nosos nenos, homes que se sintan consustanciados coa Terra, é obra que xa debera terse iniciado d'acordo a un plan sistematizado; non se fixo neste senso, máis que o pouco, que a irmandade da Cruña, realizou coa súa acción xac pechada. «Namentras alí na Terra, se fai pouco ou nada pola Escola Galega, os emigrantes, con un criterio trabucado, aínda que con boa

VERBAS DE FOGO

Pra chegar aquí tiñen que pisar en terra estranxeira. Verbas mais ou menos, foron ditas en Calatayud por Alvaro das Casas, referíndose a Castela. E o parecer non lle sentaron ben os chupatinas, porque nos derredores somais, tanto de Madri, como da terra, non se ven mais que acarracións, lamentos e protestas de heseñalidade. Mui ben polo representante do arrelgismo galego. Hai, ditas crases de xentes: Os cómplices é traidores os intrusos da Terra, e os que loitan por desterrar a cobardía e a traición, acadando pra Terra, o dereito que ten a súa liberdade. Pra chegar aquí tiñen que pisar en terra estranxeira. Verbas mais ou menos, foron ditas en Calatayud por Alvaro das Casas, referíndose a Castela. E o parecer non lle sentaron ben os chupatinas, porque nos derredores somais, tanto de Madri, como da terra, non se ven mais que acarracións, lamentos e protestas de heseñalidade. Mui ben polo representante do arrelgismo galego. Hai, ditas crases de xentes: Os cómplices é traidores os intrusos da Terra, e os que loitan por desterrar a cobardía e a traición, acadando pra Terra, o dereito que ten a súa liberdade.

intención, malgastamos esforzos e cartos, no sostentamento de escolas rexidas e ourenadas nun senso ruinoso para Galiza. «As nosas escolas, as que se sosteñen con cartos d'América, non se conforman coa labora desgaleguante das escolas hispanólicas, van máis lonxe: Desgaleguan e ourenan os nosos nenos hacia a emigración, e para colmar a medida, chegan a obsecuencia servil, aos países en que residen os sostenedores, que non outra cousa é, a adopción dos textos oficiais de historia xeográfica, etc., destes países d'América. «Este mal, esta vergonza e mestre que fine dunha vez; pra elo, impónse que os motivos das nosas divisións, fiquen no terreo de que deben estar, e traballemos unidos na labora galeguizadora que a todos interesa. O non facelo así, significaría que o galeguismo de que se fai gala, é somente unha pose de xentes que queren vestir d'acordo co-a última moda. «A creación dunha Sociedade Protectora da Escola Galega, é pois, de urxente necesidade, non só polo concurso económico que podíamos aportar, e polo indubidabel efecto estimulante que exercerá nos galeguistas da Terra, presentámos en tan importante e inpostergable obra, sinón, porque faría posible a coordinación de moitas vontades dispersas, para traballar sistematicamente no seo das sociedades que teñen escolas en Galiza, a necesidade de que se galeguice a ensinanzas. «A S. N. P., convencida de que esta obra é necesaria, e tamen de que é realizabel, estima necesaria a colaboración de todos, por eso renuncia a toda inxerencia na súa organización e a toda intención de mediatizar o seu desenvolto futuro. «Si a nosa actitude é inuitada, si todos sinten a necesidade de materializar as aspiracións que nos son comúns, debemos por en vías de realización a idea de fundar a «Sociedade Protectora da Escola Galega. «Este dixémoso fai dous anos e os que tiñan a obriga de escribir o noso desinteresado chamado, coidaron máis doado pernaecer quietos, e ademais difícil, esorbar a labora de obras nas escolas os homes da «Ondala, con unha prescindencia partidaria exenmpnar, desenrolaban e desenrolan, unha acción de positivo beneficio para a cultura da nosa patria. «Os que non foron capaces de enxergar a meritoria, patriótica e desinteresada labora que levan desenvolto as directivas da «Institución Cultural Gallega, teñen agora a ocasión de rectificar os trabucamentos que incorriron acoitamente, con unha constanza, que da dereito a poñer en dúbida a sinceridade dos seus ideais galeguistas. «E mestre facer algo máis que discursos, ante a obra que proveya a X. D. da Unión Provincial Orensana, os nacionalistas galegos ratificamos o que xa os feitos teñen d'abondo demostrado en: a nosa boa disposición pra colaborar con todos, n'estas labores que necesariamente deben ficar desvinculadas de todo partidismo tendencioso.

dividualista contribuíran á loita pola vida de cada un, en Galicia o en América, para a máis exitosa integración socio-económica. E neste punto, o castelán levaba as de gañar en Galicia, como en América, aínda que isto fose menos en Brasil, pois como sabemos, o galego non avanza se iso non está asentado nun proxecto socio-político que afirme Galicia como suxeito político con instrumentos de soberanía.

Así o expresaba, por exemplo, en medio da emigración o profesor Leopoldo González Álvarez en *A Terra*, a revista que era órgano do Centro Galego de Córdoba (Arxentina) en novembro de 1920:

Conste que somos españoles regionalistas y que amamos como cosa personal el dialecto cuyos agarimos y melosiñas palabras nos evocan los sentimientos del alma lugareña. Saboreamos con fruición las páginas de la literatura regional. Pero de ahí a justificar a los que pretenden el auge del dialecto en menoscabo del español, que nos perdone el que pueda, pero no transigimos¹.

E un modo similar de argumentar podémolo ver nas páxinas principais dun medio tan notado nas colonias da emigración como *Vida Gallega* editada en Vigo con coidado criterio xornalístico por Jaime Solá:

Creemos que, al mismo tiempo que Historia de España, debe enseñarse en nuestros centros culturales Historia de Galicia. Esta es para los gallegos la más interesante (...) (pero) si nosotros dispusiésemos en materia de enseñanza, esa pseudo lengua vernácula que quieren elaborar artificialmente los nacionalistas no entraría jamás en las escuelas de Galicia. (Además) los nacionalistas dicen al pueblo rural: tu lengua es unas lengua inferior, castigada por los barbarismos. Campesino, tienes que aprender la

nuestra, que es la de los cultos (20/2/1931).

Si esos gallegos llegasen a América ignorando el español carecerían, en el momento de tenerse que ganar la vida lejos de la patria, del primer instrumento de trabajo. (...) el patriotismo gallego exige que todos los gallegos expuestos a emigrar conozcan lo mejor que pueda ser la lengua castellana². Los nacionalistas parecen entenderlo de otro modo. El Ministro de Instrucción (refírese a Marcelino Domingo, socialista) es demasiado culto y demasiado patriota para saber que estamos en lo cierto. (30/5/1931).

Figuras con prestixio social, como o catedrático de medicina de Santiago Novo Campelo, estudado e viaxado polo estranxeiro europeo, podía dicir, de xeito tan frescal: “no podemos olvidar que el gallego, por su inmoderado afán a la emigración, no debe privársele de aprender la lengua castellana, como pretenden esos nacionalistas, que no pasan de unos pocos centenares en toda Galicia”, segundo recolleu *El Compostelano* o 10 de novembro de 1931. E se algo faltaba estaba a inmensa maior parte do maxisterio de Galicia, segundo se expoñía en *Céltiga* o 25 de agosto de 1931::

Quen diron a mala nota na Asambléa (refírese Alfredo Canalejo a Asamblea Estatutaria en 1931) foron os mestres... A súa profesión de galeguismo non convenceu a ninguén. Todos temo-la seguridad de que ningún deles –dos mestres que falaron- valse do galego para o insino aos rapaces. ¿E imos nós, os demais galegos, ter fe n-eles para a regaleguización da nosa cultura? (...) Reconfortanos esta idéia: que eses delegados non representaban, nen moito menos, a todo-los escolantes galegos³.

Aínda así, con este clima ideolóxico de por medio, nas Sociedades de Instrución dos emigrantes galegos, ou arredor delas, a pregunta saltou e impúxose: en castelán ou en galego?, ou con canto de cada unha?. Non eran as únicas preguntas. As Sociedades ao teren que pensar nas escolas a crear deberon tamén preguntarse pola cuestión: escolas para quen, para que, con que currículo, con que mestres, con que medios didácticos? E así, as Sociedades convertíanse nun filtro transaccional entre o coñecido, vivido e valorado e o visto, intuído e novo, tendo que seren a modo de plataformas para interrogarse sobre a educación para poder construír e moldear un conxunto de ideas sobre a desexable escola en Galicia, un transunto da propia idea colectiva que se vai fraguando sobre o que Galicia e os galegos poderían ser nun mundo ampliado: debían ser escolas para preparar emigrantes, ou para formar cidadáns para unha Galicia nova consciente de si?; só para varóns, ou tamén para mulleres?; con que roles asignados ás mulleres?; en castelán ou en galego?; con que presenza de Galicia?; con que saberes básicos e con que saberes profesionalizadores?; atendidas por que tipo de profesores?; con presenza de profesoras?; con ensinanza relixiosa católica ou con carácter laico?; con que metodoloxías de traballo?... Nunca antes se confrontaran os galegos (e as galegas), isto é, unha parte significativa deles, con tales preocupacións e de aí a importancia social que a cuestión tivo e de aí a parcial diver-

esorado procedentes de Pontevedra (López Varela, Darío Blanco, Víctor Fraiz, preso e asesinado no 37, e Bustamante, que defenderon que o ensino continuase a ser fundamentalmente unha competencia estatal, contemplando o galego só como recurso pedagóxico. Con contrariedade, porén, manifestáranse o inspector Manuel Díaz Rozas da Coruña, Lúgris Freire, ou Peña Novo, e dixo a crónica xornalística para *Vida Escolar* de Lugo: “Hay gritos y aplausos, se cruzan frases de varios asambleístas con los maestros y llega un instante en el que la confusión es grande y el grupo de maestros abandonan el salón para volver inmediatamente por invitación dando vivas a España y a Galicia”. Afortunadamente, no tempo que foi andando a República irían cambiando as actitudes lingüísticas nun sector salientable do profesorado. Para mellor información véxase o noso texto *Escolas e Mestres*, Santiago de Compostela, 1989, pp. 294-297.

² Hoxe mudaríase isto polo do inglés.

³ Fálase da asemblea estatutaria da Coruña de 4 de xuño de 1931, que non tivo consecuencias como a de 1932 en Santiago. Nela foi dominante a voz dos representantes do pro-

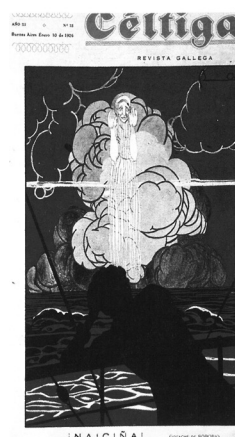
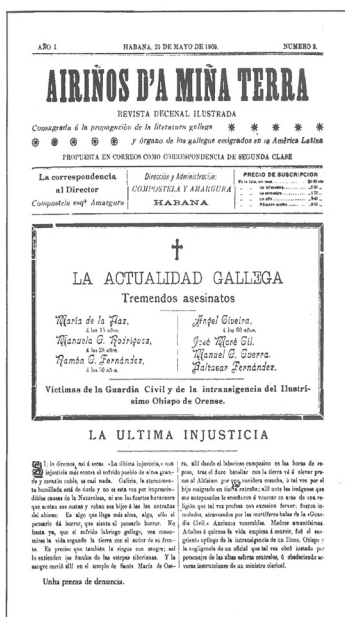
¹ Case semella unha cousa de hoxe, non si?

sidade de proxectos, mellor ou máis humildemente concibidos, como se pon de relevo no artigo-pórtico preparado por Xosé Manuel Malheiro.

Así, foi parcialmente distinto o espírito que progresivamente animou as escolas ligadas á “Federación de Sociedades Galegas Agrarias y Culturales”, creada en Buenos Aires en 1921, con respecto ao que animou a outras. Nun caso, co acento posto na transformación colectiva da realidade social galega, e nos outros, facendo valer a autonomía das persoas e a busca de oportunidades vitais en calquera punto. Foi, deste modo, como a asemblea da federación aprobaba, mercé á destacada intervención de Ramón Suárez Picallo, en 1925 a presenza do ensino do galego, da literatura, da xeografía e da historia de Galicia nas escolas protexidas en Galicia polas sociedades federadas (que non chegaban a dúas dúcias); un acordo preludivo doutro máis transcendente aprobado en 1936, coa intervención de Antón Alonso Ríos, formando parte da Carta Orgánica da federación e que xa non se podería cumprir.

Tocante á cuestión lingüística é mester destacar o papel concienciador xogado polo xornal *A Fouce* de Buenos Aires, con varios números editados en 1926, e logo outros entre 1930 e 1936⁴. Facíase eco en 1926 dun corto de Xan de Pazos facendo unha chamada ás Sociedades para que nas súas escolas en Galicia non se seguise a contribuir á desgaleguización: “Cada unha pode ser un baluarte de galeguización, cada unha pode erguerse a carón da escola es-

4 *A Fouce*, que era de primeiras unha publicación promovida pola Irmandade Nacionalista Galega de Buenos Aires e que se posicionaba a prol da independencia de Galicia, da oficialidade do galego e da igualdade de dereitos para os homes e as mulleres, pasou a ser órgano da Sociedade Nacionalista Pondal en 1930. Significaba a reacción dun sector menor da emigración galega contra a explotación dos emigrados e contra a tendencia á aculturación e perda identitaria “que caracterizaba a maioría dos galegos de Buenos Aires, máis preocupados en se ‘acrioulairen’ rapidamente”, segundo escribiu Nuñez Seixas na introdución á reedición facsimilar de *A Fouce*, Nova Galicia Edicións, Vigo, 1992.

pañolista como unha formación da vontade de Galiza de ser e de permanecer!!”.

M. de Oliveira o 25 de xullo de 1930 laiábase da emigración como un dos maiores males do país e do mal que o facían moitas sociedades ao fomentala aínda máis. Na mesma dirección S. Y. Rivadulla sinalaba o 1 de xuño que os emigrados

por medio das sociedades axudaron inconscientemente a Castela na súa obra de castellanizar Galicia, pois cada escola que na Terra se abra, onde o ensino non se fai en galego, é un inimigo máis contra a nosa personalidade. É de razón e de dereito que onde pagan cartos galegos haxa escolas galegas. Nosa pedra angular, primeira política, ensino galego.

Era similar a reflexión feita por Xosé Domínguez no nº 18 de 1930: “Non pode tolerarse por máis tempo a desleigada actitude de moitas sociedades galegas indiferentes a toda emoción galega e só entregadas a fomentar o antigaleguismo(...) Deben facer algo mellor que escolas de emigrantes, que nada útil renderán a Galiza, preparando aos nenos para traballar na Terra”.

Ao tempo constatábase a crúa realidade escolar en Galicia: “A ensinanza galega non existe: o campo está completamente ermo. Necesitamos ensinanza nazonal galega” (10 de xaneiro de 1931). Igualmente, Benito Fernández certificaba a crúa realidade entre os emigrados bonaerenses:

Hai en Bos Aires unha chea de sociedades galegas, qu’esprotan indebidamente o nome de tales. Unhas son as recreativas e deportivas que teñen por finalidade dar “milongas”; as instrutivas e culturais teñen por finalidade o crear escolas nas súas respectivas comarcas. As “milongueiras”... o único que fan a cotío é o ridículo.

As que pretenden instruír e fa- guer obra cultural, esas si que pol-o muito mal que fan a Galiza, merecen tomalas moi en serio; (...) as escolas por elas sostidas na nosa Patria o único que fan é volver parvos ós nosos enxebres nenos e abríllas portas da emigración. (Polo contrario) é mester que nas escolas se lles ensine agricultura en vez de mecanografía, historia galega en vez d’historia americana, gramática galega en vez de gramática española, (pois) mentres as escolas dos nosos

emigrados non s'ourenten nun senso fundamente galeguista, a súa laboura será perxudicial para a Terra.

Nesta inqueda sobre as Sociedades tamén o acompañou López Pasarón en maio de 1935 á hora de valorar o comportamento dos que arribaban de novas a Buenos Aires: "Chega o emigrado e ó pouco tempo asóciase na sociedade do seu pobo por ter alguén con quen rumiar as cousas súas. A Sociedade "Hijos del Partido..." non é senón unha escola de desleigamento, onde se comeza por falar castelán", pronunciándose contra tal desleigamento. Acontecería de tal modo así? Pois podería ser, máis tamén a cousa podería ser un pouco máis amable, porque debemos recordar que quen fala son os da Pondal, os arredistas, probablemente críticos e honestos na valoración, pero unha valoración un algo estremeira. Puidese ser. En todo caso, eles mesmos propo-

ñen (15 de abril de 1931) vías de avance. Isto é, a creación dunha "Sociedade Protectora da Escola Nazonal Galega", algo como o que se fixera (aquí si) en Cataluña desde o comezo do século:

A escola galega, a escola que faga dos nosos nenos, homes que se sintan consustanciados coa Terra, é obra que xa debería terse iniciado d'acordo a un plan sistematizado; non se fixo n'este senso, mais que o pouco, que a irmandade da Cruña, realizou coa súa escola oxe pechada⁵.

Namentras alá na Terra, se fai pouco ou nada pol-a Escola Galega, os emigrados con un criterio trabucado, aínda que con boa intención malgastamos esforzos e cartos, no sostenimento de escolas rexidas e

⁵ Referencia á Escola do Insiño Galego que entre 1923 e 1930 sostivo como o seu mestre Anxel Casal, coa protección da Irmandade da Coruña. Anos despois, en 1934, a "Unión Provincial Orensana" desde Buenos Aires estaba a dar pasos firmes cara a dispoñer dunha escola galega na cidade das Burgas, que non chegou a materializarse. O proxecto máis serio ía depender da Federación e dos seus acordos de 1936.

ourentadas nun senso ruinoso para Galiza.

Con problemas e incertezas cara esa Escola Galega, soñada e matizada, se ía. Ademais, contra os anos 35 e 36 xa había bos fatos de profesores que introducían o galego e as cousas de Galicia nas escolas, pero aquel proceso tronzárono os que apoiaron a ditadura e decretaron o fusilamento da luz. Como recolleu Neira Vilas en *Galegos no golfo de México*:

Os falanxistas entraron na escola e levaron a máquina de escribir e a de coser que viñeran de Cuba, e cos libros fixeron unha fogueira... Logo pecharon o local e mandáronnos aos nenos para unha escoliña na que había moito rezo e catecismo, unha soia bandeira, maos ergueitas e "cara al sol", vimbio arreo nas canelas e un crucifixo na parede.■

PUBLICIDADE

Universidade de Vigo

Facultade de C. da Educación
Campus Universitario de Ourense

INTERVENCIÓN MULTIDISCIPLINAR NA DIVERSIDADE EN CONTEXTOS EDUCATIVOS

REAL DECRETO 1393/2007

DURACIÓN: 1 ano académico (60 créditos). Incluído o traballo fin de máster e prácticas en institucións.

DESTINATARIOS: Titulados do ámbito das C. da Educación e do Traballo Social.

PREINSCRICIÓN:

1º prazo: do 29 de xuño ao 4 de xullo

2º prazo: do 27 de agosto ao 3 de setembro

INFORMACIÓN

<http://www.masterdiversidade.com>

EL MONITOR

DE LA
EDUCACION COMUN

PUBLICACION OFICIAL DE LA COMISION NACIONAL DE EDUCACION

PRESIDENTE—Dr. D. Benjamin Zorrilla. VOCALES—Dr. D. José A. Wilde—Dr. D. Julio Fonrouge—D. Marcos Sastre—D. Federico de la Barra. INSPECTORES—Dr. D. Alberto M. Lauroque—D. Benjamin Posse—D. José Hernandez—D. Carlos Guido Spano.—SECRETARIO Dr. D. Victor M. Molina.

INAUGURACION

LOS EDIFICIOS ESCOLARES

1º DE JUNIO DE 1884

Despues de la inauguracion de los catorce edificios escolares que tuvo lugar el 1º del corriente y de la favorable acogida que el pueblo prestó á tan simpática fiesta, publicamos á continuacion las opiniones de los principales periódicos de la Capital juntamente con los discursos que con motivo de dicha fiesta pronunciaron el Presidente de la República y el Presidente de la Comision Nacional de Educacion, Dr. D. Benjamin Zorrilla.

Los que conozcan los verdaderos intereses del país leerán con agrado estos documentos que acreditarán mas que á la presente, á las generaciones venideras los esfuerzos hechos por su educacion comun y en beneficio de la sociedad argentina.

La fiesta de hoy

Hoy á la una, se celebrará la inauguracion de los edificios escolares, propiedad de la Comision Nacional de Educacion.

La comitiva saldrá de la Casa de Gobierno á la hora indicada, siguiendo este itinerario:

Edificio calle de Entre-Rios entre Cochabamba y Constitucion—Victoria hasta Zeballos, Independencia, Solis, Cochabamba y Entre-Rios.

Calle Europa número 494—Entre-Rios y Cochabamba, Solis, Estados Unidos, Lima y Europa 494.

Calle Piedras y Garay, de Europa 494, á Lima, Comercio, Buen-Orden, Garay y Piedras.

Calle Bolivar núm. 146, Piedras y Garay, Cochabamba, Balgrano y Bolivar núm. 146.

Calle Suipacha núm. 60, Bolivar 147, San Martin, Piedad y Suipacha núm. 60.

Calle Cangallo núm. 482, Suipacha y Cangallo núm. 482.

Calle Moreno y Rincon, Cangallo número 482, hasta Montevideo, Zeballos, Moreno y Rincon.

Calle Centro-América núm. 196, Moreno y Rincon por Rincon á Rivadavia, Centro-América núm. 196.

La procesion infantil, empezará por la calle de Victoria y Defensa y á medida que vaya avanzando irán engrozando las filas los alumnos de las escuelas de las parroquias á que pertenecen los edificios que se inauguren.

Por el Ministerio de la Guerra, se ha dispuesto lo siguiente:

Emigrantes doutras nacións e educación na Arxentina

Na Arxentina, a noción de inmigrante definida polas elites tivo desde o seu momento fundacional unha connotación positiva, malia ser restrinxida progresivamente ao seu carácter europeo e agrario. Visión positiva asociada cos inmigrantes como "axentes de civilización" e "forza de traballo", nun momento onde primaba o desenvolvemento capitalista baseado na afluencia de man de obra estranxeira promovida desde a *Ley de Inmigración* de 1876. Posteriormente, deixaron de ser "laboriosos" para tornarse "potencialmente perigosos", chegando a se converter para as clases dirixentes nunha ameaza

á orde pública e á cohesión social pola súa participación en asociacións obreiras e movementos políticos socialistas e anarquistas. Neste contexto de certo conflito, onde a educación vai xogar un papel moi importante, ímonos deter brevemente en tres planos da súa dimensión interventora: na influencia no sistema educativo arxentino das correntes ideolóxicas que achegaron os diferentes colectivos inmigrantes europeos; nas realizacións escolares con identidade étnica que estes promoveron, e por último nas estratexias da educación formal para tratar de "normalizar" unha masa in-

Xosé Manuel Malheiro Gutiérrez

GI Escolca-Rede RIES

Universidade da Coruña

xmalheiro@udc.es

Escola Normal do Prata. O sistema daba importancia á formación do maxisterio comprometido co saber científico, coa laicidade no ensino e coa confianza na educación como instrumento para o desenvolvemento da Nación.

migrante de procedencia dispar e heteroxénea.

Había unha idea que percorría América Latina xunto aos movementos independentistas pronunciada polo intelectual venezolano Andrés Bello: rematou a hora dos guerreiros, chegou a hora dos educadores. Chegara a hora do desarraigo colonial, da modernización das sociedades e da liberdade cidadá como valor do novo tempo republicano fronte á submisión da época colonial; e a hora dos educadores non fuxía á confrontación entre o modelo anglosaxón, radicalmente segregador cos indíxenas, ou o hispano máis tolerante coa mestizaxe. Nesta dialéctica dos discursos teóricos, a escola había de ser o lugar onde construír a armazón ideolóxica e política para unha nova sociedade. E o sistema educativo foise fraguando, pouco a pouco, a forza de conciliar as consecuencias da independencia baixo a influencia do liberalismo e, de xeito

simultáneo, as da afluencia de enormes continxentes de colonos europeos.

INFLUENCIAS IDEOLÓXICAS DA INMIGRACIÓN

Esta vaga migratoria, formada por traballadores da clase proletaria foi a canle máis importante para a introdución do marxismo e tamén do socialismo reformista e do anarquismo na América latina. Entre os seus integrantes, os alemáns eran os que mellor coñecían as ideas de Marx e asumiron a tarefa de coidar a fidelidade da súa transmisión. Pola súa parte, os inmigrados italianos estaban especialmente influídos polo anarquismo de Errico Malatesta e Pietro Gori e os franceses polo do filósofo político e revolucionario Pierre-Joseph Proudhon. Entre os inmigrantes españois, anarquismo e socialismo concitaban similares simpatías e non había unha clara identificación, aínda que foi un obreiro tipógrafo espa-

ñol, Antonio Pellicer, o impulsor da *Federación Obrera Regional Argentina* (FORA) a comezos de 1891. Malatesta e Gori descoñeceron, tanto como a II Internacional e os seus aliados latinoamericanos, a cuestión nacional e predicaron “unha fraternidade universal apriorística, á marxe de toda particularidade ou desigualdade nacional”. Deste xeito, as ideas progresistas europeas prenderon no emerxente proletariado, nomeadamente nos países de moita inmigración, como foi o caso arxentino, onde unha gran parte se foi integrando entre as clases explotadas xunto cos nativos. E con eles formaron a base do movemento obreiro que se produciu neste período. E aínda que o anarquismo afectou ao movemento sindical durante moitas décadas, son escasos os seus rastros nos discursos pedagóxicos populares arxentinos.

Pola súa parte, as ideas socialistas chegaron da man de obrei-

ros inmigrantes alemáns, e os seus inicios hai que buscalos no grupo *Verein Vorwärts* en 1882. Segundo un dos seus fundadores, Germán Lallemand, os obreiros españois e italianos eran máis atrasados que os cultos alemáns, e había que salválos do anarquismo poñendo ao seu alcance a doutrina marxista. Había un soterrado sentimento de superioridade anglosaxona fronte á inferioridade hispánica, a quen se acusaba do atraso da poboación nativa, polo que cumpría transmitir as ideas máis evolucionadas do movemento obreiro mundial aos pobos que xurdían das profundidades do feudalismo, sempre acorde coas ideas máis evolucionistas e positivistas da II Internacional. Organizados en ramas paralelas pero diferentes, os obreiros serían os verdadeiros facedores da revolución social quedando reservado aos dirixentes o labor político pedagóxico, consistente na difusión da cultura xeral, técnica e sociolóxica entre a clase obreira. Algúns pedagogos arxentinos como Víctor

Mercante, Joaquín V. González ou Carlos Norberto Vergara estarían influídos por estas ideas, aínda que coas súas particulares visións.

Esta liña de acción pedagóxica intentou manter posicións flexibles respecto ás relacións entre Estado e sociedade civil. O seu reclamo centrouse na demanda dunha maior participación da comunidade educativa e a promoción do papel docente mediante formas de coexistión, e foron claramente contrarios a calquera opción elitista, pública ou privada, descartando a acumulación arbitraria de poder por parte da emerxente burocracia educacional, así como os intentos de converter a educación nunha empresa económica. Defenderon a integración flexible dos inmigrantes na escola pública, rexeitando calquera imposición ideolóxica e cultural sobre este colectivo. Con todo, o socialismo reformista vinculado á II Internacional asumiu o papel de depositario do "saber" e despois os sectores oprimidos da capacidade de expresión política propia dando o máis completo exemplo de incapacidade para

realizar unha tarefa de convocatoria ás clases e sectores oprimidos.

Deste xeito, os inmigrantes, somerxidos nunha realidade vital descoñecida, arelaron atopar unha teoría xeral que lles explicase as incomprendibles particularidades do novo contexto partindo de parámetros da súa propia identidade. Marxismo, anarquismo, positivismo e varias teorías menores, todas de creación europea, circularon como dogmas e aplicáronse á análise dos feitos concretos con criterios de autoridade. A esas teorías debía adecuarse o devir concreto latinoamericano, cuxa lóxica permaneceu incomprendible para quen pretendía asumir naqueles tempos a dirección do movemento de transformación social. No eido pedagóxico viu callar con certa consistencia o pensamento krausista, que chegou da man dalgúns institucionistas republicanos exiliados nas décadas finais do XIX. Anto-

Mobilización de traballadores da Federación Obrera Regional Argentina, na súa meirande parte inmigrantes europeos.

nio Atienza y Medrano foi unha figura clave para entender a penetración do Institucionismo no Prata, de quen o xa citado Vergara recibira unha notable influencia cando aquel ocupaba a dirección da revista pedagóxica *El Monitor de la Educación Común*, editaba polo Consello Nacional de Educación, no que Vergara era Inspector. A través do propio Atienza, ou doutro institucionista ourensán chamado Ignacio Ares de Parga, todos eles coñecerían a Giner de los Ríos, ou a Adolfo Posada e Rafael Altamira, figuras de recoñecida inclinación americanista.

OS INMIGRANTES COMO EDUCADORES

Nun primeiro momento, coincidindo cos anos posteriores á independencia arxentina, e nalgúns zonas onde os inmigrantes puideron colonizar territorios mediante a difusión de pequena e mediana propiedade, comezaron a xurdir de xeito parello asociacións populares vinculadas ao mutualismo, ás nacentes organizacións obreiras

promovidas por veciños, por intelectuais, profesionais, dirixentes políticos, obreiros, mulleres ou inmigrantes. Inspiradas no antigo modelo de sociedades económicas de amigos do país, foron fundando escolas privadas que representaron a expresión do colectivo inmigrante e do pensamento pedagóxico progresista europeo da época, profundamente emparentadas co movemento obreiro. Deste xeito, os inmigrantes nucleáronse segundo a súa procedencia en diversas asociacións que tiñan múltiples obxectivos: a ensinanza do idioma de orixe, a beneficencia, as actividades deportivas e, fundamentalmente, a axuda mutua (saúde, educación) en aspectos esenciais que o Estado arxentino non lles brindaba. A mediados de 1850 xurdiron as primeiras asociacións de axuda mutua en Buenos Aires: a *Asociación Francesa* (1854), a *Sociedad Española de Socorros Mutuos* (1875) e *Unión e Benevolenza* (1858). Cara a 1890 existían na capital máis de 70 asociacións deste tipo e arredor de 150 en todo o país. Os

hospitais étnicos tamén xurdiron como resposta á ineficiente política do Estado. O Hospital Británico, o Francés e o Italiano funcionaban desde a segunda metade do século XIX. Tocante ao mutualismo galego, o Centro Galego de Buenos Aires fundouse en 1876, xunto cos de Montevideo e La Habana.

En particular, ao abeiro deste movemento societario, e maioritariamente nas colonias rurais, a colectividade italiana, alemá, austríaca ou inglesa, e algunhas moi minoritarias como a galesa tentaron controlar a reprodución da súa cultura nativa, dificultando deste xeito a súa integración na estrutura socio-cultural do país, o que foi interpretado con certa preocupación desde o poder por considerar este feito un perigo político. Outras, como a xaponesa, que nunca se sentiron permanentes, non tiveron necesidade de crear institucións educativas que preservaran os trazos da súa identidade étnica. Fronte á educación impartida polo Estado, intervención lexítima que amo-

"8 horas de traballo, 8 horas de instrución, 8 horas de descanso", reivindicacións do movemento obreiro a través das diferentes organizacións sindicais.

saba gran eficacia no proceso de asimilación dos estranxeiros, os establecementos educativos creados e apoiados polas asociacións de inmigrantes eran vistos como atrancos para obter o obxectivo perseguido. Mentres Domingo F. Sarmiento, pai da educación pública arxentina, falaba de educar “argentinamente”, a prol dun modelo universal motor da modernidade social, certas comunidades amosaban a súa resistencia a integrarse na base sociolóxica do país de acollida, como tamén aconteceu en certo modo coa comunidade galega. Con todo, esta resistencia foise diluíndo ao tempo que novas xeracións nadas en terra arxentina se incorporaron á armazón sociocultural do país. Isto fixo que, cara a finais do século XIX, os inmigrantes se afanasen coa escola pública ao entender o sistema educativo como o principal instrumento de progreso socioeconómico para eles propios e as xeracións que os sucedían.

De acordo coa información recollida, foi a inmigración española quen encabezou esta tendencia, que dominou a sociedade poucas décadas despois, determinando a virtual desaparición na Arxentina dun sistema educativo das colectividadeas parello ao oficial. Incluso moitas sociedades étnicas ou gremiais organizáronse para apoiar e complementar a escola pública. Durante as primeiras tres décadas do século XX, as sociedades populares constituíron un importante movemento que reunía tendencias pedagóxicas e políticas distintas, pero articuladas no eixo da defensa dunha sociedade democrática. Foi tamén, partindo da imaxe que deixou na retina dos emigrantes galegos a experiencia destas sociedades mutualistas e gremiais e as súas escolas, de onde naceu a certeza de que proxectos similares, convenientemente adaptados, poderían implantarse en Galicia para atender a

demanda de instrución entre as clases populares, campesiñas e mariñeiras. Así acabaría sendo, co resultado que deu durante as tres primeiras décadas do pasado século a obra que hoxe coñecemos amplamente, obxecto deste monográfico.

A EDUCACIÓN COMO INSTRUMENTO PARA A INTEGRACIÓN DAS MASAS INMIGRANTES

A relación entre a clase dirixente e o colectivo inmigrante non estivo exenta de conflitos a finais do século XIX. A meirande parte, portadora dunha instrución moi precaria, rapidamente había ser considerada un factor de perturbación, debido a que na sociedade de acollida non existía a necesaria estabilidade para un rápido e seguro acomodo social. Neste período, a escola primaria habería ter como un dos seus obxectivos controlar os inmigrantes e sometelos á orde nacional, e consolidar o sentimento de pertenza entre os que padecían unha dobre situación de opresión: a de asalariado e a de estranxeiro, co conseguente risco de inadaptación. E se, como dixemos, unha inmensa maioría dos inmigrantes pertenceron ás clases explotadas, o modelo liberal tamén permitiu a unha capa do proletariado progresar e expandirse cara as clases medias, e pese a non ter conseguido elaborar proxectos propios con capacidade hexemónica, o seu papel reivindicativo conseguiu que callase un discurso pedagóxico “normalizador”. Deste xeito, a relación establecida entre escola e inmigración seguiu a matriz da pedagogía da instrución pública que se viña modelando durante o século XIX. E a inmigración non subordinada á cultura política e ás relacións de produción dominantes, considerouse “bárbara”. E así, o estranxeiro xudeu, tano, ruso, galego... sería clasificado mediante procedementos semellantes aos utiliza-

dos cos nativos e os escravos... O racismo, permanentemente presente na cultura colonizadora latinoamericana desde a conquista renovou as súas credenciais e na Arxentina adecuouse aos novos tempos. E fíxoo mediante a adopción de políticas integradoras que adoptaron algunhas formas de represión física e simbólica. No plano da educación formal, unha das estratexias foi a utilización do tempo, a través da obrigatoriedade, e do espazo escolares para xerar e disciplinar suxeitos sociais.

Desde o sistema escolar elaborouse un modelo estratéxico normalizador tendo como punto de apoio a instauración dun ritual moderno, capaz de substituír a influencia pedagóxica da Igrexa e da familia, nomeadamente tocante á conciencia de clase do fillo inmigrante. Tamén se aproveitou a influencia da medicina positivista, que exerceu un importante papel tratando de substituír os rituais eclesiásticos, os da pedagogía popular, a influencia dos mestres crioulos e a dos inmigrantes educadores... establecendo conexións simbólicas entre saúde, moralidade e conduta. Outro elemento importante vai ser a épica nacional, nomeadamente na doutrina de Ramos Mejía, presidente do Consello Nacional de Educación entre 1908 e 1912. Mejía defende o papel normalizador da escola, capaz de transformar desde a lingua ata os hábitos de hixiene do neno inmigrante, nun intento de prevención do desorde social e correctivo de tendencias diverxentes, mediante a inculcación do sentimento nacional. Este sociólogo, historiador e psiquiatra recomendaba aos mestres arxentinos na altura de 1910: “País de inmigración, la República Argentina necesita cimentar su grandeza, más que en las montañas de cereales y en los millones de cabezas de ganado que cubren su extenso

y feraz territorio, en la difusión amplia de un fuerte y equilibrado patriotismo". A formación patriótica contaba cun tratamento transversal, pero tamén con materias específicas que terían solución de continuidade nos diferentes cursos do sistema escolar: "Suprimida la moral religiosa, ninguna otra puede reemplazarla como la moral de un patriotismo generoso y expansivo, pero nacionalizador". ■

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- BELTRÁN, J. G. (1911): *La Educación Primaria en la República Argentina*. Conferencia en la Sorbona dada el 17 de noviembre de 1910 por el Doctor Juan G. Beltrán. Buenos Aires, Consejo Nacional de Educación.

- DEVOTO, F. (2003): *Historia de la inmigración en la Argentina*. Buenos Aires, Editorial Sudamericana.

- GARCÍA, I. (2001): "El Institucionismo en los krausistas argentinos", en BIAGINI, H. E.: *Jornada en Homenaje a Arturo Ardao y Arturo Andrés Roig*, patrocinada polo Corredor de las Ideas e celebrada en Bos Aires o 15 de xuño de 2000. Edición dixital de José Luis Gómez Martínez. (<http://ensayo.rom.uga.edu/filosofos/argentina/roig/homenaje/index.htm>).

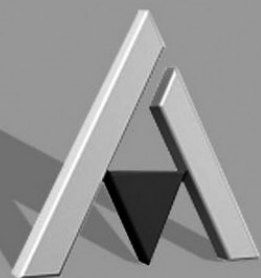
- GARCÍA, I. (2001): "'El oro de América'. La contribución de los emigrantes del Plata al tesoro de la Unión Republicana", *Anuario de Estudios Americanos* tomo LVIII-1 xaneiro-xuño 2001, p. 255.

- MALHEIRO GUTIÉRREZ, X. M. (2007): "Una nueva luz. La influencia de la escuela argentina en la intervención de los emigrantes gallegos en sus lugares de origen". *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, nº 26, páxs. 341-366.

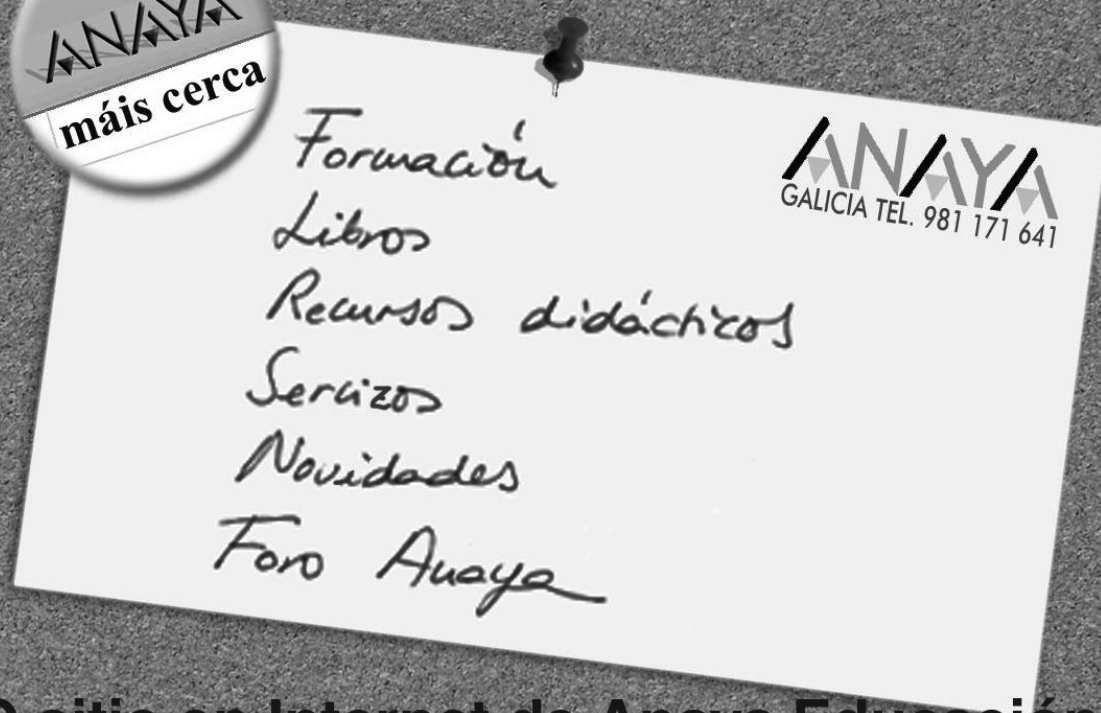
- PUIGGRÓS, A. (2006): *Sujetos, disciplina y currículo en los orígenes del sistema educativo argentino*. Buenos Aires, Galerna.

- PUIGGRÓS, A. (1984): *La educación popular en América Latina. Orígenes, polémicas y perspectivas*. México, Editorial Nueva Imagen.

PUBLICIDADE

www.anayamascerca.com

O sitio en Internet de Anaya Educación para o profesorado

UNIVERSIDADE DA CORUÑA

MESTRADO UNIVERSITARIO EN PROFESORADO DE
EDUCACIÓN SECUNDARIA OBRIGATORIA E BACHARELATO,
FORMACIÓN PROFESIONAL E ENSINANZA DE IDIOMAS

FACULDADE DE C. DA EDUCACIÓN

CURSO 2012 - 2013

DURACIÓN: 1 ano académico (60 ECTS)

NÚMERO DE PRAZAS: 195

1ª PREINSCRICIÓN: do 15 de xuño ata o 23 de xullo

INFORMACIÓN

FACULDADE DE CIENCIAS DA EDUCACIÓN

UNIVERSIDADE DA CORUÑA

TELF. 981167000/ EXT. 4699

EMAIL: secretaria.master.educacion@udc.es

http://www.educacion.udc.es/index.php?pagina=master_secundaria

PUBLICIDADE

UNIVERSIDADE DA CORUÑA

MESTRADO UNIVERSITARIO EN ESTUDOS AVANZADOS
SOBRE A LINGUAXE, A COMUNICACIÓN E
AS SÚAS PATOLOXÍAS

FACULDADE DE C. DA EDUCACIÓN

CURSO 2012 - 2013

Título conxunto das Universidades da Coruña, Santiago de Compostela,
Salamanca e Zaragoza (PeNdente verificación)

DESTINATARIOS: Licenciados/ Diplomados/ Graduados en:
Psicología, Maxisterio, Logopedia, Terapia Ocupacional, Pedagogía e
Psicopedagogía.

DURACIÓN: 1 ano académico (60 ECTS)

NÚMERO DE PRAZAS: 15 por universidade

PREINSCRICIÓN E INFORMACIÓN:

UDC: mduran@udc.es

USC: miguel.perez.pereira@usc.es

<http://masterclyp.blogspot.com.es/p/objetivos.html>

Centro Español de Santos (Brasil).

Emigrantes galegos e a educación em Brasil no alvorexar do s. XX: entre São Paulo e Santos

Maurilane de Souza Biccás

Faculdade de Educação

Universidade de São Paulo

mbiccás@usp.br

O pastor

O pai do meu pai era pastor de ovelhas numa aldeia bem pequena, nas montanhas da Galicia, ao norte da Espanha. Antes de o día clarear, ele abría o estábulo e saía com as ovelhas para o campo. Junto, seu amigo inseparável: um cachorrinho ensinado.

Numa noite de neve na aldeia, depois que os irmãos menores dormiram, meu avô sentou ao lado da mãe, na luz quente do fogão a lenha:

- Mãe, eu quero ir para o Brasil, quero ser um homem de respeito, trabalhar e mandar dinheiro para a senhora criar os meus irmãos.

Ela fez o que pode para convencê-lo a ficar. Pediu que esperasse um pouco mais, era ainda um

menino, mas ele estava determinado:

- Não vou pastorear ovelhas até morrer, como fez o pai.

Mais tarde, como em outras noites de frio, a mãe foi por uma garrafa de água quente entre as cobertas para esquentar a cama dele:

- Doze anos, meu filho, quase um homem. Você tem razão, a Espanha pouco pode nos dar. Vá para o Brasil, terra nova, cheia de oportunidades. E trabalhe duro, siga o exemplo do seu pai.

Meu avô viu os olhos de sua mãe brilharem como líquido. Desde a morte do marido, era a primeira vez que ela chorava diante de um filho. (Drauzio Varella)

Início este artigo tomando o texto que abre o livro *Nas Ruas do Brás*, escrito por Drauzio Varella (2000), que trás algumas memórias da sua infância, família e do bairro em que viveu na cidade de São Paulo. A primeira história é sobre seu avô paterno, um galeguinho de 12 anos que resolveu *fazer a América*, no final do século XIX. Este é um, entre os milhões de casos de emigração ocorridos na Galícia neste período, quando a população pobre vislumbrou uma possibilidade de construir uma vida melhor para si e sua família¹. O avô de Drauzio optou por vir ao Brasil.

No seu relato o autor ainda anuncia que seu avô *era analfabeto, desembarcou em Santos com uma calça, uma camisa, um par de meias e o capote na malinha*. Quando chegou a São Paulo foi morar no Brás, bairro industrial próximo da região central da cidade, comprou uma carroça para entregar mercadorias. *Como não sabia ler e precisava assinar recibos, pagou um garrafão de vinho para que um espanhol mais velho lhe ensinasse*.

O fragmento que trouxe para abrir este texto sobre a emigração dos galegos e a educação no Brasil, trás elementos importantes que ajudam compreender as causas e as condições em que muitos galegos vieram para o nosso país. Ele também ajuda a apresentar alguns resultados de uma pesquisa que venho realizando, intitulada: *Galícia e Brasil: migração, escolarização e alfabetização de adolescentes e adultos (1871-1936)*², que mostra como a ins-

trução foi uma preocupação desta população tanto para os que chegavam ao Brasil quanto para os que ficaram além mar.

A MIGRAÇÃO QUE CHEGOU DA EUROPA

Os estudos apontam que na América Latina a primeira opção dos imigrantes foi a Argentina que recebeu no período, de 1856 a 1932, um total de 6.405.000 imigrantes. O Brasil foi a segunda opção, recebendo no período de 1819 a 1947, um total de 4.903.991. O país que recebeu o maior número de imigrantes, fora da América Latina, foi Cuba e também foram seus *indianos* quen mais investiram nas obras voltadas a educação e ao bem estar social. A Argentina que figura como o segundo país com maior número de galegos, no período de 1856 a 1932, também realizou um investimento vultoso na Galícia. O caso brasileiro, merece ainda uma maior investigação, foi a terceira opção dos galegos na América e o retorno em obras é muito pequeno, principalmente na área educacional³.

No que se refere aos impactos da imigração espanhola em São Paulo estes bastante significativos, o maior grupo era composto pelos Andaluzes (60%), Galegos (20%) e os demais vinham de outras partes da Espanha. O café foi o maior chamariz na campanha de recrutamento dos imigrantes europeus, mas os galegos quase não participaram deste sistema e os que aqui chegaram vieram pagando suas despesas de passagem e alimentação com recursos próprios, ou com a ajuda de compatriotas. A este respeito, é do caso sinalar que o perfil do emigrante galego foi delineado por Silva (2006), no período

de 1880 e 1939, apontando as seguintes características: a) os jovens com capacidade produtiva era bastante significativo, o 48,2% dos indivíduos estavam na faixa de 0 a 29 anos; o 48,7% encontravam-se na faixa de 30 aos 60 anos; b) a maioria dos emigrantes era homens, e somente o 12% dos galegos eram mulheres; c) o índice de alfabetismo era elevado pois na ordem de 88,3%, conseguiam assinar o nome⁴. Sobre este último aspecto, vale destacar que os últimos estudos apontam que o nível de alfabetização era mais alto entre o sexo masculino, pois geralmente as famílias faziam este investimento junto aos filhos mais velhos, aumentando assim a chance de *fazer a América* com sucesso.

González Martínez (2000) afirma pelo "Inventário de Interesses Demográficos, de 1933" e por informações oferecidas pelo Consulado Espanhol, que a colônia espanhola estava bastante disseminada no território paulista. A maior concentração ocorreu na região de Araraquara (Catanduva, Rio Preto, Arara, Santa Adélia) com aproximadamente 108 mil migrantes. Na região central (Campinas, Sorocaba) foi de aproximadamente 28 mil. No noroeste do Estado (Bauru, Araçatuba e Marília) 45 mil. São Carlos 8 mil. Podemos concluir que 75% dos espanhóis encontrava-se na região de Araraquara.

A cidade de Santos também abrigava uma colônia espanhola bastante numerosa, que se espalhou por toda zona portuária. Pelo censo de 1913, dos 39.802 imigrantes residentes da cidade, 8.343 são espanhóis, dentre eles, 78% são galegos, estes números explicam por que esta cidade ganhou o apelido de "Barcelona Brasileira". No entanto, as desigualdades sociais, o inchaço populacional, a falta de

¹ Peña Saavedra (1999, p.224) (facéndose eco dos estudos demográficos realizados por Beiras Torrado e López Taboada, entre outros), informa que no período de 1882 a 1930, pelos registros oficiais saíram da Espanha 3.297.312 indivíduos rumo a América. Gabriel (1985) afirma que no período de 1860 a 1910, aproximadamente 500 mil pessoas saíram da Galícia, um terço dos habitantes da região no referido período. Costa (2007) indica que no período de 1836 a 1930, um milhão e meio de galegos deixaram o país. Mesmo utilizando recortes temporais diferenciados, mas próximos, podemos aferir que a migração galega foi uma das mais expressivas da Europa no final do século XIX e XX. No caso Brasileiro, podemos perceber que, de acordo com os dados oficiais, os espanhóis foram do ponto de vista quantitativo, o terceiro grupo, perdendo para a Itália e Portugal.

² Esta investigação visa verificar quais foram os *americanos* – galegos que criaram escolas elementares no Brasil e também se preocuparam em difundir a instrução na Espanha, especi-

ficamente na região da Galícia, atuando como bem define Gruzinski (1999, 2003) como "passeur" ou "passador" entre sociedades e culturas existentes em dois mundos, no velho e no novo. Pretende ainda identificar e acompanhar as viagens e ações no âmbito da educação empreendidas por estes anônimos no Brasil e na Espanha. A pesquisa é financiada pelo CNPq (2010-2012).

³ Esta é uma das dimensões que serão aprofundadas na investigação em curso.

⁴ Cf. Domínguez (2003), no texto intitulado: La Formación de Capital Humano en Galicia (1860-1900): Alfabetización y Atrazo Económico.

infraestrutura adequada para acolher todo este novo contingente populacional, tornou a cidade um centro de agitação e organização operárias, dominada pelos imigrantes ibéricos.

A PREOCUPAÇÃO POLA INSTRUÇÃO E O CASO DO CENTRO ESPANHOL DE SANTOS

Como noutros lugares da geografia americana tamén os espanhóis em Santos começaram a se organizar criando a Sociedade Espanhola de Socorros Mútuos, fundada a 2 de dezembro de 1900, aberta a pessoas de qualquer nacionalidade; sua missão era fornecer atendimento a seus associados por meio convênios com médicos e hospitais. Já previamente em 1895, foi fundando, pelo galego Manuel Troncoso, vice-consul da Espanha no Brasil, o *Casino Español*, sendo o seu nome substituído posteriormente pólo de *Centro Benéfico y Recreativo Español*. A diretoria do Centro optou por priorizar a construção de uma sede própria, de arquitetura majestosa para o padrão da época.

No seu estatuto conseguimos identificar características do associativismo galego desenvolvido em São Paulo; véjase no artigo 1: *“reunir lo ameno y lo agradable á benéfico y provechoso, á fin de fomentar el espíritu de asociación que une á los sagrados vínculos de la fraternidad y la armonía, ya para instruirse, ya para ayudarse mutuamente”*. O estatuto ainda regulamenta o funcionamento de sessões, definidas como as atividades prioritárias a serem desenvolvidas pela diretoria e associados; entre elas estavam previstas: recreação, instrução, biblioteca e os socorros aos compatriotas.

Na “Memória”⁵ produzida sobre a Assembléia do Centro Galego

Espanhol, realizada em 13 de janeiro de 1901, assinada por D. Juan Estevez Martínez, figurava na pauta de discussão o anúncio sobre a organização de uma escola:

o Reglamento Escolar presentado por la Comisión al efecto nombrada, y se deliberó: realizar un espectáculo cuyo producto sería aplicado á la adquisición de utensilios y muebles escolares, y anunciar por medio de la prensa local y La Voz de España, de S. Pablo, la apertura de las matrículas para las aulas inauguradas El 15 de septiembre.

As discussões iniciam-se em 1902, mas a escola só começou a funcionar em 1904, sendo fechada ao final de 1906. Faz-se ainda necessário investigar como se deu o encerramento desta atividade, uma vez que, não há uma menção nas “Memórias” do Centro sobre este fato.

No regulamento produzido para o regimento interno da Sociedade Centro Español de Santos, datado de 10 de maio de 1901, destaca-se o capítulo IV, dedicado ao Colégio Social, definindo esta atividade como uma sessão prevista no Estatuto. No artigo 33 foram definidos os critérios para as matrículas que deveriam ser dirigidas aos sócios, para os filhos dos sócios menores de 15 anos e maiores de 7 anos, facultando aos estrangeiros interessados que fizessem uma solicitação a Junta Diretiva.

Os alunos deveriam apresentar os documentos de identidade e certificado de vacina. A matrícula era gratuita para o curso primário; para os demais cursos, os alunos deveriam pagar uma taxa de 10\$000 no ato da inscrição. Os recursos financeiros advindos das matrículas seriam revertidos para a aquisição de objetos e materiais para a escola, bem como para premiar

os alunos classificados pela frequência e bom comportamento. O Centro também criou uma biblioteca. Malheiro (2003, p.7) aponta que estas eram algumas das características comuns às escolas americanas.

Nas memórias de 1905, 1906 e 1907 aparecem referências às atividades educacionais voltadas para adolescentes e adultos, com a instauração de aulas noturnas e um desejo de criar uma escola diurna.

As aulas noturnas acontecem por 3 anos e algumas informações aqui coletadas reportam sobre o funcionamento delas nos 1904, 1905 e 1906. No primeiro ano contou com 41 alunos (28 sócios e 13 não sócios), foram oferecidas matrículas para o ensino primário (22 alunos); desenho (18 alunos); castelhano (9 alunos); aritmética (08 alunos); francês (3 alunos); latim e geografia (1 só aluno).

Na Memória publicada em 1905 foi realizado um balanço sobre a instrução promovida em 1904, aponta-se a desilusão por parte do professor (D. Juan Punhal) pela baixa procura e frequência: *“las clases, que nos figurábamos a rebosar de sedientos de algo a saber, las hemos presenciado casi en absoluto desiertas, viéndose el profesor obligado a retirarse noches consecutivas por el diminuto número de alumnos que concurrían”*.

Um destaque positivo foi anunciado em relação às aulas de desenho, uma matéria de *“adorno y sirviendo, las más de las veces, de distracción al espíritu fatigado por extenuante struggle for life; el dibujo ha tenido durante todo el curso extraordinaria concurrencia, siendo raro el día, y esto por culpa exclusiva del profesor, que la clase respectiva ha dejado de funcionar”*. Os responsáveis pela instrução anunciam que vão fazer uma exposição na cidade com os trabalhos dos alunos como uma estratégia para dar visibi-

⁵ A “Memória” constitui-se em um documento, produzido pela diretoria do Centro Galego, com objetivo de fazer o registro, balanço e prestação de contas das atividades reali-

zadas pela diretoria junto aos associados.

lidade às aulas, o que de fato vai ocorrer em 1905. Porém, as matrículas realizadas em 1905 indicam só 29 pessoas inscritas no curso de desenho (18 alunos); aritmética e castelhano (15 alunos); primário (4 alunos); francês (3 alunos) e latim (1 aluno).

Na Memória de 1907 foi apresentada um balanço demonstrando a baixa procura e frequência dos cursos oferecidos. Na última assembléia realizada pelo Centro, em 1906, há uma sinalização sobre a ampliação da secção de instrução para os filhos dos sócios e não sócios, inaugurando aulas diurnas e apontando o investimento para melhorar a qualidade da escola noturna.

No entanto, constata-se que o ano de 1906 foi o último período em que as aulas noturnas funcionaram, contando com 53 alunos matriculados, distribuídos nos seguintes cursos: desenho (37 alunos); aritmética (31); português e castelhano (13 alunos em cada); primário (7 alunos) e latim (1 aluno). As idades dos alunos desta turma figura da seguinte forma: de 09 aos 34 anos, sendo que 32% na faixa etária de 9 aos 15 anos; 24% na de 16 aos 20 anos; 12% de 21 aos 25 anos; 32% na faixa de 26 aos 30 anos e 12% na de 31 aos 35 anos.

Sobre estes dados podemos inferir que a demanda pelo ensino primário figurou como a maior demanda (22 alunos), no entanto, após os primeiros dias de funcionamento a frequência caiu drasticamente restando apenas (7 alunos). Apesar de não termos ainda dados para qualificar como o primário foi desenhado, se ele se prestava a ensinar a ler e a escrever, imaginamos que este era o objetivo.

A diminuição pela demanda desta modalidade de ensino e o aumento da procura por outros cursos como a aritmética, pode indicar a tentativa de se ter um diferencial para trabalhar

na área do comércio, atividade profissional, que mais chamou a atenção dos espanhóis/galegos.

Os estudos sobre educação de adolescentes e adultos no Brasil⁶, indicam que as justificativas para fechar as salas de aulas, estão diretamente relacionadas com as próprias condições de vida e trabalho deste aluno trabalhador: mora longe de onde trabalha e as vezes de onde estuda; mudanças de emprego e domicílio; cansaço extremos pelo tipo de atividade laboral que desenvolve durante o dia, etc.

O encerramento das atividades educacionais do Centro Galego, não aparece justificado nos relatórios anuais de balanço das atividades realizadas pela instituição; no entanto, o problema da frequência, cursos desertos, já havia sido assinalado. Na continuidade da pesquisa esta questão terá uma centralidade maior, bem como a biblioteca, considerada um espaço importante de socialização, troca de experiências e aprendizagens.

CONSIDERAÇÕES FINAIS

Para finalizar, é importante dizer que esta investigação apresenta muito mais perguntas que respostas. Na primeira fase da pesquisa realizada na Galícia, um significativo levantamento bibliográfico foi realizado e atualmente temos trabalhando com as fontes levantadas em São Paulo e em Santos. Acreditamos que na continuidade deste trabalho uma análise mais completa sobre a organização e funcionamento de atividades educativas criadas por estas sociedades ganharam maior adensamento. Será ainda priorizado um levantamento de quem foram os *americanos* – galegos que criaram escolas elementares no Brasil e também se preocuparam em difundir a instrução na Espanha, especificamente em Galícia, atuando como bem define Gruzinski (1999, 2003)

como “passeur” ou “passador” entre sociedades e culturas existentes em dois mundos no velho e no novo.■

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- BARBOSA, ANDRESSA CRISTINA COUTINHO. (2006). *Cartilha do operário: alfabetização de adolescentes e adultos em São Paulo (1920 a 1930)*. Dissertação de mestrado. Faculdade de Educação da USP.
- BICCAS, MAURILANE. S.; VIDAL, DIANA. G.(2008) As múltiplas estratégias de escolarização do social em São Paulo (1770-1970). Cultura e prática escolares. In: Diana Gonçalves Vidal. (Org.). *Educação e Reforma: o Rio de Janeiro nos anos 1920 - 1930*. 1 ed. Belo Horizonte: Argymentvm. (p. 19-44)
- BICCAS, MAURILANE DE S., FREITAS, MARCOS CEZAR. (2009). *História Social da Educação no Brasil (1926-1996)*. São Paulo: Ed. Cortez.
- COSTA, ANA. L. J. DA. (2007) *À luz das lamparinas: as escolas noturnas para trabalhadores no município da Corte (1860-1889)*. Dissertação (Mestrado em Educação), Universidade do Estado do Rio de Janeiro.
- COSTA RICO, ANTÓN. (1990). As sociedades dos “Americanos” e a educación em Galicia. *Revista da Comisión Galega do Quinto Centenário*, nr. 5, p. 89-140.
- Emigrantes, escuelas y regeneración social: los emigrantes gallegos a América y el impulso a la educación (1879-1936). (2008). *Revista Brasileira de História da Educação*, No. 16, janeiro/abril, p. 13-45.
- GRUZINSKI, SERGE; BERNAND, CARMEM. (2006). *História do Novo Mundo 2: As mestiçagens*. São Paulo: EDUSP.
- DOMINGUEZ, BLANCA MARTÍNEZ. (2003). La formación de capital humano en Galicia (1860-1900). *Revista Galega de Economía*. Vol 12, num. 1, pp.1-22.
- MALHEIRO GUTIÉRREZ, XOSÉ. (2003). *Mobilización societária, correntes de pensamento e escolas de emigrantes em Galicia durante o primeiro Tercio do século XX: o protagonismo de Ignacio Ares de Parga e Anton Alonso Rios*. Doutoramento: Faculdade de Ciências da Educación (USC),
- PEÑA SAAVEDRA, VICENTE (2002) As escolas que viñeron de alén mar (Galicia, ss. XVII-XXI). Algunhas réplicas dende terras lusas. *Revista da Faculdade de Letras*. História. Porto, III Série, vol.3, p. 245-262.
- PERES, ELENA PÁJARO. (2003) *A inexistência da Terra Firme: A imigração Galega em São Paulo, 1946-1964*. São Paulo:Edusp.
- SILVA, ÉRICA SARMIENTO. (2006). *O outro rio. A emigração galega a Rio de Janeiro*. Santa Comba (A Coaña): tresCtres.
- VARELLA, DRAUZIO. (2000). *Nas ruas do Brás*. Coleção Memória e História. São Paulo. Companhia das Letrinhas.
- VIDAL, D. G. (2008) Galicia e Brasil: tecendo histórias da Educação, (1871-1936). *Sarmiento - Anário Galego de História da Educación*, v. 12, p. 111-126.

⁶ Barbosa (2006), Costa (2007), Freitas e Bicas (2009)

O Brasil como a América, América... de John Ford

Raúl Soutelo Vázquez

IES de Porto do Son

rsoutelo@gmail.com

As migracións masivas ás repúblicas latinoamericanas foron o resultado de múltiples variables económicas, políticas, sociais e culturais nas sociedades de orixe e de recepción dos máis de vinte millóns de europeos que cruzaron o Atlántico entre 1815 e 1929. O crecemento demográfico de Europa nese período coincidiu coa crecente demanda de man de obra das repúblicas americanas como resultado, precisamente, da intensificación das relacións económicas entre os dous hemisferios e da incorporación do vapor ao transporte por terra e mar que multiplicou a rapidez da viaxe e abaratóu as pasaxes. A aplicación de políticas migratorias,

que regulaban a saída de determinados colectivos, nomeadamente as mulleres e os mozos en idade militar, ou restrinxían a entrada de estranxeiros para controlar a súa influencia económica, política e cultural na sociedade receptora, demostraron a contradición entre o *espírito das leis* dos estados liberais, cuxas constitucións consagraban os dereitos individuais, e as prácticas políticas. Tal aconteceu en Brasil, onde os diversos colectivos inmigrantes desenvolveron itinerarios económicos e profesionais diferentes en función da súa formación (os coñecementos) e da cronoloxía da súa chegada, mais, tamén, do seu capital relacional (os coñe-

cidos). A súa presenza deu diversidade á composición étnica do suposto paraíso racial brasileiro, sobre todo nos estados meridionais, sen mudar, apenas, as diferenzas sociais derivadas da orixe étnica e da cor da pel, pois algúns colectivos inmigrantes asimiláronse rapidamente na sociedade receptora, como fixeron os portugueses e italianos, e outros preservaron a súa identidade etnocultural mediante a escola, a concentración residencial e a endogamia, como os alemáns e suízos nas colonias de Río Grande do Sul e Paraná ou os nipobrasileiros no paulista *Bairro Liberdade*.

Brasil foi un dos principais receptores de inmigrantes europeos e asiáticos ata 1929 e, de novo, nos anos cincuenta e sesenta do século pasado, superado só polos Estados Unidos e por Arxentina. Rexistráronse dous fluxos, predominando no tempo o de emigración libre de mozos e adultos novos que chegaron ás cidades nas que tiñan contactos microsociais que lles forneceran información fiable e axuda para realizar a viaxe e procurarlles emprego¹. Por iso se inseriron en actividades secundarias ou terciarias urbanas nas que eses colectivos étnicos teñen unha forte presenza na actualidade (Soutelo, 2009). A demanda de man de obra para as *fazendas cafeiteiras* na década de 1880 coincidiu co espallamento da febre migratoria ás rexións da Europa mediterránea que tiveran peor acceso á información e aos medios de transporte ou máis dificultades para financiar a pasaxe, polo que estiveran abeiradas da empresa migratoria americana². Boa parte

de deses inmigrantes subvencionados traballaron na cafeicultura e na extracción do *siringo* (caucho) e outros nas grandes obras públicas como o tendido telegráfico e o dos ferrocarrís entre São Paulo e Santos, o de Minas Gerais ou o terriblemente famoso de Madeira-Mamoré no que perderon a vida máis de 7.000 operarios galegos (Klein, 1996).

A inmigración a Brasil foi esporádica e libre entre 1822 e 1873, aínda que restrinxida a unha cota de 20.000 persoas ao ano. Chegaron dende Portugal, Alemaña, Italia, Polonia, Suíza, Francia ou España e asentáronse como labregos na 'fronteira' dos estados de São Paulo, Paraná, Santa Catarina e Río Grande do Sul. Estas familias de inmigrantes cavaron terras novas aplicando a agricultura de rozas, que xa coñecían, e recibiron axudas económicas para sobrevivir ata a primeira colleita. Os poloneses arribaron dende 1869 e, sobre todo durante o ciclo expansivo do monocultivo cafeiteiro. Procedían das zonas máis pobres de Polonia, o 80% deles empregáronse na agricultura ao chegaren e, moitos deles fuxiron despois para as cidades³. Pola súa banda, os 1,3 millóns de inmigrantes italianos contabilizados entre 1876 e 1925 procedían das rexións meridionais dos Abruzzos, Campania, Calabria e Sicilia e boa parte deles chegaron con pasaxes subsidiadas, o que explica que non escollesen Estados Unidos ou Arxentina que foron os principais destinos migratorios desas rexións italianas (Devoto, 2003: 178-183).⁴

A lexislación brasileira favoreceu o asentamento definitivo destes inmigrantes mediante a Lei de Terras (18-IX-1850) e os decretos de nacionalización de estranxeiros con dous anos de residencia (12-VII-1871 e 15-XI-1889) co obxectivo de atraer man de obra branca, sobre todo, para a cafeicultura que se expandiu entre 1850 e 1920 dende o val do río Paranaíba, entre os estados de São Paulo e Río de Janeiro, cara a Campinas e as inhóspitas terras virxes do Oeste paulistano. Os *fazendeiros* pretendían crear un grupo social de traballadores brancos en explotacións mixtas para manter o monocultivo agroexportador do café e aumentar a produción de alimentos para as cidades ao tempo que se freaba a negritude en prol do equilibrio racial despois de abolir a escravitude. Por iso recrutaron familias enteiras de andaluces, galegos, poloneses, italianos do sur, alemáns orientais e outros grupos que compartían varias características comúns: escasa formación, nulas posibilidades de emigrar libremente, por seren pobres ou proceder de rexións marxinas dos circuitos migratorios con América, e estaren no momento óptimo do ciclo reprodutivo *para a lavoura* cos pais aínda novos e os fillos mozos⁵. Adiantáronlles o diñeiro da pasaxe ata Santos e alimentos e ferramentas cando chegaron ás súas *fazendas* como parceiros. Mais obrigáronos a coidar as plantas de café, entregar a metade da colleita sementada para o autoconsumo e non abandonar a explotación ata liquidar a débeda cos amos. Esta explo-

vidade no Brasil.

³ Entraron 80.000 poloneses entre 1890 e 1896, 18.000 máis ata 1914 e asentáronse 215.000 poloneses nos estados meridionais entre 1914 e 1937: 92.000 en Paraná, 12.000 en São Paulo, 28.000 en Sta. Catarina e 83.000 en Río Grande do Sul (Kula e Wtulich, 1986: 18-19, 21-26, 39 e 41-42).

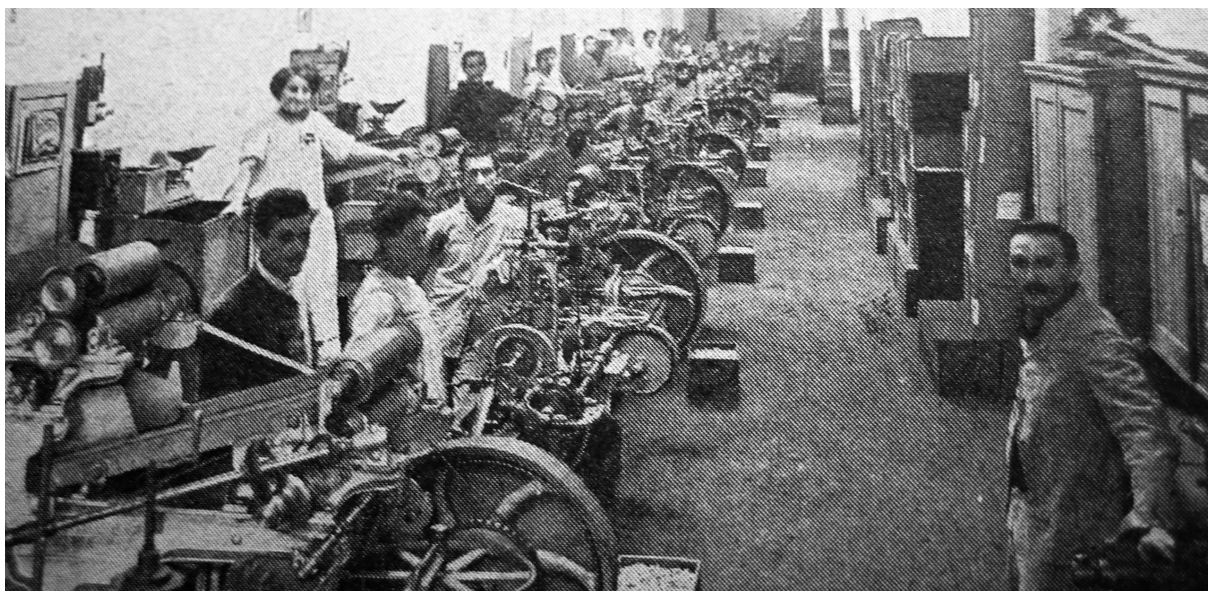
⁴ O 70% dos emigrantes italianos do norte practicaron a emigración andorriña a Francia, Suíza ou Alemaña. A maioría dos meridionais marcharon a Estados Unidos, que acolleu 4,5 millóns (51,9% dos 17 millóns de emigrantes italianos rexistrados nese período), e á Arxentina que recibiu a 2,2 millóns que equivalen ao 25% do total (Baily e Ramella, 1988: 17, 18 e ss). Os 750.000 inmigrantes españois rexistrados dende 1880 (15% do total) concentráronse no estado de São Paulo e, conxuntamente, en Belém de Pará durante o ciclo de explotación do caucho. Río e Salvador de Baía atraeron unha

emigración menor, en termos cuantitativos, pero máis selectiva na súa formación profesional e moi localizada na súa procedencia xeográfica (Terra de Montes) que se concentraron no pequeno comercio e nos oficios urbanos (González Lopo, 1989 e 1999; Bancelar, 1994, Soutelo, 2009).

⁵ Isto explica que as mulleres representasen o 45% dos inmigrantes españois nas plantacións de café (Sánchez Alonso, 2003: 255-256). As familias galegas e andaluzas recrutadas eran xornaleiros ou procedían de comarcas arruinadas pola filoxera e os usureiros que estiveran abeiradas da mobilidade migratoria a América e, tamén, das correntes de media distancia (Pérez Murillo, 2000: 39 e 41; Vázquez González, 1992: 217-218). A telenovela *Terra Nostra* reflicte ben as condicións da viaxe en barco e en ferrocarril ata as fazendas e as duras condicións de traballo e de vida nestas. Disponible na Rede en <http://www.youtube.com/watch?v=7f-k3EYcrgQ> (consulta do 25-II-2012).

¹ Pensemos na emigración dos galegos de Santa Comba, Melón ou Cotobade a Río de Janeiro e na dos pontevedreses de Terra de Montes a Salvador de Baía fronte ás familias recrutadas, por exemplo, na comarca de Monterrei ou en varias provincias andaluzas para substituír os libertos afroamericanos nas plantacións agrícolas de São Paulo (Pérez Murillo, 2000: 54-55 e 60; Soutelo Vázquez: 2005: 153-157).

² A progresiva restrición legal á escravitude comezou coa prohibición de entrada de escravos negros (Lei Eusebio de Queirós en 1850), seguiu coa suspensión do tráfico de escravos (1852), a concesión da liberdade para as fillas de escravas nadas a partir de 1871 (Lei do ventre libre), a liberdade para os escravos maiores de 65 anos (Lei dos sesaxenários), e, por fin, a Lei Aurea do 13 de maio de 1888 que aboliu a escravidude.

Os galegos incorporáronse abundantemente ao traballo industrial no Brasil.

tación brutal provocou denuncias recollidas polas autoridades consulares, frecuentes revoltas e abandonos das *fazendas* (González Martínez, 1990; Vangelista, 1991; Soutelo Vázquez, 2005: 153-157). Foi por iso que Alemaña, Italia e España prohibiron a emigración subsidiada para o estado de São Paulo entre 1902 e 1910.

A capital dese estado converteuse no centro rexional do comercio internacional a través do ferrocarril que a unía coa cidade portuaria de Santos dende as décadas finais do XIX. Dito porto recibiu a maioría dos 5 millóns de inmigrantes chegados ao Brasil entre 1890 e 1915, cunha media anual de 80.000 entre 1880 e 1929. Procedían de dezanove estados diferentes, predominando os portugueses, italianos, españois e xaponeses⁶. Os inmigrantes europeos tiveron un papel importante no vizoso movemento operario liderado polos *doqueiros* (estiva-

dores) do peirao no que inzou o anarquismo (Gitahi, 1992, Teixeira da Silva, 1995). Levárono ás súas zonas de orixe cando retornaron, por exemplo, á comarca de Monterrei (Soutelo, 1998).

Os portugueses e italianos, que chegaron antes e cunha mellor instrución formal e profesional que os españois, tiveron máis éxito socioeconómico ca estes e integráronse a medio prazo nas emerxentes clases medias de empregados do sector servizos, profesionais liberais, contratistas e homes de negocios. Os tres colectivos étnicos desenvolveron uns patróns residenciais semellantes: viviron de alugueiro en pensións e pisos compartidos con outros paisanos, no período posterior a súa chegada, ata que formaban unha familia de seu ou reclamaban á que deixaran atrás e mercaban unha vivenda ou o terreo para construíla nas aforas da cidade (Baily e Ramella, 1988: 19-21). A permanencia dos españois foi maior entre 1908 e 1939 porque tiñan menos incentivos para retornar e usaron São Paulo para *saltar* á Arxentina. A maioría deles estableceron pequenos negocios (panaderías, carnicerías, bares e zapaterías), dedicáronse á construción e apenas accederon aos postos técnicos na emerxente

industria nin aos empregos administrativos que requirían máis cualificación e estaban monopolizados polos italianos.

A crise económica posterior a 1929 demostrou as consecuencias negativas do modelo agroexportador de café, caucho, cereais ou carne de vacún, e os capitais orixinados na cafeicultura reorientáronse á industria. O *Estado Novo* de Getulio Vargas (1937-1954) diversificou a economía primario-exportadora brasileira creando o complexo siderúrxico de Volta Redonda. Fomentou a industrialización substitutoria de importacións e apoiou aos emerxentes grupos empresariais co proteccionismo dos mercados e da produción industrial brasileira. Controlou o sindicalismo operario a cambio de concesións laborais semellantes ás do peronismo e impensables na Europa da posguerra mundial (negociación colectiva, xornada laboral de oito horas, estabilidade no emprego, beneficios da seguridade social, etc) e da asimilación dos millóns de colonos inmigrados de Europa e dos seus descendentes nos estados meridionais⁷. A inmigra-

⁶ A maioría dos 3.390.000 inmigrantes rexistrados no Brasil entre 1871 e 1920 (3.523.951 entre 1890 e 1929) eran portugueses (40,5%) e italianos (26,58%). 695.263 deles entraron polo porto de Santos entre 1908 e 1927. Os españois representaron o 14,75% (Petroni, 1978). São Paulo acolleu máis de 1.200.000 inmigrantes entre 1889 e 1906, incluídos a maioría dos 551.382 españois rexistrados nese período (Sánchez Alonso, 2003: 253-254 e 263). Entre 1908 e 1936 entraron polo porto de Santos un total de 1.222.282 inmigrantes agrupados en 174.928 familias. Os portugueses sumaron 275.257 e 35.044 familias, seguidos por 209.282 españois en 33.955 familias, 202.749 italianos (28.374 familias) e 176.175 xaponeses en 31.412 familias (González Martínez, 2005: 94).

⁷ As leis de 1938 e 1939 sobre composición étnica excluíron o emprego nas escolas e xornais doutras linguas que non fose o portugués e limitaron as actividades sociopolíticas dos inmigrantes que non se nacionalizasen. As empresas que

ción reduciuse ata unha media de 17.000 entradas anuais entre 1931-1936 e só chegaron 9.937 españois a Brasil entre 1931 e 1940 (González Martínez, 2005: 94).

A situación mudou logo durante a presidencia de Kubitschek (1955-1961). A procura de capitais estranxeiros e o investimento estatal nas industrias de base, que non atraían capitais privados pero que eran estratéxicas para substituír as importacións, converteu São Paulo no maior parque de industria automobilística e pesada de América Latina e no principal demandante de man de obra cualificada que non podía satisfacer a inmigración nordestina (Benevides, 1976: 204). O estado federal subvencionou, de novo, a inmigración europea no marco dos acordos subscritos co Comité Intergubernamental para las Migraciones Europeas⁸. Os inmigrantes desta nova vaga tiñan un perfil socioprofesional semellante. Eran homes novos, casados ou solteiros, con certa formación en oficios relacionados coa industria ou con capacidade para reciclarse nesta. Chegaron atraídos polas oportunidades de emprego no sector secundario e polo diferencial de salarios, que ofrecían unha considerable mellora económica e nas condicións de vida en relación á sociedade de partida, reclamaron ao pouco tempo ás súas familias e parte deles saltaron á Arxentina. Brasil experimentou un auxe económico sen precedentes neses anos pero o Estado endebe-

douse para manter o programa de industrialización e construír a faraónica Brasilia. A moeda comezou a desvalorizarse, medrou a inflación e empeoraron as perspectivas de vida para os obreiros, incluídos os inmigrantes chegados a Brasil entre 1946 e 1963, as clases medias e os pequenos e medianos empresarios, que eran os grupos nos que arelaban integrarse aqueles (González Martínez, 2005: 94). As medidas reformistas dos presidentes Janio Quadros e João Goulart para modernizar a agricultura, conter a inflación e o déficit público fracasaron. Aumentou a conflitividade social das Ligas Campesiñas, que ocupaban os latifundios subexplotados, as folgas nas empresas públicas e acabadas de nacionalizar (concesionarias de servizos públicos, da industria farmacéutica e Petrobrás), e o descontento da oligarquía e dos sectores máis conservadores da sociedade brasileira diante daquel *camiño ao socialismo*. A intervención dos militares en 1964 abriu un novo ciclo marcado pola represión das protestas de campesiños, estudantes e obreiros, o recorte dos subsidios aos produtos básicos (trigo ou petróleo) e o aumento da presión fiscal. Controlaron a inflación, multiplicaron o investimento estranxeiro no sector automobilístico e petroquímico, a exportación de minerais, de produtos agrogandeiros e de manufacturas. A inmigración quedou reducida a un pequeno fluxo de técnicos europeos durante esa década e a seguinte. No entanto, os sectores máis progresistas da Igrexa, vinculados á Teoloxía da Liberación, e moitos ensinantes de diversos niveis educativos desenvolveron unha pedagogía social comprometida coa construción dunha sociedade máis xusta e democrática no Brasil. Moitos descendentes de inmigrantes e algúns dos que chegaran fuxindo do fascismo europeo participaron neses procesos (Castanheira Gataz, 1996). ■

desenvolvían actividades urbanas debían contratar un mínimo de dous terzos de man de obra brasileira para satisfacer as demandas dos emigrantes do sertão que non atopaban emprego pola competencia dos inmigrantes europeos preferidos pola súa (suposta) maior cualificación e porque a dirección das empresas adoitaba estar en mans de técnicos estranxeiros (Sixirei, 1995: 142).

⁸ O CIME fornecía man de obra profesional chegada con contrato de traballo (MOPC) ou sen colocación (MOP2). Estes recibían manutención ata acadaren o primeiro emprego (González Martínez, 2001). A maioría dos 83.277 españois rexistrados na Agregaduría Laboral de España en São Paulo entre 1930 e 1969 chegaron nese período do *desarrollismo* industrial brasileiro (62.296 entre 1950 e 1959 e 13.080 na década seguinte) mentres que o porto de Santos recibiu 7.902 españois entre 1945 e 1950 e un total de 120.000 entre 1956 e 1960. Os testemuños recollidos por diversos investigadores indican que moitos inmigrantes carecían da cualificación requirida pero procuraron a documentación que a acreditase para entrar no Brasil co proxecto de quedarse ou de pasar á Arxentina. Fixérono os minhotos (Brettell: 1991: 113 e 274), os andaluces (Pérez Murillo, 2000) e os galegos (Soutelo, 1998).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- BACELAR, J., 1994, *Galegos no paradiso racial*, labamá, Salvador de Baía.
- BRETTELL, C. B., 1991, *Homens que partem, mulheres que esperam. Consequências da emigração numa freguesia minhota*, Lisboa, Dom Quixote.
- CASTANHEIRA GATTAZ, A., 1996, *Braços da resistencia. Uma hisotria oral da imigração espanhola*, São Paulo.
- DEVOTO, F., 2003, "Ideas políticas y prácticas migratorias argentinas en una perspectiva a largo plazo (1852 - 1950)" en N. Sánchez Albornoz e M. Lordén, comps, *Migraciones iberoamericanas. Reflexiones sobre economía, política y sociedad*, Fundación Archivo de Indios, Colombes, pp. 173-219.
- GITAHY, M^a. L. C., 1992, *Ventos do mar: trabalhadores do porto, movimento operario e cultura urbana em Santos, 1889-1914*, São Paulo-Santos, UESP-Prefeitura Municipal de Santos.
- GONZÁLEZ LOPO, D.L., 1989, "Una aproximación a la emigración de la Galicia occidental entre mediados del siglo XVII y el primer tercio del XX, a través de las fuentes de protocolos y archivos parroquiales", *Revista da Comisión Galega do Quinto Centenario*, 6, pp.135-170.
- 1999, "Los movimientos migratorios en tierras del interior de la provincia de Pontevedra entre 1801 y 1950: características y puntos de destino", *Semata. Ciencias Sociais e Humanidades*, nº 11, pp. 269-298.
- PÉREZ MURILLO, M^a. D., coord., 2000, *Oralidad e historia de vida de la emigración andaluza hacia América Latina (Brasil y Argentina) en el s. XX*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cadiz.
- PETRONE, M^a. T., 1978, "Imigração" en *O Brasil republicano*, vo. 9 da Historia Geral da Civilização Brasileira, Río de Janeiro.
- SÁNCHEZ ALONSO, B., 2003, "¿Por qué emigraron los españoles? La emigración española en perspectiva europea (1880-1914)" en N. Sánchez Albornoz e M. Lordén, comps, *Migraciones iberoamericanas. Reflexiones sobre economía, política y sociedad*, Fundación Archivo de Indios, Colombes, pp. 251-273.
- SIXIREI PAREDES, C., 1995, *A emigración*, Galaxia, Vigo.
- SOUTELO VÁZQUEZ, 1998, "Memoria oral e identidade étnica na inmigración española a Latinoamérica no século XX: os galegos en Brasil, 1880-1970", *Estudios Migratorios*, nº 6, pp. 99-124.
- 2005, *Labregas, emigradas, estraperlistas e represaliadas. Experiencias de vida de mulleres na Galicia rural*, Premio Ferro Couselo, Concello de Valga.
- 2009, "A presenza galega en Salvador de Baía: unha visión xeral e achegas recentes", *Boletín Auriense*, tomo XXXVIII-IX, pp. 189- 233.
- SOUZA MARTÍNS, J., 1988, "La inmigración española en Brasil y la formación de la fuerza de trabajo en la economía cafetalera, 1880-1930", en Nicolás Sánchez Albornoz, ed., *Españoles hacia América. La emigración en masa, 1880-1930*, Alianza, Madrid, pp. 249-269.
- TEIXEIRA DA SILVA, F., 1995, *A carga e a culpa: os operarios das Docas de Santos. Dereitos e cultura da solidariedade, 1937-1968*, Hucitec, São Paulo.
- VÁZQUEZ GONZÁLEZ, A., 1992, "Los factores de expulsión en las regiones de procedencia", en *Historia General de la emigración española a Iberoamérica*, vol. I, CEDEAL, Madrid, pp. 201-218.

De onte a hoxe: inmigración e realidade escolar. Formulacións e estratexias

Diana Priegue

GI Esculca-Rede RIES

Universidade de Santiago de Compostela

diana.priegue@usc.es

INTRODUCCIÓN

O que aconteceu coa emigración dos galegos e galegas a América ten sido motivo de estudo e pescuda nos últimos trinta anos en particular, achegándose como consecuencia múltiples información e un razoable coñecemento. Hai unha coincidencia en afirmar que aquilo que foi nalgunha medida unha traxedia humana para Galicia, con consecuencias que chegan aínda ata hoxe, non ten xa dende hai varias décadas unha mesma fásquía entre os galegos de orixe. Porén, sendo certo que a nosa sociedade infelizmente segue a expulsar unha nova emigración

que agora percorre todas a rosa dos ventos, tamén haberemos de ser conscientes da presenza entre nós dunha poboación inmigrante, o que é novidoso na nosa historia moderna. Chegan xentes desde distintos lugares, por certo unha parte deles de América, na busca de oportunidades de vida e cara eles deberemos ter unha ollada de irmandade e solidaria e políticas efectivamente integradoras. O que teríamos desexado para os galegos e as galegas de hai cen ou máis anos é o que nos corresponde facer hoxe entre nós. Por iso paga a pena que nos deteñamos nos problemas e nas políticas que hoxe se están a

desenvolver. Deste xeito a historia contada nas anteriores páxinas podería servir para aguzar a nosa sensibilidade cívica hoxe e para desterrar calquera mostra xenófoba.

É o certo que nos últimos anos o incremento dos fluxos migratorios cara o territorio español ten espertado o interese de expertos de diversas disciplinas. Concretamente, no noso país, os estudos sobre a inmigración teñen afondado en cantidade e calidade á vez que, como noutras latitudes do sur europeo, pasamos de rexión de saída a rexión de chegada. Naturalmente, tamén no contexto galego a inmigración adquiriu unha certa significación, aínda que cunha intensidade e ritmo menores que noutras comunidades e con certas características específicas. Malia que a relevancia cuantitativa do fenómeno non é comparable á doutros territorios, a paisaxe migratoria galega é dunha gran complexidade debido, fundamentalmente, á influencia da emigración galega dos períodos históricos anteriores e a resultante configuración de redes sociais con diversas zonas xeográficas afastadas no mapa que co tempo se converteron en países emisores de inmigrantes.

Como non podía ser doutro xeito, o incremento dos fluxos migratorios estase deixando sentir con forza en todos os ámbitos da nosa realidade. Tal e como veremos de seguido, a presenza de alumnado inmigrante nas aulas galegas constitúe unha situación nova que esixe ao noso sistema educativo afrontar numerosos retos para levar a cabo unha integración social e escolar real, por riba da orixe, a cultura ou a condición social.

A INFANCIA DA INMIGRACIÓN NA ESCOLA: UNHA APROXIMACIÓN AOS PRINCIPAIS PROBLEMAS

A diferenza do que sucedía nas primeiras etapas migratorias, a inmigración que recibe España non se limita unicamente a traballadores adultos, senón que, como mostra o paso do tempo, estes tenden a reagrupar a súa familia, ou ben crean novos fogares no noso país. Este cambio na natureza dos fluxos migratorios ten incidido de maneira directa no sistema educativo español, o cal nos últimos anos se vén nutrido progresivamente dos nenos/as procedentes de familias inmigrantes, compensando deste xeito os baleiros que a poboación autóctona ten deixado nas aulas dos nosos centros.

En consecuencia, non resulta estraño que a integración escolar do alumnado inmigrante se convertese nun dos maiores desafíos que debe afrontar o noso sistema educativo (Lorenzo Moledo et al., 2009). Malia a crecente preocupación por esta cuestión, as estratexias postas en marcha a fin de facilitar a incorporación do alumnado estranxeiro ás escolas seguen sen acadar os resultados desexados. A continuidade de certos problemas dos que xa ten dado conta a literatura publicada hai máis dunha década é unha clara mostra da ineficacia das accións desenvolvidas ata o momento.

Neste senso, unha das cuestións que máis interese ten suscitado ten que ver coa necesidade dunha relación máis estreita entre as familias inmigrantes e os centros nos que estudan os seus fillos e fillas. Por suposto, non esquecemos que este é un asunto que afecta tamén ás familias do noso país, pero o certo é que os estudos realizados (ver Priegue Caamaño, 2008) dan conta dun menor índice de participación daqueles pais e nais

que proceden do estranxeiro. Ao respecto, nas investigacións realizadas faise referencia a catro grupos de factores como principais obstáculos para a participación dos proxenitores inmigrantes nos centros escolares (Horcas e López, 2009): as dificultades lingüísticas, as condicións socioeconómicas, as barreiras culturais e as barreiras institucionais. A primeira das categorías refírese ás dificultades lingüísticas que atopan tanto as familias inmigrantes como os docentes dos centros para comunicarse de maneira efectiva. O segundo dos factores ten que ver coas problemáticas asociadas ás condicións socioeconómicas que soen afectar aos proxenitores de orixe inmigrante e que limitan en gran medida a súa dispoñibilidade para participar na vida dos centros. As barreiras culturais relaciónanse coas diferenzas que poden existir entre as dinámicas de participación nos sistemas escolares de orixe e o español. O último dos grupos, responde aos obstáculos vinculados ás barreiras institucionais, como por exemplo, a falta de información sobre as estruturas de participación do noso sistema educativo.

Outro dos asuntos que nos últimos tempos ten xerado unha maior preocupación entre os expertos é o menor rendemento académico dos fillos de inmigrantes fronte aos nativos. A comparación entre os resultados escolares do alumnado autóctono e o non nacional permite coñecer a incidencia tanto dos factores que especificamente afectan ao alumnado inmigrante como daqueles outros susceptibles de influír na traxectoria académica do alumnado no seu conxunto. Así o poñen de manifesto tanto os resultados recollidos nos Informes PISA dos últimos anos como as análises realizadas posteriormente a partir deste datos. Este é o caso de Calero, Choi e Waisgrais (2010), autores que a partir das cifras de

PISA 2006 estudan as variables que determinan que un alumno se sitúe no grupo de risco de fracaso escolar facendo referencia a factores individuais (xénero, repetición de curso...), familiares (categoría socioeconómica, a orixe inmigrante da familia...), e vinculados ao centro escolar (recursos da escola...). Entre as conclusións destacan dous aspectos: dunha parte, que a probabilidade de que o alumnado inmigrante de primeira xeración se sitúe nun nivel de risco de fracaso escolar que duplica á dos alumnos nacionais; e doutra, que apenas se producen diferenzas entre os alumnos de familias de orixe inmigrante de segunda xeración e os españois.

Concretamente, os estudos centrados no alumnado non español de orixe apuntan a tres variables susceptibles de determinar en gran medida a súa traxectoria académica: a idade de chegada e inicio da escolarización, o coñecemento da lingua vehicular da escola e o nivel de aprendizaxes desenvolvido no país de orixe. Trátase de fac-

tores vinculados á condición migratoria e que, polo tanto, non consideran as problemáticas que poden afectar ao alumnado no seu conxunto e, de maneira máis sensible, ao pertencente aos grupos sociais cun capital socioeconómico menor.

Á marxe das variables implicadas e das diferenzas que poidan existir a nivel nacional, unha afirmación que non admite discusión é que, polo xeral, o rendemento escolar do alumnado de orixe inmigrante é menor que o do alumnado autóctono. Se ben se ten feito referencia a factores de diversa índole para explicar estas diferenzas, os discursos que tiveron unha maior difusión son os que asocian os peores resultados escolares ás situacións que afectan de maneira exclusiva ao alumnado procedentes da inmigración. É este o caso do descoñecemento da lingua na que se levan a cabo as aprendizaxes escolares, un dos argumentos que os profesionais do ensino sosteñen con maior firmeza para explicar o menor rendemento académico

da infancia da inmigración. Non obstante, os traballos realizados neste eido insisten na existencia de crenzas erróneas sobre a aprendizaxe dunha segunda lingua (L2) en contextos de inmigración. Por exemplo, aínda que se ten xeneralizado a crenza de que os alumnos/as que entran en contacto a idades temperás cunha lingua que non é a propia adquiren rapidamente e sen dificultades un bo nivel de competencia, as investigacións realizadas (ver Suárez-Orozco e Suárez-Orozco, 2008) sinalan que a competencia verbal se pode desenvolver practicamente nun par de anos, pero para acadar o grao que lle permita ao alumno ser competitivo na aula debemos prever, en condicións óptimas, un período que vai dende os cinco aos sete anos.

A INTEGRACIÓN EDUCATIVA DO ALUMNADO INMIGRANTE COMO OBXECTIVO

A capacidade de resposta do noso sistema educativo e, particularmente, dos centros escolares, ás demandas derivadas do

contexto social, estivo condicionada por numerosos obstáculos que, polo menos en parte, teñen atrasado a posta en práctica de iniciativas acordadas cun panorama escolar descoñecido ata os nosos días. Aínda que nun principio os maiores impedimentos se vincularon á dificultade política e á incapacidade administrativa para estruturar medidas capaces de recoñecer o carácter multicultural da nosa sociedade e das nosas escolas, na última década, a proliferación de estudos e informes sobre esta cuestión (Santos Rego, 2010) contribuíron á toma de conciencia sobre a relevancia educativa de satisfacer as necesidades dunha poboación escolar con novas particularidades.

Á marxe das esixencias que especificamente se derivaran a partir da chegada dun número crecente de alumnado procedente da inmigración, a todas luces é claro que o incremento da diversidade étnico-cultural nas escolas lles outorgou maior visibilidade a determinados problemas, aos que, por outro lado, non era alleo o sistema, expuxo novos desafíos e tamén engadiu novas variables a puntos de interese educativo de longa traxectoria.

Xustamente, neste traballo fixemos referencia a algunhas das problemáticas que afectan á infancia da inmigración, pero é o certo que existen moitos outros asuntos que serían merecedores dunha análise máis exhaustiva. Este é o caso das altas taxas de concentración do alumnado de procedencia estranxeira en determinados centros escolares e o baixo índice de continuidade nos niveis postobrigatorios. Referímonos a aspectos que poñen de manifesto a necesidade de avanzar na posta en práctica de novas propostas que, dende unha perspectiva integral, favorezan a xestión das situacións de desigualdade que, habitualmente, acompañan o fenómeno

migratorio e que afectan de maneira máis sensible a colectivos que, como a infancia, son especialmente vulnerables. Neste senso, pensamos que é urxente promover políticas de incorporación temperá do alumnado estranxeiro á escola, favorecendo a integración socioeducativa destes nenos e nenas e das súas familias e proporcionando maiores niveis de igualdade entre os centros educativos públicos e privados concertados. Por suposto, estas medidas deben acompañarse de maiores esforzos na formación inicial e permanente dos profesionais do ensino, pois é o profesorado o que, ademais de percibir con maior proximidade as necesidades do alumnado, debe dar resposta ás dificultades que afectan ao seu día a día nas aulas.

Sen esquecer que a integración educativa da infancia da inmigración é un proceso que debe ser liderado polas administracións educativas, non quixésemos rematar sen facer referencia á importancia de dispor do apoio e colaboración doutras instancias (asociacións, concellos,..) e profesionais do contexto social. Dende aquí, confiamos pola eficacia daquelas iniciativas que contan co compromiso da sociedade civil no seu conxunto, sobre todo, cando apostamos pola educación como un factor de transformación social e un elemento fundamental na procura de maiores niveis de equidade.■

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- CALERO, J.; CHOI, A. E WAISGRAIS, S. (2009). Determinantes del rendimiento educativo del alumnado de origen nacional e inmigrante en PISA-2006, Información Comercial Española, 78, 281-310.
- HORCAS, V. E LÓPEZ, R. (2009). El papel de la educación en la integración de las "segundas generaciones" de inmigrantes: Oportunidades y amenazas para desarrollar un contexto escolar inclusivo. Valencia: Tirant Lo Blanch.
- LORENZO MOLEDO, Mª M. ET AL. (2009) Familias inmigrantes en Galicia. La dimensión socio-educativa de la integración. Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia.
- PRIEGUE CAAMAÑO, D. (2008). Familia, educación e inmigración. Un programa de intervención pedagógica. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela. Tese
- SANTOS REGO, M.A. (dir.) (2010) O rendemento escolar do alumnado procedente da inmigración en Galicia. Un programa de optimización para familias e centros de ensino. Informe de Investigación (inédito).
- SUÁREZ-OROZCO, C. E SUÁREZ-OROZCO, M. (2008). Històries d'immigració: la comprensió dels patrons de rendiment escolar dels joves immigrants. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

VI Encontro de debate sobre a escola rural en Devesos. Crónica dun feliz centenario

Emilio Castro Fustes

MUPEGA

Vén de celebrarse nos días 23 e 24 de marzo, coincidindo coa data da inauguración oficial da *Escola Laica La Devesana*, promovida polos veciños daquela afastada aldea de Devesos acubillada nas abas da serra da Faladoira, pertencente ao condado de Ortigueira. Veciños que, coma tantos outros galegos, buscaron no alén mar outra vida e outras perspectivas para eles e a súas familias. Con eses azos e adoptando modelos societarios xa existentes, na fin do 1907, fundaron unha sociedade de instrución, recreo e auxilio social que tivo como obxectivo principal a construción e posta en funcionamento dunha escola

de carácter laico na súa parroquia.

Escola que abriría as súas portas un 24 de marzo de 1912, despois de superadas múltiples dificultades de índole económica e burocrática, ademais da forte oposición das autoridades eclesiásticas da época. Dificultades que se repetirían ao longo da súa curta vida, precisamente por ese cuño laico que impregnaba a súa actividade académica.

Coincidindo con aquel día inaugural, celebrouse nos locais, engalanados para a ocasión, da escola habanera un completo programa de actos divulgativos, culturais e recreativos, para honrar a memoria daqueles in-

dianos, que co seu traballo e esforzo levantaron e sostiveron no tempo esta fermosa obra educativa.

Abriron os actos a presidenta, Rosa Carrodegua, o Secretario, Manuel Ángel Peña, e a presidenta de Nova Escola Galega, Mariló Candedo, significando a relevancia histórica dos actos que se ían desenvolver, e agradecendo as colaboracións recibidas e o empuxe transmitido polos asociados e asociadas, convencidos da necesaria xustiza reparadora da que eran merecentes aqueles devanceiros filántropos.

A continuación o profesor, veciño e representante doutra sociedade de emigrantes situada na contigua parroquia de San Claudio, Carlos Breijó, deleitou aos asistentes cunha conferencia adornada cunha morea de datos e imaxes en torno ás vicisitudes polas que pasou a comarca e Devesos en particular, no tránsito do século XIX ao XX. Tivo lugar logo unha animada mesa redonda sobre a problemática actual da escola rural en Galicia, como acto central do VI Encontro de debate sobre o medio rural, promovido por Nova Escola Galega, dentro destas xornadas. Interviron na mesma Celia Armesto, en representación de Preescolar na Casa, Alicia López Pardo, Francisco Xosé Candia Durán e Xoán Xosé Lorenzo Lourido. Nas súas exposicións fixeron un pormenorizado debuxo do estado da cuestión no marco da educación galega en xeral. Incidiron especialmente nas dificultades e precariedade que afecta ao mundo rural e nas novas ameazas.

Rematou a xornada inicial cunha visita á exposición que o Museo Pedagógico de Galicia- Mupega- achegou ata os locais da Devesana, recreando unha aula de época, instalada xusto no lugar onde no seu día o alumnado da escola laica tivera unha biblioteca e un pequeno museo.

Ao longo da mañá do 24 os participantes visitaron diversos lugares emblemáticos do concello ortegano: Teatro de Beneficencia, Casa do concello, Escola de San Claudio, e museo Ortigali, para rematar disfrutando da extraordinaria exposición "Nós mesmos", que sobre o mundo da emigración, trasladou ata aquel lugar o Consello da Cultura Galega e, na que ten traballado brillantemente o profesor e experto en temas relacionados coas fundacións educativas dos indianos, Vicente Peña Saavedra.

Á tarde, os actos retornaron á escola laica, onde representantes doutras tantas sociedades de emigrantes veciñais, nomeadamente, Ernesto López Naveiras (Ares-Caamouco), Manuel Souto López (As Pontes), Mª Jesús Yáñez Martínez (Sedes) e Narciso Luaces Pardo (A Devesana) ofreceron ao completo e entregado auditorio un ameno percorrido histórico polas vicisitudes, realizacións, éxitos e fracasos das súas respectivas escolas, fundadas e sostidas por grupos anónimos de veciños dende a diáspora, con enorme esforzo e moitas veces con monumentais dificultades.

Narciso Luaces, director e fundador do Museo Etnográfico de Meixido, pechou esta emotiva viaxe no tempo, citando emocionado as fermosas palabras pronunciadas naquel mesmo lugar, cen anos antes, por D. Constancio Romeo Lasarte, director da escola laica da Coru-

ña, que se desprazara ata a nosa aldea para pronunciar a conferencia inaugural :

"Si el mundo civilizado, los pueblos cultos y los hombres libres están por la escuela laica, a Devesos le corresponde la gloria de haberse situado a la altura de esos pueblos y de esos hombres"

Por fin, o Alcalde do concello de Ortigueira clausurou os actos resaltando o traballo feito polos emigrantes en toda a nosa bisbarra, que trata de ser correspondido polo continuo esforzo inversor do concello que preside, para manter e conservar dignamente o rico patrimonio arquitectónico herdado. A presidenta de Nova Escola Galega expresou o pracer de ter participado neste acto tan entrañable e histórico e, por último, a presidenta da Sociedade A Devesana agradeceu aos poñentes, asistentes e colaboradores a súa presenza e participación e desexou que o centenario continúe na memoria da veciñanza ao longo deste 2012 .

A continuación repartíuse entre os asistentes un pergamiño que recolle a acta constitucional da Sociedade de Instrucción e Recreo La Devesana na cidade da Habana o 31 de decembro de 1907.

A música do Coro e grupo celta da Escola de Música de Ortigueira e a degustación de variados produtos da terra puxeron a nota de color con que se pechou este Encontro.■

A "ALIANZA ARESANA DE INSTRUCCIÓN", DECANA DAS SOCIEDADES DE INSTRUCCIÓN GALEGAS

Ernesto López Naveiras

Presidente da Agrupación Instrutiva de Caamouco

Un pequeno grupo de galegos oriúndos de Ares decidiron fundar una sociedade para dotar e construír unha escola na vila de Ares con medios e idearios de vangarda. Domingo Troche, masón e aresán, foi quen se puxo á cabeza do grupo e quen deu os primeiros pasos para fundar a sociedade que se ía orientar a dotar a xuventude de Ares dunha escola digna. Reunidos este grupo, acordan fundar a sociedade tal como se recolle na acta fundacional: << *En la ciudad de la Habana á los veinte días del mes de marzo de mil novecientos cuatro y hora de las ocho de la noche, reunidos los que abajo suscriben, previa citación, en la morada del Sr. Domingo Troche, situada en la calle de la Industria 148, expuso dicho señor que el objeto de la reunión era hacer un llamamiento a todos los nativos de la villa de Ares con el fin de fundar en su pueblo natal un colegio de Instrucción elemental para niños, sostenido con los recursos que entre todos los hijos de aquel pueblo se pudieran allegar...>>.*

Dende o momento en que a "Alianza Aresana de Instrucción" abre a súa escola en Ares, alugando unha casa que dispón e dota convenientemente, tanto os xornais, como os intelectuais do momento, autoridades e veciños da vila, puxeron un gran interese en observar os logros que ían acadando na nova escola. Os resultados foron magníficos.■

A DEVESANA: UN PROXECTO E UNHA REALIDADE

Narciso Luaces Pardo

A primeira xunta directiva nomeou unha comisión delegada en Devesos, para que xestionara onde situar a escola. As súas xestións e o interese por facer que fora laica soergueron tirapuxas co bispado de Mondoñedo, de modo que por un motivo ou outro retrasouse a súa inauguración ata o ano de 1912. Unha inauguración con discursos do mestre Xosé Fidalgo, e do profesor laicista valenciano instalado na Coruña Constancio Romeo Lasarte, baixo o paraugas da *Antorcha Galaica del Libre Pensamiento*.

Foi lugar de conferencias a cargo de persoeiros da cultura e da política, mais tamén de lecer. Ao chegar o tempo da Ditadura de Primo, o cura da parroquia denunciou a acción escolar. O expediente instruído terminou no xuízo oral celebrado na Audiencia da Coruña no día 25 de Xuño de 1925, sendo defensores da escola e da Sociedade os avogados Santiago Casares Quiroga e Leandro Pita Romero. As acusacións foron retiradas, mais a escola quedou clausurada ata a chegada da República en 1931. Ao chegar o 36, a fin de evitar represalias dos franquistas, dous membros da directiva da Sociedade procederon de noite á queima da documentación que había no local. En efecto, o local pasou a mans do comité local de Falanxe, sendo logo incautado para cuartel dun destacamento de soldados e de garda civil, sendo abandonado, ata que moitos anos despois, ao fundarse a cooperativa agraria *La Devesana* (1973) o concello de Ortigueira devolveu o edificio á parroquia. Finalmente, desde 1992 voltaría a crearse legalmente a Sociedade de Instrucción e Recreo, que está baixo a presidencia actual de Rosa Mª Carrodegus e a secretaría de Xosé A. Peña.■

Para sabermos algo máis...

A EMIGRACIÓN GALEGA COMO FENÓMENO HISTÓRICO. VISIONS XERAIS DO ÁNGULO EDUCATIVO

Sobre a emigración galega a América comezaron a desenvolverse varios estudos arredor dos anos setenta, referíndose particularmente ás dimensión demográficas, económicas e políticas. Foron significativa as contribucións de Xosé M. Beiras, de José Antonio Durán ou de López Taboada. Aos anteriores uniríanse posteriormente, entre outros, os densos traballos de Rodríguez Galdo, P. Cagiao, R. Villares, e Nuñez Seixas. Máis,

foi no comezo dos anos oitenta cando se abriu a dimensión cultural e educativa, con traballos formulados por Antón Costa e Vicente Peña, quen en 1985 elaborarían a entrada "Sociedades de Instrucción" na *Gran Enciclopedia Gallega*. Logo irían vindo as diversas contribucións.

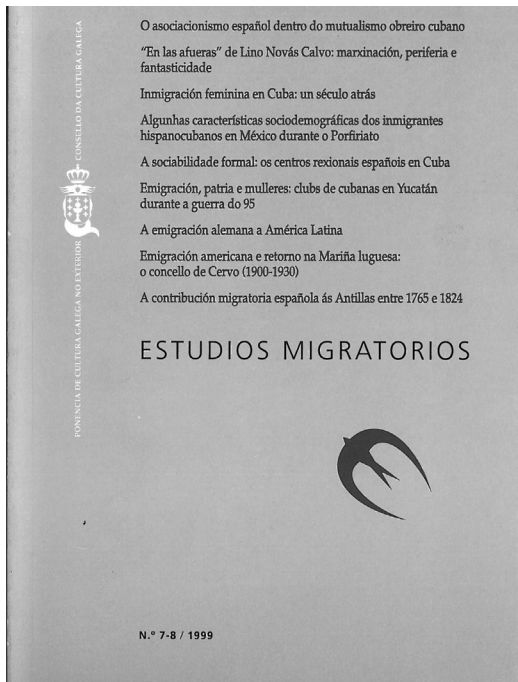
Escolas e Mestres. A educación en Galicia: Da Restauración á Segunda República (Santiago, 1989). Antón Costa dedica unha parte da mesma á intervención educativa dos emigrantes baixo o título *Cando a Galicia de alén mar sementou de escolas o País*. Na emigración, o cidadán galego ten "a súa primeira oportu-

Xosé Manuel Malheiro

Universidade da Coruña

Antón Costa

Universidade de Santiago

nidade de coñecer modernos sistemas de produción, outros sistemas políticos, os modernos movementos sociais e as ideoloxías con carga alternativa”, de onde derivarán boa parte das preocupacións educativas. Máis recentemente, deste autor, pódese citar o apartado “A emigración galega e o mundo da escola”, en *Historia da Educación e da Cultura en Galicia*, editado por Xerais en 2004 onde aborda de modo xeral a cuestión educativa ligada á emigración galega a América.

Xunto con outras investigacións monográficas de carácter local dedicadas a Ortigueira, Ferrol e Costa da Morte, Peña Saavedra publica en 1991, produto da Tese de Doutoramento, o fundamental traballo *Éxodo, organización comunitaria e intervención escolar. La impronta educativa de la emigración transoceánica en Galicia*, en dous volumes. Aborda dun xeito global a emigración galega contemporánea mediante a súa delimitación conceptual, acou-tamento cronolóxico e balance cualitativo; afonda no sentido e xustificación da intervención educativa e trata en apartados sucesivos a ampla e diversa intervención escolar dos emigrantes e as súas realizacións escolares, tratando diferentes cuestións relacionadas co cómputo, distribución xeográfica e tipoloxía dos centros; modalidades de implantación, características arquitectónicas, emprazamento, equipamento, ou aspectos organizativos e curriculares.

Entre os seus considerables traballos, incluídos os relacionados co censo da prensa dos galegos en Cuba, tamén é do caso salientar o titulado “As sociedades galegas de instrución: Proxecto educativo e realizacións escolares”, publicado no nº 1 de *Estudios Migratorios* (1995) editado polo Consello da Cultura Galega (pp. 8-83).

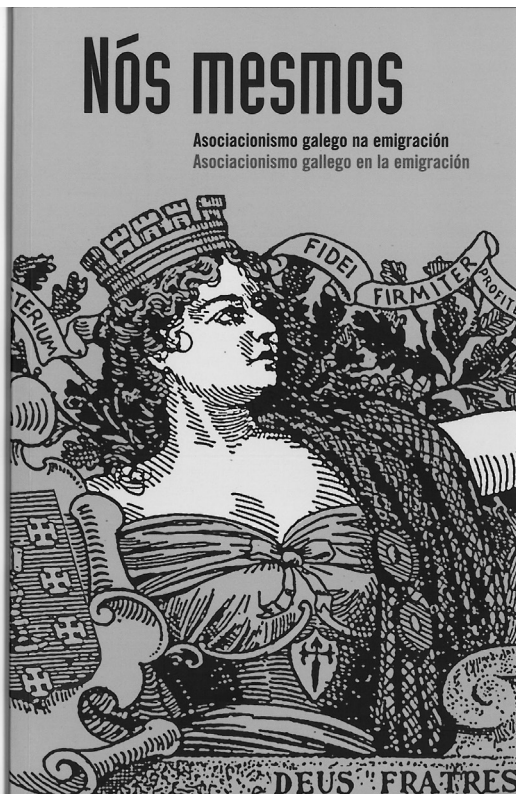
Do mesmo autor débense mencionar os catálogos das exposicións *O legado educativo dos galegos de Cuba /El legado educativo de los gallegos de Cuba*, editado en 2005 e xunto con Pilar Cagiao Vila, *Nós mesmos. Asociacionismo galego na emigración*, patrocinada polo Arquivo da Emigración Galega do Consello da Cultura Galega en 2008.

Tamén cun carácter xeral, debe citarse o estudo de Alfonso Magariños, *A obra educativa e cultural dos emigrados. Prensa da Emigración e Sociedades de Instrucción en Galicia: 1900-1936* (1999), que aparece como complemento de *A Emigración: Modernización e Cambio Social na Galicia Contemporánea 1900-1936*.

É oportuno facer mención a Xosé Manuel Núñez Seixas, que no seu libro *Emigrantes, caciques e indianos. O influxo sociopolítico da emigración transoceánica en Galicia (1900-1936)* (1998) dedica dous apartados, “Asociacionismo e política na Galicia de Alén Mar”, á cuestión educativa relacionada coa emigración: “Escola e algo máis. Os fins políticos e sociais das sociedades de instrución”, e “Educación e reforma: un home novo para unha sociedade nova”.

ESTUDOS MONOGRÁFICOS

Xosé M. Cid Fernández no seu traballo *Escola, Democracia e República. Teorías e institucións educativas en Ourense durante a Segunda República* (2010, 2ª ed.), dedica o apartado “Un último esforzo dos emigrantes” á pegada educativa deste colectivo na provincia de Ourense, onde malia contar con sociedades de instrución, careceu dunha repercusión equiparable a outras zonas de Galicia. Débese citar do mesmo autor un completo estudo sobre “La Escuela Laica Neutral de Ourense en el marco de las relaciones educa-

tivas de los emigrantes gallegos (1909-1936)", publicado nas *Actas do V Coloquio Nacional de Historia de la Educación* (Sevilla, 1988).

Educación e Patrimonio. Bicentenario (1776-1996), realizado pola Fundación Fernando Blanco de Lema, de Cee baixo a coordinación de Tomás Fernández Fuertes, publicado en Santiago polo Servizo de Publicacións da Xunta de Galicia en 1996. O Fernando Blanco de Lema ten sido un dos máis importantes colexios sostidos e impulsados polos recursos económicos dos indianos.

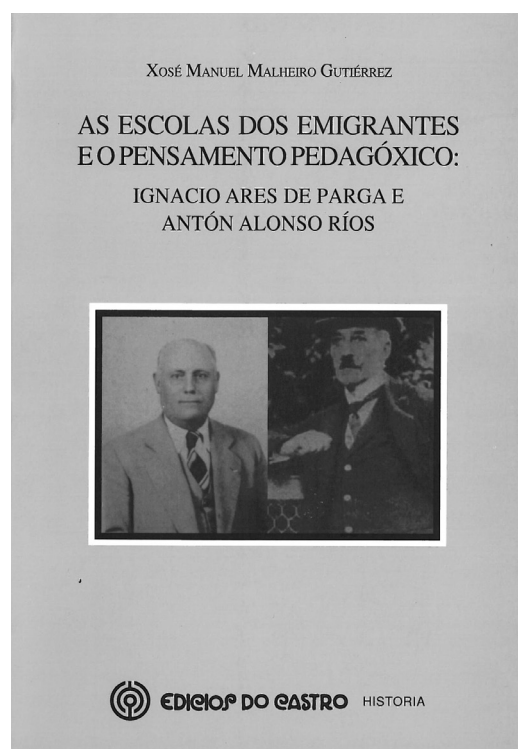
Narciso de Gabriel, pola súa parte, en *Leer, escribir y contar. Escolarización popular y sociedad en Galicia (1875-1900)* (1990) presenta unha interesante achega ao coñecemento das condicións de escolarización da infancia galega de finais do século XIX, que vén complementar os traballos de Costa Rico. Esta investigación alude ás tres alfabetizacións básicas do reducido currículo da época, e céntrase na análise da escolarización das clases populares.

X. Amancio Liñares Guiraut, na súa obra *O Val da Barcala (1900-1936). Agrarismo, vida política, emigración e cultura* (Santiago, 1986), dedica un capítulo ao labor educativo dos emigrantes na citada comarca. "Emigración, ensino e cultura"; detense nas actividades das sociedades de instrución *Unión Barcalesa, La Moderna de Barcala e La Baña y su Comarca*, e as súas respectivas realizacións.

Pedro Murias, tabaqueiro na Habana, indiano na Devesa (2001). Investigación realizada por Ana Cabana Iglesia onde analiza a vida e obra deste indiano natural da Devesa (A Mariña Oriental) emigrado a Cuba en 1856, que personaliza o soño de todo emigrante, pasando de aprendiz na manufactura de tabaco a un potentado fabricante.

Así mesmo, detense no legado do indiano, a constitución da súa *Fundación Escola Agrícola Pedro Murias*, o funcionamento da Escola Agrícola, a actividade experimental e difusora da Granxa, a planificación do ensino, ou a implantación e funcionamento da Escola de Primeiras Letras.

É do caso citar os traballos de Xosé M. Malheiro Gutiérrez. En primeiro lugar, o traballo dedicado ao labor educativo da *Sociedad Pro Escuelas en Bandeira*, no concello dezao de Silleda, titulado *A Escola da Bandeira. Unha nova escola en Galicia. 1909-1936*, editado pola Asociación Cultural Vista Alegre en 2000 con prólogo de Xosé Neira Vilas. En relación coa Sociedade Pro Escuelas en Bandeira e o seu voceiro, publicouse en 2002 por Ir Indo Edicións, un traballo colectivo coordinado por Xosé M. Malheiro, que consta dunha recompilación facsimilar da revista pedagóxica e voceiro da sociedade, de cabeceira *Fomento de la Instrucción Gallega*, nacida arredor de 1909 onde se trataban, ademais de temas educativos, outros de carácter social e político relacionados coa Galicia do momento. Do mesmo autor, *Herdanza da Emigración Ultramarina. Catálogo fotográfico da arquitectura escolar indiana na provincia de Pontevedra* (2005), que amosa aos lectores a imaxe do que foi, e que en moitos casos permanece, nun percorrido polas terras e parroquias pontevedresas. Así mesmo, debe citarse *As escolas dos emigrantes e o pensamento pedagóxico: Ignacio Ares de Parga e Antón Alonso Ríos* (2006). Neste traballo, con prólogo de Antón Costa, estúdase a figura dos dous educadores galegos emigrados á Arxentina de entre séculos, e o seu papel como asesores e impulsores de dous modelos diferentes de intervención educativa en Galicia desde alén mar.

Sobre a rica experiencia do Val Miñor realizou unha ampla investigación M. Carmen Pereira Domínguez: *La labor educativa iberoamericana y la creación de las escuelas Pro Valle Miñor a principios del siglo XX*, presentada como tese de doutoramento na Universidade Complutense en 1988. Sobre esta experiencia e co gallo do centenario da inauguración do primeiro local da "Escuela Americana" celebrouse un Congreso en Gondomar no ano 2009 (*Emigración e Educación (1900-1936). I Centenario das Escolas da Unión Hispano-Americana Valle Miñor*) que deu como froito editorial un libro de actas no que participaron destacados investigadores baixo a coordinación de Xosé M. Malheiro.

Con ocasión da conmemoración dos 80 anos dos de Sada, Miguel Gayoso Barreiro elaborou un coitado catálogo fotográfico co patrocinio da Deputación da Coruña, *1928-2008. Sada y sus Contornos. 80 aniversario*

da escola, no que se combinan fotografías de época e actuais, reprodución gráfica de documentación histórica e textos explicativos sobre a sociedade de instrución *Sada y sus Contornos*, e o grupo escolar que aínda existe na actualidade. Pola súa parte, Lois Obelleiro Piñón recolle en *As escolas de fundación en Galiza. Unha necesidade social de alfabetización. O caso da provincia de Pontevedra* (2007), unha investigación documental sobre as escolas de fundación en Galicia: a súa creación e desenvolvemento ao longo do Antigo Réxime e aínda durante gran parte do século XIX. Neste mesmo ano de 2007, baixo a coordinación de Xosé Pombo Mosquera, editouse *Liga Santa-ballesa. Historia dunha escola habanera. 1907-2007*. Cómpre anotar igualmente o estudo de Daniel Vázquez Vila (2005): *Las escuelas habaneras en el ayuntamiento de Vilalba* e facerse eco da extensa publicación de Hervada Fernández-España sobre a *Historia de la Escuela de Artes y Oficios de Vigo* (2004) que tivo no liberal progresista Eduardo Chao un extraordinario impulsor, pero que recibiu do verinés e indiano García Barbón os fundamentais recursos económicos.

Hai que salientar, por fin, as contribucións publicadas en moi diversas revistas culturais con irradiación xeralmente comarcal (casos como os de Redes, Pontedeume, Vilalba, A Mariña, As Pontes...), sendo de destacar o papel xogado pola publicación *Estudios Migratorios* do Consello da Cultura Galega, como así tamén a notable edición e reprodución actual de revistas editadas en América, desde o Instituto Ramón Piñeiro, xeralmente baixo a coordinación de Alonso Girgado.

A EMIGRACIÓN DESDE UNHA PERSPECTIVA ACTUAL

Mar Lorenzo Moledo. *Inmigración, cidadanía e identidade*. Foros do Instituto de Estudos das identidades (2007). Este traballo trata sobre o auxe actual da inmigración no Estado español. As repercusións deste continuo fluxo de seres humanos son moi variadas, pero alcanzan de cheo á economía, á cultura, á sociedade civil e, naturalmente, á educación, coa súa expresión máis visible no contorno académico das nosas cidades, vilas e mesmo aldeas.

Santos Rego, Agustín Godás Otero, Mar Lorenzo Moledo e Diana Priegue Camaño levaron a cabo unha investigación que mereceu o Primeiro Premio da convocatoria dos Premios Nacionais de Investigación e Innovación Educativa 2007, *Familias inmigrantes en Galicia. La dimensión socioeducativa de la integración* (2009), onde se analizan os efectos que ten a chegada e posterior integración de familias inmigrantes no contexto socioeducativo galego. Este traballo inclúe un programa socioeducativo para familias inmigrantes do que se describe a planificación, a súa posta en práctica e os resultados obtidos da súa avaliación.

Sotelo Blanco Edicións publicou *Migracións na Galicia contemporánea. Desafíos para a sociedade actual* coordinado por Xosé Manuel Cid Fernández, Xoán Carlos Domínguez Alberte e Raúl Soutelo Vázquez. Recóllense neste volume a maior parte dos relatorios presentados no curso de extensión universitaria da Universidade de Vigo titulado *As migracións nas sociedades contemporáneas. Os desafíos na Galicia actual*.

DOCUMENTAIS

Lembranzas da infancia. Recordos da escola, de D. M. Vázquez Vila, cinta rodada en 2010-2011

en distintas localizacións de Galicia, narra o impacto da emigración nos principios do século XX, especialmente no campo da educación.

Afranio. Documental ficcionado inspirado no libro autobiográfico de Antón Alonso Ríos (*O Señor Afranio, ou como me rispei das gadoupas da morte*. Vigo, Edicións Castrelos, 1979), un entusiasta e emprendedor mestre con inqedanzas sociais e agraristas. Esta cinta foi seleccionada para o catálogo DocsGalicia 09 do Consorcio Audiovisual de Galicia. Nos Premios Mestre Mateo 2008 da Academia Galega do Audiovisual (2009) recibiu o galardón de mellor documental.

Felpeto, X. M, Rodríguez, X. (2011): *Lembranzas dunha escola unitaria*. Cabreiros, Asociación de Veciños de Cabreiros (Lugo): toda unha parroquia rural envolta na ficción cinematográfica para dar narratividade a unha historia que se inicia nos anos 20 (o intre de construír a escola con apoios de América)

e que ven ata os 60, segundo permiten as *lembranzas*, con apoxatura de textos literarios de Manolo Rivas e unha homenaxe visual á *escola das bolboretas* de Cuerda.

RECURSOS NA REDE

CEPAM Migracións é un portal na Rede dirixido á comunidade científica internacional que traballa no ámbito dos estudos migratorios e da mobilidade da poboación. Dende o seu nacemento, en outubro de 1999, o proxecto CEPAM vincúlase academicamente ás universidades galegas. Diferentes enlaces lévanos a puntos de información sobre lexislación, centros de investigación, revistas dixitais, congresos e reunións, estatísticas, novas bibliográficas, cursos e seminarios, museos da emigración.

<http://cepam.cesga.es/>

Arquivo da Emigración Galega do Consello da Cultura Galega, programa promovido pola Sección de Cultura Galega no

Exterior, é desde o ano 1992 un lugar de encontro, centro documental e de información para os investigadores interesados no estudo do fenómeno migratorio. Desde este portal, ao que se accede desde o do Consello da Cultura Galega, pódese visitar o proxecto interactivo *Recuperar o legado educativo da emigración*, que ten por obxectivo rescatar e valorar a memoria e os testemuños da acción solidaria e altruísta dos emigrantes.

<http://www.consellodacultura.org/arquivos/aeg/>

A **Secretaría Xeral de Emigración da Xunta de Galicia** aloxa unha web con variada información sobre a actualidade das comunidades galegas no exterior. Un enlace lévanos directamente ás publicacións dos últimos anos deste organismo oficial, estudos sobre emigración, inmigración estranxeira e inmigración de retorno.

<http://emigracion.xunta.es/sa%C3%BAdo-do-secretario-xeral> ■

PUBLICIDADE

SANTILLANA
OBRADOIRO

ENTREVISTA

Dino Pacio

Entrevista realizada por:
Xosé Manuel Malheiro

Falar de Dino Pacio é falar dun galego que, como moitos outros milloiros, a causa da emigración ou do exilio, ten fóra de Galicia unha boa parte da súa singradura vital. Dino foi un neno *Balbino* en Ximil (A Pastoriña, norte de Lugo), que tivo que facer esforzos extraordinarios para poder asistir diariamente á escola libre de Cadavedo, onde un mestre singular proporcionoulle experiencias educativas imborrables. Esas dificultades e o estímulo do mestre, sendo conciente dos sacrificios familiares, despertaron a súa vocación de servizo e o valor da solidariedade.

A primeira saída padecía ao deixar o berce afectivo da comuna rural e comezar a secundaria nun ambiente represivo e alienante nos derradeiros anos corenta. Despois de longos estudos universitarios foi profesor de socioloxía e explicaba a "Socioloxía do Cambio" co lecturas que incluían o Manifesto do Partido Comunista, nun contexto onde sobreabundaban inciensos, catecismos e misais. Ese ambiente abafante levouno a querer coñecer outras realidades que intuía. E viaxou a Europa como "emigrante ocasional" e estudando en Friburgo, Colonia, Oxford... durante os ve-

ráns dos sesenta onde sentiu a efervescencia sociocultural da xuventude alemá, francesa, británica... e acabou por asentarse, máis tarde, posturas vitais en contacto coa xuventude afroamericana inmigrante, mentres facía socioloxía de campo e estudaba socioloxía da burocracia en Chicago.

Este galego de forte humanidade e sabedoría converteuse en expatriado en setembro de 1970. Sendo aquí tempos de ditadura, o aire non era respirable para a apertura de ideas e sendo así, coma outros, Dino Pacio colleu o camiño de América, despois de ter presentado na Complutense o seu plan de Tese de doutoramento sobre os novos movementos xuvenís alternativos. Xa nos Estados Unidos, comezou a traballar na Universidade de Rochester, para pasar máis tarde a Nova York, onde reside desde o ano 71. Alí o coñecemos hai uns anos, seguindo indicacións de Antón Costa. Alí ensinou socioloxía en varias universidades ao tempo que poñía en marcha programas sociais ligados á educación dos mozos e mozas hispanos, que formaban bolsas de marxinación e desarraigo no Baixo Manhattan a causa da heroína e a inadaptación. "A letra con música entra" foi o lema daquela forma tan peculiar de alterar o sentido "lórico" da estrutura social americana a través da Educación liberadora. Logo viría a administración Reagan, a de aquela caricatura de presidente (algún outro había superalo máis tarde...) que non dubidou en eliminar os fondos económicos de programas sociais dirixidos á poboación hispana. Un dramático golpe de estado contra os dereitos civís, defíneo el, para poder alimentar, en troques, a chamada *Guerra das Galaxias*. Entre aqueles programas estaba Solidariedade Humana ("todos ensinan, todos aprenden" era outro lema) que pouco a pouco

foi esmorecendo, como lembra con certa amargura.

Agradecemos a Dino de Ximil poder participar nunha interesante e amena charla onde aborda con paixón cuestións relacionadas coa socioloxía, coa antropoloxía, coa filosofía, coa toponimia, coa política... inqueda viaxeiro, incansábel observador do que o rodea como un mozo atento ás sorpresas constantes do contorno. Dino Pacio Lindín dedica o seu retiro a viaxar, dar conferencias e participar en actividades culturais. El é un de tantos galegos espallados polo mundo que se expresan con orgullo na nosa lingua, que a miman e a enriquecen cos seus estudos e investigacións. Neste sentido, amosa unha actitude desesperada ante os diferentes galegos: "O galego vivo, xa moribundo, ten pouco que ver co galego oficial do poder...". Pedíunos que transcribimos esta entrevista para a RGE no seu dereito a se expresar no que segundo el defende un principio básico da lingüística teórica: "unha lingua ten de ser o suficientemente diferente das outras pra ser lingoa e sobrevivir" Tamén trata de aplicar o principio de Antonio Nebrija: "escríbese como se fala", cousa, de certo, que non de todo respetamos e que saberá excusarnos. Ao tempo, amosounos a súa tristeza polos que renunciaron ao compromiso, e renegan da lingua na propia terra... desde políticos ata ensinantes. El sempre fala dunha diglosia dobre, mortal.

Quen eras ti antes de saír de Galicia?

Eu era Dino de Ximil: nacín e medrei alí ata os doce anos sen saír da comuna rural, case sen diferenzas sociais, nin anos que tiveran xente ó seu servizo; case toda a xente traballaba pra si mesma. De corenta e dúas casas só tres foron de caseiros/alugueiros e un bodega coa súa bodega; na casa fomos un grupo nuclear, mai, pai e unha

irmá máis nova. Colaborábase moito nas mallas, nas gadañas, nas sachas... medrei nun lugar onde non había xerarquías, pro si organización: a xente tiña unha vida organizada, máis ou menos programada, ano por ano, con algunha innovación, os casetos da luz, as máquinas de mallar, as cocinas económicas, os cabozos, a escola pública e a estrada da República. O meu vivir fica condicionado por ese xeito do existir: sinto un noxo grande polas xerarquías, eu non podo vivir nunha xerarquía, pro tampouco podo vivir sen unha organización forte; quizabes, por iso, a Alemaña foi o país estranxeiro no cal me sentín máis perto da casa, moito menos extraño na cidad de Friburgo cá na de Málaga, por exemplo: non fiquei alí pra sempre, xa que o meu traballo cos inmigrantes latinos sempre foi máis frutífero no Baixo Manhattan.

E no marco vital de Ximil, que papel ocupou a escola?

A escola pública de Ximil fora feita no trinta e dous, mais polos corenta xa foi franquista ó cen por cen. Só fiquei nela os primeiros anos, xa que se fundou a escola libre de Cadavedo, cun mestre noviño de 21 anos, marcado pola República, perto de Ximil. Esa escola foi fundamental na miña vida do ano 44 ata o 47, do mellor que me pasou daquela. Non tiñamos libros, inda menos libros de texto, só unha pizarra pra escribir, pra calcular... e moita cartografía: faciamos mapas mudos, por iles falábanos o mestre nun plan chamado "estudos globais". Facíanos imaxinar unha viaxe nun barco orredor do mundo... unha síntese curiosa das viaxes fantásticas do Julio Verne e das exploracións científicas do Charles Darwin. Unha metodoloxía inovadora hai sesenta e cinco anos!! Eu poderíache dicir todos os temas, os únicos lembrados ben nos case trinta anos de estudos: comezabamos saíndo

Charlando con alumnado da Facultade de Ciencias da Educación da UDC.

no barco dende o porto de Vigo ata o mar dos Sargazos... Imaxínate ficar no espazo pechado, Cadavedo, no 1944, ollando fotos dos sitios visitados: os sargazos, a estatua da Liberdade, as cataratas do Niágara visitadas polo tren, o canal do Panamá, os secuioas da California, a liña internacional do día, os tigres de Bengala, os xardís colgantes na Babilonia, as pirámides de Exipto, os monos de África... como foi posíbel todo aquilo no intre máis escuro do totalitarismo, nun pequeno edificio, non debaixo da terra senón a carón dun camiño real?

Moitos anos despois, estudando a psicoloxía do Jean Piaget, entendín a súa teoría do comezo do pensamento formal ós once anos; fíxome lembrar isto da escola libre: "a liña internacional do día fai perder un día!". Entendelo ben foi o meu primeiro éxito de pensamento formal. Logo chegou a etapa da secundaria. Miúdo contraste! Na escola libre non se estudaba gra-

mática española, nin relixion...; o mestre convenceu á miña nai e ó meu pai de que eu tiña de seguir estudando, cousa nova alí. O mestre íase pra Buenos Aires e non podía me preparar pró ingreso no Seminario; o único sitio dispoñíbel ficaba en Vilanova de Lourenzá. Entón pasei das láminas a cores de cartografía á letra do catecismo e ás declinacións do latín... E aí me tes de súpeto "chapando" aquilo, inda que non entendera nada; a primeira regra de ferro: "non se pode falar galego... paus e ameaza de multa de 5 céntimos de peseta". Se falaba galego, multa e rifa; senón falaba ren, só rifa. Só entón na miña vida enteira... vivín a imposición do castelán e as diferenzas sociais ligadas ó idioma: os que viñan de Ferrol falaban español eran finos, listos...; os do interior, da montaña, brutos, burros... inferiores: a min tocábame ser destes.

Todo moi lonxe de Ximil e Cadavedo...

Perdendo pra sempre a primeira xuventude, medrando no ambiente da represión e da opresión totalitarias. A opresión é a negación da autonomía persoal, a negación da independencia persoal e colectiva; conseguíano coa penetración e o control da conciencia, moi fácil nos anos adolescentes, sen máis horizontes pra estudar, fora co que fora. Entón, prodúcese unha fenda radical na miña vida: o de antes é desprezado. Pra superalo tiven de abandonar o galego da comuna de Ximil e da escola de Cadavedo; moitos anos despois, lendo *O Mito de Sísifo* e *O Rebelde*, de Camus, achei alí unha frase concluínte: "A linguaxe escolástica é a negación da poesía"... Fai falla moita lucidez, moita ironía, moito rechazo, moita obstinación. Máis tarde xa, andando por Francia comecei a entender a rebeldía humana e a autonomía persoal. Sendo profesor de socioloxía

na Galiza, sentín unha necesidá moi grande de estudar e traballar no estranxeiro: Francia, Alemaña, Inglaterra, e xa para sempre Baixo Manhattan. Eu ollaba filmes case autobiográficos, coma 'Simon del desierto' e, moito tempo despois, "La mala educación".

A partir de aí comeza unha nova andaina vital?

Facendo Filosofía e Letras na Universidad de Madrid, esperaba eu uns estudos mellores cós de antes, mais non foi así. Lémbrome moito da asignatura Historia da Arte: todo foi "chapar" dous imensos volumes, e preparar os exames ollando centos e centos de fragmentos da pintura. O obxectivo non foi coñecer a configuración artística das Meninas, senón identificar calquer pedaciño pequeno, só un exemplo dos milleiros requiridos. Eu vexo hoxe sadismo nisa práctica, ademais da negación do famoso concepto psicolóxico da Gestalt, da configuración. Nise tempo, polo 1963, existían obras fundamentais como a famosa *Historia Social da Literatura e do Arte*, de Arnold Hauser, 1951; *A necesidade do Arte*, de Ernst Fischer, 1957; o artigo seminal *Arquitectura gótica e pensamento escolástico*, Erwin Panofsky, 1951. Naide soubo diles; ficabamos entretidos na memorización dos dous volumes de texto e milleiros de fotos fragmentadas, iso foi todo!!

As continuas viaxes a Europa foron decisivas para saltar ós Estados Unidos...

Sí, as viaxes nos vraos dos setenta cos meus estudantes galegos do Seminario por Francia, Alemaña e Inglaterra foron decisivos pra min e pra eles. Procuráballes traballo; tamén traballaba eu cos inmigrantes galegos, andaluces e italianos. Na cidá de Friburgo estudei a fenomenoloxía da simpatía; no vrao do 66 ficaba eu na cidá de Colonia, onde era fácil ato-

par traballo prós estudantes. Alí coñecín un sociólogo, famoso entón, René Konig, e souben de Charles Cooley, sociólogo estadounidense, e da súa "Teoría da simpatía". Escribinlle ó meu profesor principal de Madrid, máis non amosou interese nisto; entón decidín me matricular na Universidad de Harvard pra estudar máis inglés pola inmersión, ademais de socioloxía e sociolinguística estadounidenses; interesoume moito a *Socioloxía da ciencia* de Robert Merton e *Os pronomes do poder e da solidariedade* de Roger Brown; na biblioteca ficaban libros marabillosos. Como o de Werner Jaeger, *Paideia: os ideais da cultura helénica*, de 1939; eu, que non a puiden atopar en Friburgo, nin en Colonia... e alí estaba. Libros de Ortega, prohibidos... estaban alí, en español... Vivín fóra do campus, nun barrio obreiro, falando só inglés, e traducindo na universidade. Os compañeiros dos estudos introducíronme na poesía da música *folk-rock*: foi un tempo intenso e decisivo, de febreiro do 67 a agosto do 68.

Fálame máis da nova linguaxe da poesía rock...

Si, alí entrei no contacto coa música de Bob Dylan, John Lennon, Paul Simon, Jim Morrison e o seu novo grupo The Doors. Descubrín un mundo completamente novo; no serán dun día do febreiro do 67, na casa duns compañeiros, escoitei por primeira vez *Blowin' in the wind*. "Cantos anos pode un pobo existir sen deixalo libre?". Istes cantautores seguían a ser menosprezados na ditadura; sempre chamados superficiais e mediocres. De súpeto, atopábase un coa fonda sabedoría deste mozo de vinte anos: ós poucos días de comezar a universidá deixouna pra facer preguntas coma ista; alguén que levaba no peto un resume da *Critica da razón pura*...

Pasei unha tempada en Chicago, no inverno do 67, pois interesábame estudar a "Socioloxía da Burocracia" con Peter Blau, un sociólogo orixinario da Europa central; tamén traballei cos colectivos marxinais de xuventude afroamericana. Volvín a Harvard pra estudar "Socioloxía da Xuventude" e a nova linguaxe da poesía rock, pola miña conta. No vrao do 68 fixen socioloxía de campo no Bronx de Nova Iork, estudando a situación da xuventude hispana, afundida moita dela no consumo da heroína; frecuntei a Universidad de Columbia pra coñecer de perto a revolta que estaban a levar os estudantes, e visitar a Robert Merton, o famoso sociólogo da ciencia. No Bronx, a xuventude portorriqueña vivía a traxedia da adición á droga e a da guerra do Vietnam. Sobre iso escribiu estes versos Neruda: "Los norteamericanos ponen las armas, y los puertorriqueños, ay!, ponen la sangre"... Coñecer ista xuventude foi pra min importantísimo!

Que significou para ti o maio do 68?

Xamais aillei o maio do 68 dos outros acontecementos do 68, e da década en xeral: o 68 comezou coa ofensiva Tet no Vietnam, seguíu coa Primavera de Praga; os estudantes de Columbia comezaron unha folga xeral por abril e tomaron a Reitoría; foi impresionante, e xa non houbo máis clases. Polo mes de agosto tivo lugar unha gran rebelión contra o poder monolítico do Partido Demócrata; no mes de setembro decidín voltar a Madrid para redactar *Juventud Radical*. Escribín o libro nos meses do outono e daquela convidáranme pra dar conferencias nos colexios maiores máis progresistas. Lembro ter de ir ás 12 da noite polo medo á policía. "Dis cousas moi interesantes, pro és moi pacifista, máis ca nós", dicíanme.

O libro chegou ó prelo cando Franco proclamou o estado de

excepción, o 24 do xaneiro do 69. A Universidadá foi ocupada pola policía. O libro foi prohibido, e publicouse máis tarde, no 78, xa fóra do seu tempo e lonxe de min. Pero eu seguín coa teima de defender o valor académico da nova linguaxe da poesía rock. Cando fixen a defensa na Facultá de Filosofía e Letras, centos de estudantes aplaudiron e entrou a policía ó escoitar os aplausos...; lembro que usei moito a frase: "Cantos anos pode un pobo existir sen deixalo ficar libre...?".

Daí, as ameazas de morte e a expatriación no 1970

Un grupo de estudantes galegos convidoume a dar unha charla nun piso na rúa Cea Bermúdez, o catro do xaneiro do 70, pola noite. Eu tiña unhas notas diante, falando galego. Entón érguese un tipo, arríncame as notas, saca unha pistola, e di: "Vou tirotear istas follas, pro a próxima vez tiroteareite a ti!!". A xente ficou aterrada, pois era un policía infiltrado. Nise intre xa foi claro: eu non ía poder seguir. En Harvard coñecera un decano de Rochester, que me ofreceu traballo na súa Universidade, e funme polo mes de setembro, despois dun verao inesquecible en Oxford. En Rochester ensinei tres asignaturas novas tamén alí: "Socioloxía da xuventude", "Entendendo os anos sesenta" e "A nova linguaxe da poesía rock".

E comeza unha nova vida...

Unha nova vida sen opresión, nun océano de explotación; iso son os EE.UU. Rochester era unha cidá moi rica de xente euroamericana, polo monopolio das multinacionais Kodak e Xerox. Foime moi ben alí, mais na miña cabeza seguía viva a experiencia da mocidá hispana do Bronx, case toda portorriqueña. Nas fins de semana longas, e entre semestres, sempre ía a Nova Iork, e visitaba o Baixo Manhattan. Alí atopei unha nova

inmigración hispana, toda dominicana, e dominoume un pensamento: temos de librar esta nova xuventude da experiencia coa droga do barrio do Bronx.

Volví a Rochester o primeiro do febreiro do 71, pra comezar o semestre da primavera e propúxenlle ó Decano e ós estudantes impartir a asignatura do vrao no Baixo Manhattan. A proposta tivo éxito: os universitarios aloxábanse nuns apartamentos dos mozos dominicanos, gratuitamente, a cambio de lles ensinar inglés pola noite. Iste foi, quizabes, o experimento máis inovador e máis produtivo impulsado por min. Usabamos a letra das cancións de Bob Dylan e dos Beatles pra aprender inglés, collendo frases fáciles de fixar. O programa tivo un éxito enorme, e eu volví a Rochester pra levar as notas da materia 'The new language of rock poetry'. Logo, renunciei á Universidadá e regresei ó Baixo Manhattan pra sempre.

Volves pra Nova Iork e qué fas?

Emprégome nun programa de rehabilitación de adictos á heroína. Traballaba na clínica polas mañás, de 7 a 12, e polo serán e noite, de 4 a 10, no novo proxecto. Chamámolo "Escola dos Apartamentos" co lema *A letra coa música entra, sen sangue, por suposto* (Inda hai pouco oínlle a Luis Pastor: "la música hace volar las palabras"...). Os sábados facía as clases universitarias cos estudantes de fala inglesa na Universidadá de Fordham: Todo isto durante ó anos. Moitos daqueles estudantes, ó se graduar conseguiron traballar no Baixo Manhattan, e foron voluntarios naquel programa. Sen eles non tivera sido posíbel.

Xa no 72 decidimos mudar o nome da "Escola dos Apartamentos" polo de "Solidariedade Humana", un concepto froito do encontro entre a Socioloxía e a Filosofía da historia. No 77 xa

tiñamos 500 estudantes participando nos diferentes programas da educación global, cun segundo lema *Todos aprenden, todos ensinan*. Foi posíbel comezar aprendendo a ler e acabar co título do grao universitario sen saír do vello edificio do Baixo Manhattan. No 77, despois de seis anos cos dous traballos, os voluntarios do programa daban mostras de cansazo. Entón foi posíbel establecer contratos de colaboración co Departamento da Educación e coas universidades CUNY e SUNY¹, e gañar unha remuneración sendo profesores. Tamén foi moi favorábel o novo goberno de Carter creando o Departamento Federal da Educación e empregando xente que traballaba no ámbito dos dereitos civís e do movemento chicano. Foinos posíbel facer oficiais os nosos programas bilingües con fondos federais nesa liña progresista. Chegamos a ter 2000 estudantes inmigrantes e un presuposto total de case un millón de dólares. Pasamos de cero a un millón en pouco tempo. Foron catro anos maravillosos, graduando xa mestres bilingües, centos deles urxentemente necesarios nas escolas públicas, que ofertaban programas nominalmente bilingües sen posuír docentes formados. Pero o máis gratificante foi ollar milleiros de inmigrantes, chegados dos espazos rurais co ensino básico, ou sen el, e saír do programa sendo graduados universitarios, dispostos pra traballar na súa comunidade.

Pero todo mudou despois do 20 de xaneiro do 1981: chegou Reagan, declarou a guerra ós programas sociais, cortou todos os fondos pra adicalos á chamada *Guerra das Galaxias*. E morreron milleiros de programas bilingües e monolingües. Ó comezo chamábanos 'radicais', tamén por defender os dereitos da xente de diferente

¹ CUNY, Universidade da cidade de NY; SUNY, Universidade do Estado de NY.

orientación sexual, ou a lingua materna dos inmigrantes como a máis importante a todos os niveis do sistema educativo. Ó chegar Reagan chamáronnos *anti-americanos*, termo moi perigoso nos Estados Unidos.... No ano 1980, o Congreso Federal aprobara unha proposta de lei promovida por nós, esixindo oito anos da educación na lingua materna, para deseguido comezar a estudar inglés. E o Goberno Federal financiou as clases da lingua materna ata a chegada do Reagan. No abril do 81, os conservadores crearon un novo movemento chamado "Só inglés": propuña unha reforma da Constitución para facer este idioma lingua oficial, única nos EE.UU. Non lograron facelo, pero o dano foi inmenso e fatal para a condición bilingüe.

Algún rasgo dos diversos colectivos inmigrantes cos que te atopaches en NI?

Os inmigrantes hispanos, inda máis os do Caribe, son vítimas dunha dislocación brutal, polo clima e polo choque cultural.

Saír dunha illa do Caribe coa temperatura de 20 a 35 graos todo o ano, e chegar ó inverno de Nova York con 10 baixo cero e os ventos árticos que o fan dez máis baixo, diminúe moito a enerxía vital; o choque cultural fai moi difícil a integración e a adaptación sen a cal non se pode sobrevivir. Nótase moito a diferenza dos inmigrantes segundo os seus países de orixe; fáiselles máis fácil a adaptación ós hispanos europeos e ós do Cono sur, pro son moi poucos.

O que tratas en *Juventud Radical (Felma, 1978)* era revolucionario naquel momento dos 70, moi novedoso cos temas dos movementos sociais e reivindicativos, da poesía rock...; queda algo daquel movemento hoxe, na xuventude de Túnez, Exipto, Libia?

Un movemento pode ser o comezo ou a continuación dunha revolución, pro non ten garantía de selo... Por exemplo, o movemento de dereitos civís nos Estados Unidos non foi unha

revolución socio-política, imposible no país, mais coincidiu coa revolución cultural que si tivo lugar alí tamén. O famoso puritanismo capitalista é constitutivo da cultura estadounidense. Por iso, a revolución sexual e o movemento hippie foron componentes fundamentais da revolución cultural, tamén contra o puritanismo, e tivo avances, por exemplo no caso do Clinton. O feito de non poder expulsalo do poder foi un avance... impensábel corenta anos antes...

O fenómeno do Exipto e Túnez inda ten moito da Revolución Francesa, moito... moitas declaracións da Revolución Francesa inda non trunfaron nestes países; xa dixera Chu-en Lai: "A Revolución Francesa inda non acabou de trunfar, inda é cedo pra proclamar o seu trunfo". Estes acontecementos teñen moito tamén da revolución cultural dos anos sesenta, quizabes algo da revolución iraní, pois non queren ayatolas pro son musulmás...

Dino Pacio desenvolveu unha intensa actividade intelectual, sociocultural e docente nos Estados Unidos sen esquecer o seu compromiso con Galicia.

E co movemento 15-M?

É un fenómeno novo o movemento nos medios da comunicación, nas redes sociais. Xa ocuparon os sitios, foi pacífico, non houbo ataques brutais, o que é moi importante. Lin algún manifesto onde se expresan cousas interesantes, inconcebíbeis sen a revolución cultural dos sesenta. Radicalmente novo é o problema do traballo, case trágico. O lema ten de ser "Traballar todos, traballar mellor". Outros problemas urxentes son o despilfarro, a corrupción, o cambio climático, a educación... A situación da xuventude hoxe é moi diferente da dos anos sesenta, pro existe un rasgo común: a xeración instalada no poder afogábaos, e agora sígueos afogando. Por exemplo, a cantidá de xente moza estudada, coas carreiras universitarias sen ningún futuro, sen verdadeiras solucións democráticas. Partindo do significado orixinal da verba *democracia*, é dicir "o forte poder da distribución".

E o problema da educación, moi presente no 15M...

Claro, o problema da educación é un problema terríbel. Síguense a reproducir coñecementos, tradicións e rutinas do pasado. Amosouno xa ben Pierre Bourdieu no 1971: Platón foi un pensador extraordinario, moi influínte por séculos, pro hoxe non vivimos nese mundo, coas súas ideas; nin sequera interesan á xuventude de hoxe. Teodoro Adorno, Albert Camus, Jean Paul Sartre... tan novos e fascinantes nos anos sesenta! Agora é un mundo completamente diferente. Fíxate: nun esame de Filosofía o moderno é preguntar de Descartes... pro Descartes é vello xa, moi vello... o seu dualismo hoxe non ten sentido se consideramos os estudos sobre o cerebro humano, entendendo a vida cada vez máis coma unha unidade. Por outra banda, segundo datos oficiais, os adolescentes españois fican á cola nos

estudos, no uso da electrónica, da Rede...

Que opinas da política lingüística da Xunta de Galicia?

Hoxe dise: "ser bilingües estudando inglés", pero iso é absurdo, porque os estudos bilingües requiren outra competencia e equilibrio cerebral coas dúas lingoas. É imposible cunha lingoa tan difícil, inda máis no nivel fonolóxico. O inglés pode ser o mellor recurso educativo, mais xamais un medio educativo ordinario. Os inmigrantes nos EUA teñen moita dificultá para lograr a condición bilingüe, a pesar da inmersión... É suficiente ollar as animaladas e as chulerías feitas co inglés nos grandes xornais. Non se logra un verdadeiro bilingüismo galego-español, pola diglosia dobre, como se vai lograr co inglés? As linguas de competencia alta e equilibrada son medios da aprendizaxe: son medios do aprender, xa que son medios de comunicar e de pensar... En todo caso, o inglés é un recurso extraordinario, pois poderlles dicir ós estudantes do bacharelato: lede iste artigo en inglés publicado na Rede; mañá saberemos o que entendestes, seguiremos estudándoo e discutíndoo xuntos na nosa lingoa... Iso, si está moi ben.

Eu levo máis de 40 anos especializándome na historia social do inglés pra axudar a resolver problemas dos inmigrantes latinos, dos hispanos... Pero o inglés ten máis dun millón de verbas, mentres que as nosas lingoas menos da metade. O inglés ségueseme a facer difícil, tendo que recurrir ás nosas lingoas pra entendelo mellor. O famoso lingüista Roman Jakobson dixo unha vez: "Eu falo ruso nas cinco lingoas", pois saíra de Rusia ós vinte anos; fíxose célebre co checo, co alemán, co francés e co inglés. Díxoo ó fin da súa vida...

Pouco a pouco vaise introducindo o neoliberalismo na escola, a través da trampa da calidade e da excelencia; da competitividade e dos resultados "produtivos". Entre o campo intelectual e o ético, cal é o camiño que debe seguir a educación? A modo de síntese, cal é o modelo a seguir segundo a túa experiencia vital como educador e a túa visión da educación?

Despois de quince cursos de secundaria e universitaria (6/9) cos catro graos maiores, no franquismo osificador, mediocre a máis non poder, dinme conta de todo aquilo non valer ren: facía falla comezar de novo. Estudei dez anos máis a nivel internacional sendo ó mesmo tempo profesor, conferenciante e educador.

O obxectivo da educación debe ser sempre o máximo desenvolvemento do potencial humano dos educandos, tamén dos educadores. Fai falla coñecer ben ise potencial, expresado por iles mesmos nos diálogos abertos; fai falla analizar as condicións sociais pra entender o potencial. O método mellor é a participación e o diálogo nun ambiente aberto, xamais ameazante. Non hai educación sen o mellor nivel de información, pra ser criticada e organizada nas xuntanzas educativas. Na idá eletrónica, os/as adolescentes/xóvenes son capaces de aportar tanta ou máis información cos ensinantes, inda que o papel distes é fundamental na crítica e organización da información pra aprender.

No galego pódese dicir: "aprendín ben xa que as mestras e mestres aprendéronme ben"; o francés fai tamén o mesmo uso do verbo "apprendre"; no alemán aprender é "lernen" e ensinar é "lehren", a mesma verba na orixe. Iste paréceme o mellor método: pensar correctamente e falar adecuadamente son obxectivos imprescindíbeis.

En Gres (Vila de Cruces) co seu amigo Xosé Neira Vilas, con quen comparte lembranzas de emigración en América.

A lingüística teórica ten amosado xa: o pensamento correcto non é posíbel sen a lingoaxe correcta. As nosas dúas lingoas teñen tremendos problemas da imprecisión semántica; así non se pode aprender de verdá; o sistema osificado do pasado e dos privilexios (da sociodicea dos privilexios universitarios moi ben estudada por Pierre Bourdieu) ten de desaparecer pra abrir camiños novos, pragmáticos e baseados nos novos valores de hoxe, propios da era dixital, lonxe da idá do metal, do ferro, precedente. Non vivimos na idá moderna, acabouse inda sendo contramoderna a Iberia. Agora non se pode ter verdadeira educación sen verdadeira innovación: o malo son os inimigos da innovación, incapaces dela, tendo o poder do dominio e do control: sobran case todos os libros de texto.

A miña experiencia universitaria eiquí foi desenvolver o potencial dos imigrantes latinos, moito mais aló do soñado e

esperado por eles mesmos; hai unha lei federal, a "Lei da Educación Bilingüe", do 68 que defende o dereito dos estudantes estranxeiros, inmigrantes, residentes permanentes, de estudar na lingua propia ata ser competentes no inglés. Pro iste país é brutalmente monolingüe, xamais tomouse en serio a lei. O goberno do Reagan foi un golpe de estado contra os dereitos civís: a lei foi perseguida a morte, ata estrangulala; xamais houbo verdadeira educación bilingüe, só dúas monolingües sucesivas, moi probe a da lingua propia; eu loitei contra iso sempre, creando "inglés univesitario pra latinos" dentro dunha nova teoría miña "sociolingüística histórica". E pasou a graduazón do 10% no sistema oficial ó 65% nos meus programas. Deles saíron milleiros de graduados e centos de mestras e mestres bilingües, bos educadores bilingües no sistema, inda que iste non permite a verdadeira educación bilingüe, pois esixe unha

colaboración estreita das dúas lingoas, dominadas e equilibradas no cerebro, sen diglosia, sen ser unha superior a outra, senón colaboradoras, incluso as súas diferenzas orixinais. Iste programa noso, chamado pola xente "Universidá do barrio" foi posíbel non só pola CUNY, senón tamen pola SUNY, moito mais aberta e prestixiosa; eu fun profesor das dúas case trinta anos; o máis gratificante foi ollar milleiros dos inmigrantes, chegados coa primaria dos espazos rurais, moitos sen ela, sair do programa sendo graduados univesitarios, dipostos pra traballar na súa comunidá.■

Menores na educación social, alumnos no sistema educativo: voces (im)prescindibles na atención á diversidade

Ana Iglesias Galdo

Facultade de Ciencias da Educación
anai@udc.es

“Para derrubar o mito de que existe un prototipo de alumnado ‘normal’, capaz de responder con éxito as demandas da institución educativa (...) é imprescindible aceptar que a diversidade non é unha desviación, senón que forma parte da normalidade” (Teresa Núñez, 2008: 83-84).

“En contra de quen pide máis esforzo e disciplina para mellorar a calidade do ensino recomendamos preocuparse máis por que os estudantes obtivesen máis pracer co que lles ensinamos e que a vida nas aulas sexa un tempo para gozar e non para penar” (José Gimeno, 2005: 241).

Nas prácticas curriculares da institución escolar, a pesar da evidencia do carácter multicultural da sociedade actual, non sempre se teñen en conta as diferenzas sociais e culturais das crianzas que asisten (en maior ou menor grao) ás aulas.

Baixo a categoría escolar de “alumnado” agáchanse diferentes nenas e nenos, mozos e mozas que reenvían a grupos sociais determinados que, á súa vez, conectan con distintos procesos: de socialización, de expectativas, de intereses, de modos de vida. As aulas son un exemplo de diversidade, pois “a diversidade non ten que ver unicamente coa presenza ou ausencia de estudantes estranxeiros, coa diversidade cultural, senón tamén coas diferenzas no desenvolvemento psicomotor, afectivo, cognitivo, nos tipos de intelixencia dominante, nos modos de sociabilidade, nos coñecementos adquiridos, nos valores polos que se orientan as familias do alumnado, etc” (Jurjo Torres, 2011: 265).

Entendendo por atención á diversidade “o conxunto de medidas e accións que teñen como finalidade adecuar a resposta educativa ás diferentes carac-

terísticas e necesidades, ritmos e estilos de aprendizaxe, motivacións, intereses e situacións sociais e culturais de todo o alumnado"¹, pretendemos demostrar como, en ocasións, as desigualdades sociais do alumnado, son excluídas destes proxectos.

Un efecto inesperado do sistema educativo -en tanto non intencionalmente desexado-, prodúcese cando non consegue conciliar diversidade con igualdade, coa agravante de que o alumnado con menos posibilidades para alcanzar os logros académicos estipulados, lonxe de repartirse aleatoriamente, tende a concentrarse naqueles espazos socio-escolares que xa contan cunha certa acumulación de riscos sociais, polo que, de confirmar a escola o seu fracaso, a vulnerabilidade podería transformarse definitivamente en exclusión.

Este é o caso daquela adolescencia que comparte a etiqueta escolar de "alumno" (a teor das estatísticas, o sexo si conta) coa categoría social de "menor en conflito", expresión que, como temos definido noutros traballos (Iglesias, 2010: 401-402) contribúe a visibilizar aquela infancia que, ademais de estar afectada negativamente por factores sociais, económicos ou culturais, é representada como problemática e mesmo perigosa, polo que a entidade pública desprega medidas que combinan educación e sanción.

En que medida o alumnado que está en conflito social se está a beneficiar do dereito á educación escolar? Contribúe a escolarización a vulnerar máis os dereitos desta outra infancia?

Para responder esta pregunta, acadimos á educación social no ámbito de menores que, facen-

do de altofalante, nos transmita o que din os menores sobre da súa experiencia escolar, así como algúns dos efectos que esta ten nos seus intentos de transitar á vida adulta. Estas voces poden ser fundamentais para repensar suposicións acerca dos termos en que son imaxinados, e ofrecen historias imprescindibles para lanzar novas preguntas que poñan en evidencia as faltas de *responsividade* das institucións, entendendo por esta "a capacidade de resposta institucional para identificar que está facendo mal ou simplemente que está deixando de facer" (Mauro Cerbino, 2006: 75).

TRAXECTORIAS ESCOLARES PREVISIBLES: A AUSENCIA DA EDUCACIÓN

De todas as institucións sociais con efectos educadores, onde mozos e mozas constrúen a súa identidade, propoñémonos considerar como problemática a súa experiencia escolar pois "ser adolescente tamén é unha forma de reaccionar ao trato recibido, unha forma de ser en negativo cando non se pode ser en positivo, unha necesidade de diferenciarse de alguén que é peor ou que 'ten a culpa' das propias dificultades" (Jaume Funes, 2005: 61).

Para esta tarefa acadimos aos expedientes dos menores, pois esta documentación, a pesar de que constitúe unha riqueza informativa única, non acostuma a ser utilizada: "(...) xa que a ningún lle importa deterse na vida destes mozos, nos seus costumes, desexos e formas de convivencia (...). A xustiza pregunta, e a xente responde (...) con historias extensas, que abundan en detalles, acostumbrados como están a que lles pregunten" (Alcira Daroqui e Silvia Guemureman, 2007: 66).

A información recollida como significativa da experiencia escolar, adopta invariablemente significado de fracaso, aínda

que agochado baixo diferentes formas: abandono, repetición, problemas de indisciplina, baixo ou nulo rendemento escolar, dificultades de transición á vida adulta.

As razóns esgrimidas para motivar os resultados anteriores son moi similares e poden ser agrupadas arredor de catro eixes: desinterese, vagancia, falta de motivación e aburrimiento; imposibilidade de superar o curso ante a acumulación de materias suspensas, falta de capacidade, dificultades de aprendizaxe; problemas de indisciplina e mesmo expulsións; absentismo, negativa tallante a asistir ao instituto ou abandono.

As narrativas recollidas nos informes funcionan a modo de fotografía que parecen repetirse no fundamental. Vexamos algún exemplo:

- Falta de motivación e interese polo estudo.
- Non lle gusta estudar e nunca aprobou un curso completo.
- Suspende todas as materias
- Ten problemas de aprendizaxe, di que non lle gusta estudar, que iso non é para el.
- Afirma que no colexio non aprende nada, que se aburre.
- Non ten interese polos estudos, polo que faltaba con frecuencia e decide deixalo.
- Négase a asistir ao colexio.
- Non realizaba as tarefas escolares e sempre suspendía.
- Baixa aplicación e baixo traballo persoal que se traduce en baixo rendemento académico.
- Faltas de asistencia.
- Atraso escolar importante. Non domina as técnicas instrumentais básicas. Desinterese por parte do menor cara á formación.
- Problemas de disciplina: Tras a comisión dos feitos que se de-

¹ Decreto 229/2011, do 7 de decembro, polo que se regula a atención á diversidade do alumnado dos centros docentes da Comunidade Autónoma de Galicia en que se imparten as ensinanzas establecidas na Lei orgánica 2/2006, do 3 de maio, de educación. DOG N.º 242, do 21 de decembro de 2011.

nunciaron foi expulsado 9 días de clase; o menor decidiu non presentarse aos exames finais e abandonar definitivamente os estudos.

As explicacións que dan os menores salientan a súa falta de interese, que xustifican con base na falta de utilidade e de atracción dos contidos que se transmiten na escola, facendo especial fincapé na imposibilidade de seguir o ritmo marcado pola institución educativa. En todo caso, interpretan as dificultades da súa experiencia escolar como síntomas de problemas persoais, isto é, como un déficit individual. Así de directas son as súas opinións:

-Non me gusta estudar. Por que? Que é o que non che gusta? **Non sei... abúrrome, non me saen os exames.**

-Fixen ata segundo de ESO e despois deixeiño. Tiña dificultades para seguir o que me pedían. E que facías mentres

seguía a clase? **Pasaba de todo (...)** Porque eu non seguía o ritmo dos compañeiros e tampouco me gustaban os estudos.

-Non daba golpe (..) non sei... non me gustaba.

-Que fas mentres o resto traballa? Eu que sei, empezo a moverme, a estar como inquieto... empezo a dicir que non son capaz..., non quero facer nada (...). Decía: **podo ir ao baño? E ás veces botaba a clase enteira no baño.** E ninguén se decataba? **Só os profesores, pero xa sabían por que era, porque non me gustaba.**

Todos parecen aprender o mesmo, que os suspensos, ademais de indicar un nivel inferior ao desexado e ao marcado como mínimo para a etapa, significan tamén veredictos sobre a falta de valía para os estudos; é na escola onde aprenden que non valen, que carecen dos recursos, das destrezas e mesmo das ac-

titudes necesarias para poderen ser competentes neste sistema.

Esta é unha das ficcións máis eficaces e a máis común para lexitimar o principio de igualdade, tal e como explica François Dubet: *"facer como se os resultados escolares do alumnado fosen a consecuencia directa do seu traballo, da súa coraxe, da súa atención, en resumo, de todo o que realizan libremente no seu traballo escolar. 'Falta de traballo', 'falta de atención', 'falta de seriedade' son as explicacións que se lle dan ao alumnado. Explicacións que afirman constantemente que 'se se quere, pódese'"* (2005: 33)

O fracaso escolar é o preludio da exclusión social. O itinerario laboral parécese ao escolar e adivíñase previsible no que ten de aleatorio, inseguro, feble: contratos lixo, relación laboral sen contrato e explotación por parte de empresarios sen escrúpulos. Decisións oscilatorias e

reversibles que enchen de contido real a metáfora das traxectorias ioiío, "marcadas por falta de constancia, flutuacións, descontinuidades, reversibilidades, movementos auténticos de vaivén: saen da casa materna para volver calquera día; abandonan os estudos para retomalos pasado un tempo; atopan un emprego e en calquera momento ven-se sen el" (José Machado Pais, 2007: 25-26).

Resulta (IM)posible imaxinar outro modo de educación escolar que, lonxe de renegar do alumnado socialmente máis vulnerable se propoña como reto a igualdade de logro, isto é, a obrigatoriedade do éxito escolar para toda a infancia?

Nos albores do século XX, nacía o concepto de delincuencia xuvenil "para designar, no preciso momento en que a escola se institucionalizaba como un espazo obrigado para os nenos das clases populares, aqueles nenos e mozos que non se adaptaban a ela" (Julia Varela e Fernando Álvarez-Uría, 1991: 259).

Comezado o século XXI, os mozos socialmente máis vulnerables, continúan a ser o grupo máis representado entre o alumnado con fracaso escolar, e a discusión sobre deles acostuma a dirixirse á mellora de diagnósticos, tratamentos e mesmo predicións sobre o seu comportamento; poucas veces se pon en cuestión o papel das institucións educadoras na construción desta etiqueta de infancia problemática ou perigosa.

Cómpre interesarse, como docentes, sobre as vidas cotiás das diversas infancias que asisten ás aulas, tomar conciencia da representación utilizada como modelo do alumnado que nos gustaría educar, pensar en deseñar espazos de participación para escoitar as súas voces, impulsar culturas colaborativas co resto do social amplo, favorecendo redes cos servizos sociais, do

barrio, da comunidade... As voces dos rapaces parecen apuntar nesta dirección. Escoitándoos, podemos intuír algunha das preguntas que, aínda que obvias, acostuman a estar ausentes nos debates sobre o tan nomeado fracaso escolar destas outras infancias:

De quen é competencia a educación escolar dos menores en conflito social? Debe o sistema educativo delegar esta función noutras institucións? Pode eximirse desta responsabilidade? Renuncia á súa educación? A educación aquí consiste en estar matriculado? Non teñen dereito a crer que poden acadar ese éxito escolar tan ansiado?

Establecer alianzas con outras formas de educación pode constituír hoxe un dos retos máis apaixonantes para mellorar a tan nomeada calidade da educación, nuns tempos en que "urxen novos estímulos, valores e significados. Necesítaos o alumnado, o profesorado e a sociedade no seu conxunto. Hai que volver a soñar" (Narciso de Gabriel, 2011: 151).■

BIBLIOGRAFÍA

- CERVINO, Mauro (2006): *Jóvenes en la calle. Cultura y conflicto*. Barcelona: Anthropos.
- DAROQUI, Alcira e GUEMUREMAN, Silvia (2007): "Ni tan 'grande', ni tan 'chico': realidades y ficciones de los vínculos familiares en los sectores urbanos pauperizados" En BERGALLI, Roberto e RIVERA, Iñaki, *Jóvenes y adultos. El difícil vínculo social*. Barcelona: Anthropos.
- DE GABRIEL FERNÁNDEZ, Narciso (2011): "Actividades didácticas" En MESÍAS, José M., *Autopsia Educativa*. Centro Galego de Artes da Imaxe, Xunta de Galicia.
- DUBET, François (2005): *La escuela de las oportunidades. ¿Qué es una escuela justa?* Barcelona: Gedisa.
- GIMENO SACRISTÁN, José (2003): *El alumno como invención*. Madrid: Morata.
- IGLESIAS, Ana (2010): "Menores". En CARIDE, José Antonio e TRILLO, Felipe (directores) *Diccionario galego de Pedagogía*. Editorial Galaxia e Xunta de Galicia.
- MACHADO PAIS, José (2007): *Chollos, chapuzas, changas. Jóvenes, trabajo precario y futuro*. Barcelona: Anthropos.
- NÚÑEZ, M. Teresa (2008): *Da segregación á inclusión educativa*. Ed. Laiovento.
- TORRES SANTOMÉ, Jurjo (2011): *La justicia curricular. El caballo de Troya de la cultura escolar*. Madrid: Morata.
- VARELA, Julia e ÁLVAREZ-URÍA, Fernando (1991): *Arqueología de la escuela*. Madrid: la Piqueta

Facer radio en francés: unha experiencia na clase de idiomas

Miguel Cumbras Álvarez

IES Xograr Afonso Gómez de Sarria
miguelcumbras@gmail.com

Dende o seu descubrimento, a radio foi sempre unha magnífica fonte de información e entretemento, que incluso non perdeu nada de utilidade coa posterior chegada de novos medios como a televisión ou internet. E a maiores, a maxistral invención de Marconi vólvese unha acertada ferramenta pedagóxica, incluso cos seus matices nunha clase de lingua estranxeira.

Motivar é palabra clave en educación. A ela vai ben unida innovar, buscar aquilo que escape da monotonía e consiga despertar no alumno a curiosidade e o interese. Nalgunhas materias, como é a lingua estranxeira —e aínda máis cando esta é opcional— a motivación tórnase imprescindible, pois os recursos diferentes que se poden introducir na aula resultan determinantes para conseguir a fidelidade. Velaquí o relato de como integrar nunha clase de *Francés – 2ª lingua estranxeira* unha simulación radiofónica.

CONTEXTO

Aproveitando a idea lanzada nun concurso radiofónico en lingua francesa, cuxas bases permitían facer diversos grupos, decidimos dedicar certas clases prácticas na aula de idiomas a crear estes singulares programas de radio. Participaban nelles un total de 12 alumnos de 1º de Bacharelato, que de forma xeral afrontaban o seu quinto ano de *Francés – 2ª lingua estranxeira* tras catro precedentes na ESO estudiando dita materia. E a esta práctica dedicámoslle unhas oito sesións de 50 minutos, entre elaboración, ensaios, probas e gravación do produto final.

No apartado técnico, para levar a cabo esta simulación empregouse un aula destinada normalmente ao traballo de idiomas. Contábase cun ordenador, ao que se lle conectou un micrófono pola saída externa destinada a este complemento. E para a gravación apostouse

por un programa informático de fácil manexo, que permitía des-terse, cortar e reiniciar as veces necesarias, podendo escoitar o produto final no formato audio, utilizado habitualmente en aparatos co sistema de reprodución MP3. Gravacións de sons como o ruído na rúa, xente falando, choiva, coches, permitían darlle un ambiente máis real ás diversas conversas que se ían xerar.

PREPARACIÓN

Diversas experiencias anteriores, máis pequenas e artesanais, leváronos a deseñar a realización dunha simulación radio, neste caso usando para iso unha lingua estranxeira como é o francés. Hai que indicar que o profesor sempre figurou como coordinador, encargado da corrección dos textos, sen poder intervir segundo as normas do concurso, e sempre observando e vixiando o correcto funcionamento do apartado técnico.

Os alumnos, como dicíamos en número de doce, traballaron en grupos de 2, 3 ou 4 persoas. Eles mesmos prepararon os guións con temas pautados polas regras do concurso: entrevistas a persoeiros ficticios, consellos gastronómicos, *corazón*, un magazine cultural, etc. Os estudantes tamén elaboraban os spots publicitarios, escollían sintonías musicais que aportaban en soportes audio compatibles e traían en lapis USB ou ferramentas informáticas similares. A maiores, unha persoa do grupo tiña que buscar un par de cancións en lingua francesa e engadirlles un pequeno comentario, para darlle máis dinamismo á gravación.

OBXECTIVOS

Sería buscar unha orientación distinta se dixésemos que o principal obxectivo desta experiencia non é o lingüístico. Outros fins danse nesta actividade, pero a práctica do idioma é neste caso a primordial.

Dentro dela matízanse a expresión escrita, a través da elaboración dos diferentes guións que daban pé ao produto final, e, por suposto, a expresión oral, coa práctica da lectura dos mesmos numerosas veces, ata dar coa pronunciación francesa máis verosímil.

Como complementarios aos anteriores obxectivos non debemos esquecer outros, que serven de grande utilidade no proceso formativo dos estudantes. Así, falar en público — máis difícil neste caso ao tratarse dunha lingua estranxeira—, familiarizarse co emprego dun micrófono, saber buscar e gravar soportes audio, traballar a linguaxe da publicidade elaborando pequenos spots de son, fomentar o traballo en grupo e pautar correctamente cada intervención. Todos estes obxectivos, e seguro que algún máis, permitían facer desta simulación de radio unha actividade completa e de alto contido pedagóxico, máis aló do inicial antes detallado, é dicir, o lingüístico.

DESENVOLVEMENTO DA ACTIVIDADE

Para realizar esta experiencia — deixando a un lado todo o tema técnico do que se falou anteriormente— definíronse unha serie de pasos que permitían avanzar con coherencia e chegar o mellor posible ao desexado produto final.

Tras os pertinentes retoques aos guións, en materia de gramática, léxico e pronunciación por parte do docente, pasábase a realizar un simulacro, xa con micrófonos, sintonías, cancións, guións, consellos publicitarios, etc., para sincronizar intervencións e pautas, operación que servía igualmente para buscar a mellor entoación, ritmo e pronunciación. Isto realizouse, cando menos, catro veces para corrixir erros —a lectura e pronunciación en francés era o que máis complicaba o avance— de cara a obter o mellor resultado posible.

E deste xeito, escoitouse algo similar a aquilo de *Lucas, cámara, acción!*, neste caso, *Silencio, micrófonos no aire!* para empezar a gravación. E o produto final foi un meritorio traballo, con diversas gravacións de duración moi diversa, e onde os propios protagonistas tiveron a oportunidade de escoitar o seu axeitado nivel en lingua francesa, ao tempo que levar a cabo unha actividade diferente, orixinal e enriquecedora.

BALANCE: ASPECTOS DE MELLORA

Sempre hai capacidade de mellora, sobre todo se unha actividade desta índole se pode considerar como esporádica ou pouco usual. Certos matices levaríanos a afinar nalgúns apartados, aínda que hai que ser conscientes da dificultade que entraña, non só pola expresión nunha lingua que non é a propia do alumno/a como a de facerlle fronte a un micrófono e falar ante un público formado polos propios compañeiros/as.

Eses aspectos de mellora abarcarían, fundamentalmente, o apartado lingüístico, buscando sobre todo avanzar na pronunciación e na progresión na expresión escrita, o que elevaría o nivel de contidos da emisión radiofónica. Outros apartados onde se poderían obter algúns avances serían os técnicos, traballando a calidade das gravacións finais, ou o da soltura para expresarse ante un aparato que recolle a voz.■

O proxecto cultural-educativo "Arumes do Corgo"

Mario Outeiro Iglesias

CPI de Cervantes
marioouteiro@edu.xunta.es

Mª Beatriz Páramo Iglesias

Mestra de Educación Infantil
beaparamo@hotmail.es

In memoriam Isaac Díaz Pardo

O CORGO COMO CONTEXTO

Os novos enfoques de aproveitamento das vías de comunicación na nosa Galiza están a facer de moitos concellos empraamentos para estimular sectores ata o de agora durmidos. Falamos de vías de comunicación, non só para referirnos aos medios para vencer o obstáculo das distancias, senón como metáfora desa sociedade da información e de relacións que chaman á porta tamén da terra que hoxe ocupa a nosa mención: O Corgo.

O Corgo, situado ao sur da cidade de Lugo, é un dos concellos de Galiza con maior dispersión xeográfica ao non existir ningunha vila que aglutine unha porcentaxe significativa da poboación. Esta situación, preto da capital comarcal e provincial, leva consigo unhas vantaxes, tales como unhas menores taxas de despoboamento en relación con outros concellos da zona rural lucense; pero tamén certos inconvenientes como a absorción identitaria pola cidade (Fouz, 2010).

Tendo en conta estas observacións, pódese explicar a ausencia de entidades culturais históricas no concello. Unha terra que goza de tantas cousas que contar precisaba espazos para facelo. Así nacen a A.C Legua Dereita, a finais de 2002, que abrangue o eido musical (a música e o baile tradicional galego) e a Asociación Cultural Arumes do Corgo, o 7 de outubro de 2005, do maxín dun grupo de persoas inqueda por dar a coñecer o concello.

ARUMES DO CORGO: UNHA APOSTA POLA EDUCACIÓN NO RURAL

A Asociación Cultural Arumes do Corgo dá conta das súas intencións xa no seu propio nome:

arumes é o nome das follas do piñeiro que ademais de aparecer no himno de Galiza, non deixan de ser a acícula da variedade forestal máis estendida no noso concello (ver imaxe 1).

Arumes créase como un espazo de formación, aprendizaxe, reflexión e construción conxunta da realidade galega no noso concello. Durante estes seis anos de traxectoria leváronse a cabo actividades que acollen ámbitos do máis diversos. Todas e cada unha delas amosan unha parte da sociedade educadora no que a asociación pretende facerse un oco. Deste xeito, Arumes convértese nunha entidade que participa na educación en valores, tema de gran impacto social e transversal.

En canto á educación e fomento do noso patrimonio organizanse as Xornadas sobre patrimonio e as Xornadas de oficios artesanais (cinco edicións cada unha delas). Pretendemos achegar o valor do patrimonio, o seu coidado e fomento, a todos e todas, sen prexuízo da idade, posto que a educación é "o vestido de gala para asistir á festa da vida" (Miguel Rojas Sánchez).

En relación coa educación, o deporte e a saúde, a asociación organizou, co asesoramento técnico da Federación Galega de Atletismo, ata agora tres edicións da *Carreira popular Arumes do Corgo*, que intenta achegar o deporte e o seu gozo tanto á xente nova como ás persoas maiores e abrir o abano da oferta deportiva no concello para facer realidade o deporte como instrumento de formación, integración, recoñecemento e construción (Jaouen, 2007).

Moi relacionado coas dúas achegas comentadas ata agora, organizanse *excursións guiadas e rutas de sendeirismo*, facendo unha unión máis que interesante e vantaxosa entre deporte e cultura.

Practicando unha inmersión na escola e no currículo, Arumes fai da lectura, escritura e diálogo uns dous piares básicos das súas actividades. Así aparece o *certame literario "Terras de Chamoso"*, que xa leva cinco edicións cursadas, espazo para a expresión e a creatividade de todos e todas no que o único requisito é a lingua do país como ferramenta. Das tres primeiras edicións saíu un fermoso libro recopilatorio dos traballos gañadores que dun xeito orixinal conviven con traballos achegados de forma altruísta polos membros do xurado das devanditas edicións.

O *Club de lectura* ten tamén mención neste apartado. Consiste nunha lectura concreta e individualizada dalgún dos moitos autores que configuran a nosa realidade galega e o seu posterior encontro co autor, co fin de compartir con el as súas impresións con respecto ao libro en cuestión ou á súa obra en xeral.

A educación no lecer é un punto importante a ter en conta na actualidade educativa no que Arumes tamén participa. Atopamos que os nosos nenos e nenas e os nosos maiores esqueceron nalgún momento o lecer como nexo da nosa cultura. Organízanse para tal fin diversas actividades entre as que caben citar *actuacións de maxia, contacontos, música, xogos tradicionais, celebracións das nosas festas* tales como o entroido, etc.

Pero non podemos esquecernos da primeira actividade organizada por Arumes (antes incluso da

súa constitución formal como asociación sen ánimo de lucro), as *Xornadas de cinema*, que durante varias edicións levaron por vez primeira ao concello proxecións cinematográficas galegas con fonda tintura social e que por desgraza non se atopan nos circuitos cinematográficos comerciais.

E por último, volvendo a facer fincapé en que a educación é parte de todos e todas e para todos e todas, a asociación ten organizado *conferencias e cursos* sobre temáticas tan dispares como a micoloxía, o himno de Galiza (no seu centenario), baile tradicional galego...

Todas as persoas que dun modo ou outro integran cada asociación/ entidade/ fundación son unha fonte moi valiosa de creación, de compartir e de construír coñecemento polo que a comunicación entre as ditas asociacións faise máis que necesaria para conformar a sociedade educadora. Cumprindo isto, Arumes serviu como matriz dun feixe de entidades ligadas á cultura, ao deporte e ao desenvolvemento rural centradas no concello do Corgo e a súa bisbarra. Estes son o *Club de Atletismo Arumes-Área 10*, *Asociación Terras de Lugo* (Grupo de Desenvolvemento Rural nº 4) e o *Centro de Estudos do Corgo* (CEC) que ocupará o último apartado do presente artigo.

Queda así reflectido o labor no eido da educación en valores e as actitudes democráticas e participativas que Arumes fai cons-

tar como instrumentos decisivos de cambio e progreso.

BAIXO O PARAUGAS DE ARUMES: O CEC

O 28 de Marzo de 2008, na Asemblea Xeral da A.C. Arumes do Corgo e diante do estancamento da investigación e divulgación sobre o concello de Corgo, decídese crear a entidade denominada Centro de Estudos do Corgo (CEC).

Novamente, dáse conta dos fins da entidade no logotipo escollido, que representa a Ponte de Neira, unha das máis importantes do Sur de Lugo construída no s. XIII-XIV, e ligada á primitiva vía de comunicación Sarria-Lugo, metáfora que desta vez sinala á comunicación entre investigación, educación e patrimonio.

O papel do CEC na investigación - educación

Os fins principais da Asociación son, entre outros:

- Promover diferentes estudos sobre o concello do Corgo.
- A divulgación dos estudos realizados entre os habitantes do concello.
- A formación dos socios/as e corgueses/as sobre as áreas de estudo a nivel supralocal.
- A defensa en xeral da cultura e da lingua de Galiza.

É así que a pretensión de CEC é promover, xerar e difundir coñecementos por medio da investigación. Esta é parte do

desenvolvemento cultural, socioeconómico e educativo e, como entidade na sociedade actual, forma parte dos servizos que debe prestar á comunidade para achegar as competencias e os coñecementos que precisamos para dar conta de todo o que nos rodea. Ante isto o Centro de Estudos do Corgo organiza actividades en canto á:

- Recompilación de toda información posible sobre o concello do Corgo como punto de partida favorecendo que todos e todas se poidan achegar ao proceso da investigación e se convertan en investigadores, posto que todos e cada un de nós temos algo que contar sobre o noso.
- Publicación dunha revista anual e dun sitio web.
- Realización de cursos, xornadas, conferencias sobre as áreas de estudo para socios e resto de público.
- Promoción de bolsas de estudo.

Desta forma vólvese ao comentado anteriormente en canto á necesidade de dar a coñecer todas estas investigacións e que acaben formando parte do patrimonio e do saber do noso pobo; e que de xeración en xeración se poida transmitir, dende os máis pequenos e pequenas para encamiñalos nos seus primeiros pasos da nosa cultura, ata os máis maiores para dirixilos no sendeiro da lembranza, non é isto educación?

En relación con isto último, o CEC é protagonista dunha curiosa forma de organización, con catro tipos de socios:

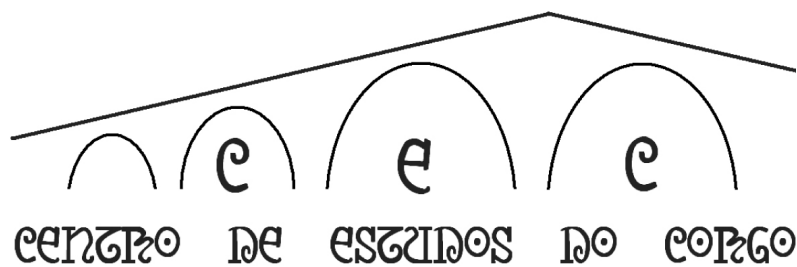
- *Arumes*: os membros da xunta directiva da A.C. Arumes do Corgo (como nexos de unión co ente matriz) mentres permanezan no seu cargo (son polo tanto socios temporais).
- *Numerarios*: aquelas persoas que presenten un traballo de investigación sobre calquera das temáticas de estudo propostas (ver apartado b). O devandito traballo tense que expoñer e defender en público (acto aberto a toda a sociedade interesada) e recibir o visto e prace dos socios do CEC. Unha vez pasado este trámite, o novo socio recibirá unha medalla co logotipo da entidade e verá publicado o seu traballo no número seguinte da revista que anualmente publica o CEC.
- *Xuvenís*: igual que os numerarios, pero para persoas menores de 18 anos que conten co consentimento do pai/nai/titor.
- *Investigadores*: unha maneira de premiar a aqueles socios que presentan 3 ou máis traballos de investigación (reciben outro agasallo de cerámica).

A totalidade dos socios forman parte da Asemblea Xeral que está conducida por unha Xunta Directiva (presidente/a, vicepresidente/a, secretario/a, tesoureiro/a e tres vocais) que se renova cada tres anos.

Temáticas de estudo: unha colorista ramallada

Dende o Centro de Estudos do Corgo promóvense as seguintes liñas de estudo:

- O *patrimonio* tanto *natural* (flora, fauna, ecosistemas, medio ambiente) como *material* (pontes, sartegos, cruceiros, pombais, muíños e caneiros, casas senlleiras e pazos, igrexas e capelas, castros e mámoas, camiños e vías, fontes e lavadói-

ros, conxuntos etnográficos) e *inmaterial* (lendas, contos, festas).

– A *arte* (artistas e arte, oficios tradicionais).

– A *lingua e literatura* (o galego do Corgo, escritores, o Corgo na literatura, toponimia e microtoponimia).

– A *xeografía e a historia* (montes, vales e ríos, xeoloxía, historia, clima).

– A *economía* (agricultura, ganadería, feiras, o monte, a industria).

– A *sociedade e a educación* (paro, estrutura familiar, poboación, educación, deporte, teleclubes).

– Outros traballos relacionados co concello do Corgo (previa aceptación da Xunta Directiva).

Esta óptica multidisciplinar de investigación dá resposta ás obrigas e necesidades de coñecer, transmitir e revalorizar toda esa información que chega ás nosas mans tras o traballo incesante de cada vez máis persoas que ven na investigación unha semente do gran mundo que é a educación.

Corga: a revista

Co obxectivo de cumprir cos fins e actividades estatutarios, promoveuse unha revista anual denominada *Corga*, co correspondente Depósito Legal e ISSN, constituída por un Consello Editorial, co fin de configurar a revista, e un Comité Científico, conformado por expertos de recoñecido prestixio en torno ás liñas de estudo. Dentro deste comité creouse unha asesoría lingüística e TIC. O idioma vehicular da revista é o galego e toda publicación deberá adecuarse a certos criterios en canto a extensión e estrutura (ver a web: <http://ocorgo.blogspot.com>).

Nos case tres anos de CEC, lévanse aprobados e publicados 14 traballos sobre o concello, se ben hai outros tantos traballos comprometidos, parte dos cales sairán proximamente no terceiro número da revista.

Arumes, con todas as súas extensións, é o lugar de converxencia das inquietudes, desexos e valores dun concello que aposta por facer medrar no noso día a día unha semente que irá regando a educación de todos e cada un de nós.■

BIBLIOGRAFÍA

CAJIAO, F. (2001). *Sociedad Educadora*. Revista iberoamericana de Educación, 26, 17-33.

Fouz, L. (2010) *As cifras do concello do Corgo. Análise xeográfica*. Revista Corga, 1, 52-63.

JAOUEN, G. (2007). *Un necesario recoñecemento para os xogos tradicionais*. Revista Galega de Educación, 37, 10-11.

O xogo de bólos de Parada de Sil.

Historia da vida, recuperación e difusión do patrimonio dun concello no rural de Ourense

Juanjo García Rodicio

Orientador escolar
jjgr@edu.xunta.es

NUN PEQUENO LUGAR DA RIBEIRA SACRA

Parada do Sil é un dos concellos do interior de Ourense con indicadores socioeconómicos máis cativos, pero non así, paradoxalmente, o seu PIB per cápita, na zona media da clasificación, dado que ten a cola do encoro de Santo Estevo, que acaba de ser duplicado, e moi pouca poboación; o cociente engana. Unha das perlas da Ribeira Sacra, se cadra a central e máis agochada. Dende o deslmitado miradoiro da capela de Trigoás pódese ver con ollos grandes todo o que é a Ribeira Sacra: dende o viñado do Sil ata o Saviñao, dende as telleiras de Sober e as cristas poboadas na Teixeira ás minas romanas dos Biocos de San Xoán de Río, dende Montederramo e a montaña alta a Nogueira e os vales cara a Ourense, do Castro de Caldeas a todo o val de Monforte dos Lemos.

No concello interior e illado de Parada quedou a cousa pequena: o pequeno e encantador mosteiro de Santa Cristina de Ribas de Sil, a pequena e saborosa produción de castaña, a pequena porción do viñado do mencia da Ribeira Sacra. É deses concellos nos que en moitos lugares o gando en extensivo podería ser xeolocalizable, pero a cobertura móbil fai que sexa un imposible para a ciencia moderna. A pesar diso, existe gando autóctono, en réxime ecolóxico, adaptado por milenios ao terreo. De riba a abaixo do Canón, un Mosteiro medieval no fondo, e a necrópole de San Vitor, altomedieval tamén, no alto. Os lugares de poboamento son os mesmos que hai 1000 anos, cos mesmos nomes, coas mesmas alturas.

E neste pequeno territorio mantense un xogo de birlos que ten visos de ser un resto histórico dos bólos ibéricos. No *Diccionario de Autoridades* de 1726 xa se describe en síntese o xogo dos bólos como de 9 birlos e

chegar a outro máis lonxe que vale máis, e seguir xogando só se se chega a aquel.

UNHA DESCUBERTA PARA OS PROPIOS DA PARROQUIA

Hai ducias de xogos de birlos, máis ou menos sofisticados, e media ducia só no país galego. E en Parada do Sil xógase como se xogaría hai 300 anos, adaptado ás particularidades culturais propias. Hai familias que levan gañando ao xogo tres xeracións. E segue habendo piques nas festas de agosto. Pero quen sabe ata cando.

O autor desta crónica, interesado nos xogos populares polo país adiante, non cobrara consciencia, ata hai ben pouco, de que non ensinara a ninguén o distintivo xogo de birlos que se xoga na aldea da súa nai, que vira xogar nos 80s e cada ano, ininterrompidamente desde hai trinta, no día da festa de agosto. Distintivo, distinto, “de Parada do Sil”?

Temos noticia de que se xogou en Parada do Sil durante todo o século XX, pero na altura da emigración, di a xente que como non había mozos non se seguiu a xogar. Na aldea de Caxide, onde o cronista pasou os seus veráns de mozo alá polos 80s, uns mozos máis maiores, despois de recoller a herba seca ou antes de tornar as vacas nos longos e variables días do verán, xogaban aos birlos na Carreiriña entre carballos á fresca, tanto como ao fútbol. Na Carreiriña xogouse durante o século XX, ata os 50s, e volveuse xogar no 1975, cando un tío e pais destes mozos, duns 50 anos, ordenaron rozar a Carreiriña. Os mozos daquela sabían rozar un camiño, e ata traer terra da canteira do común, e estendela apisoánda cun bidón preparado ao xeito por eles. Logo o pai dun deles colleu un trocho de bidueiro e cunha aixoa, como facía el de pequeno nos 50s, labrou dúas

bólas, redondas, unha máis pequena que a outra, pero máis grandes que a man, e dun peso de máis de 1 kg e medio. E xogaron, primeiro os maiores, e logo que reaprenderon, os mozos. Non era un xogo de nenos porque as bólas pesan e a distancia á que hai que chegar é longa, escusa para os maiores demostrar a súa forza e habilidade. Tamén fixeron un ábaco para contar os puntos, por un modelo doutra aldea. Non mercaron nada. Todo con materiais ao seu alcance. E as medidas e particularidades do xogo fixéronas ao tanteo, seguindo a tradición oral dos seus maiores. De pais a fillos, naturalmente, sen elaboración teórica.

DARLLES NOME ÁS COUSAS COAS VERBAS QUE SE POSÚEN

A pescuda neste 2011, xa menos natural, e convocando á xente a falar no día da festa do lugar (día ideal) deu certas novidades e fixo recordar detalles que aínda quedan por afondar. Ninguén deses mozos, nin da xente do lugar saben dicir o porqué de chamarse *belbas* o birlo máis grande que se puña aló a 20 pasos, que valía 4 puntos, e que había que superar para tirar de volta. Resulta que *belbas* na lingua dos afiadores e ambulantes da beira esquerda do gran río significa *Garda Civil*.

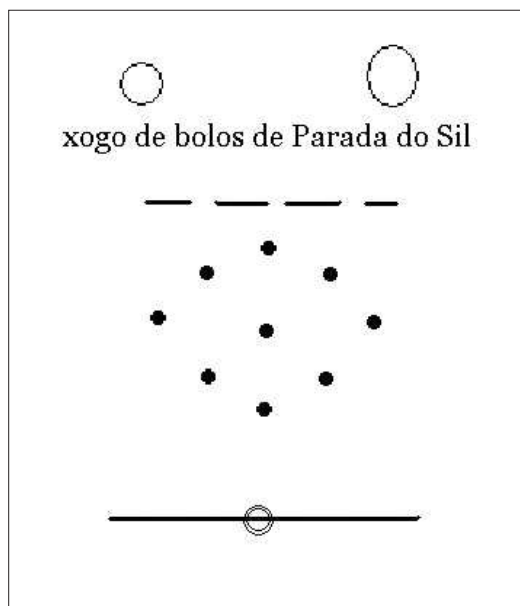
Tampouco nestes anos do século XXI, nos que temos comunicacións, pouca xente, incluso dos maiores de 60 anos, caera na conta de que se xogaba a este xogo en todas as áreas do concello, dende a ribeira do viño do Sil, na media montaña, ata a ribeira do Mao. Apenas dous-tres quilómetros entre os lugares, pero distancia suficiente para o descoñecemento. Tamén se vai perdendo o que xente de certos lugares aínda nomea como “o camiño dos bólos”, ou que se xogaba en media ducia de sitios e agora apenas en dous.

O que si lembra a xente en calquera lugar, e sorri pícara ao lembralo sexa vella ou nova, é escoitar a chanza da xente contra os que non daban chegada coa bóla ao *belbas*, alá lonxe, e esa cantilena que coreaban “*cuchou, cuchou, cuchou...!*”, que quere dicir que non chegou a bóla rodando alá, que derrenvou, que achicou. Este verbo semellante a outros xogos (nos birlos da Orrea din “*escuchar*” ao tirar de volta, e a referencia máis próxima sería o “*cochar*” citado en *La Aldea Gallega* sobre o xogo en Viana do Bolo), non está aínda reflectido nos dicionarios oficiais. Pero é unha palabra tan viva, que sae espontaneamente no xogo, e que se aplica a outras situacións como cando unha vaca non tira como a outra do carro ou arado. Palabras recreadas no xogo na propia comunidade, para algo propio como é xogar a estes birlos cos recursos propios, materiais e culturais.

UN XOGO RÚSTICO, SALVAXE, ESPONTÁNEO, PERO ELABORADO E CIVILIZADO

Algúns dos carpinteiros que tiñan torno (e que tamén fabricaron as frutas de cana de media parroquia, ou arranxaban as bicicletas, ou facían as cinchas para as mulas de carga) foron algúns dos mellores xogadores dos clásicos. Moi importante é que saiba e devesa por xogar quen ten os medios de produción. Alá polos 90s tamén se fixeron bólas a torno, e co uso ían acadando unha forma máis chata, que está incorporada e define dúas maneiras de facer rodar esas bólas (sobre todo a que é máis grande, pois son de principio tamén diferentes), que de primeiras fanse redondas.

Pero os paus dos birlos case nunca se presentan torneados, como se ve nas fotografías. Presentanse coma paus de estadullos, a golpe de machado, duns 30 cm de longos, 5 de base.

Non se sabe se rústicos, enxebres ou simples. O caso é que a ninguén lle parece raro que, se rachase un birlo, alguén vaia por un machado, faga outro a ollo e sigar a xogar.

Outra das características dos birlos de Parada do Sil é que se xoga a *pasabolo* (que quere dicir que se ten que rebordar o conxunto dos birlos próximo cara a un límite máis afastado) e con *pate* (lugar de tiro) variable, o que fai que sexa preciso unha forza e habilidade combinadas. Débese lembrar que despois de golpear os birlos no *cerca* (que están dispostos en cruz ou rombo-diamante abombado), a bóla ten que chegar á liña de belbas para poder tirar de volta. E non é o mesmo tirarlle dende cerca aos birlos que dende cinco metros. Iso escólleo, xunto coa man, a parella que gaña no sorteo "Bola, Man e Pate". Quen escolle tirar de man, deixa para a outra parella xogar coa bóla que quixer xa que, lembremos, son distintas. Na metade dos 50 puntos aos que se xoga, cámbiase de bóla. Estas son pequenas variantes para facer distinto e entretido un xogo universal.

Topamos parecidos, á parte obviamente do tronco común cos xogos galegos, con algún xogo de birlos medieval, e outros que son xogados só por mulleres na provincia de Burgos. Un tronco evidentemente común, pero que a propia idiosincrasia foi variando. Aínda non sabemos como.

UN SÉCULO EN FASES APROXIMADAS

A día de hoxe, coas aproximacións feitas, podemos falar de varias fases na historia deste xogo de bólos no século XX. Unha Fase Natural, unha Fase Nostálxica ou de Inercia e unha Fase de Afondar (cavar, afondar, regar e abonar).

Na memoria das fillas dunha moza de Caxide quedaron uns versos (en castelán) "o xogo dos bolos, distintivo da miña aldea", con referencia aproximada ao ano 30. Nos anos 60 a emigración fixo que se deixase de xogar. Nos 70s recuperouse de pais a fillos, por un querer xogar a algo que se sabe xogar. Esa é a fase Natural, no seu ecosistema autoalimentado.

Nos 80s xogáronse torneos nas festas, substituíndo ao tute subastado na recadación, pero porque a xente sabía xogar. Os ramistas das festas non tiñan intención de "recuperar o xogo", simplemente a xente acudía a xogar porque xa non se xogaba en ningún lado, apenas nas festas. Esta fase é a Inercia que aproveita o coñecemento, pero sen intención ou percepción de recuperación activa.

E nos 90s xa apenas se xoga nas festas de dúas ou tres aldeas (Parada e Caxide...) cando temos noticia de dúcias durante os vellos tempos. Sería necesario recuperar, marcar e xeolocalizar os lugares? Significarían algo para a poboación? Pérdese coa propia inercia da memoria?

Nos 90s tense a sensación de que é preciso fixar unhas regras

falando cos maiores xogadores de Parada, e cólganse na web da Asociación *Ouro do Sil* (www.ourodosilac.org) para que non se perdan e se poidan coñecer. Hai unha fase de certa confusión no paso de século. Mestúranse outros birlos, xógase incluso con birlos de plástico para os nenos e nenas. Houbo un par de anos nos que en Caxide xogouse no cemento, pero de seguido cando se reformou o camiño que vai dende o campo da festa ata as hortas fíxose un treito reservado en terra explicitamente para xogar sempre polo menos na festa, preto do bar da comición. Isto amosa evolución, cambios, e se cadra oportunidade para reflexionar e manter a liña que nos vén de atrás marcando o camiño.

Este xogo non aparece no estudo exhaustivo de xogos tradicionais da Fundación Deporte Galego 2008. E no 2007-2009 contactamos con expertos en xogos tradicionais de Brinquedia, a Rede Galega do Xogo Tradicional, para que avaliasen o xogo e nos dixesen que tiña de singular. E só faltaba afondar un pouco máis.

E agora no 2011 pretendemos volver atrás, e seguir preguntando como se xogaba?, onde se xogaba?, que se perdeu polo camiño?, como conseguir que non se perda? E tamén, como ensinar este patrimonio a outra xente que non é de Parada do Sil? Pódese xogar noutros lugares?

Presentamos a recolleita aos propios veciños e veciñas, no consabido magosto 2011, e tamén aproveitamos o imprescindible curso de formación sobre Patrimonio Lúdico realizado en outubro de 2011 en Melide para que a xente interesada e experta coñecese de case primeira man o xogo. Ademais, asínase un convenio coa *Fundación Laya, Patrimonio lúdico*, para manter e difundir este patrimonio. É un intento humilde, peque-

no, se cadra desesperado pero con intención de manter vivo no tempo un xogo que se xoga con particularidade no concello de Parada do Sil. Alguén se apunta a xogalo?

TRADICIÓN, PUREZA, ADAPTACIÓN E EVOLUCIÓN

O xogo é evidentemente patrimonial se se xoga dun xeito, cunhas variantes, cun vocabulario, nuns lugares propios. Pertence ao patrimonio rural por ser este o contexto onde se xoga, e onde se mantivo. Pero, poderíamos manter certos riscos de patrimonio inseríndoo na cultura global actual?

Por que xogar ao "bowling" de boleira anglosaxona soamente? Por que perder a riqueza e diversidade que aflorou? Perdeuse a cultura e destrezas propias do rural? Poderían distinguir os mozos e mozas de hoxe en día o bidueiro do salgueiro ou o

carballo da aciñeira, darlle forma cun machado a un tocho de madeira, xuntarse a distraerse cun xogo físico xogado nun lugar común ao aire libre, amosar a súa fortaleza e habilidade facendo rodar bólas de un quilo e máis, e pasar tardes sentados charlando e mirando xogar? Que cambiou e que segue sendo inalterable? Que será deste xogo na posteridade? A resposta non pode ser a que se escoita cando non chega a bóla ao *belbas* "cuchou, cuchou, cuchou, e non chegou...!",

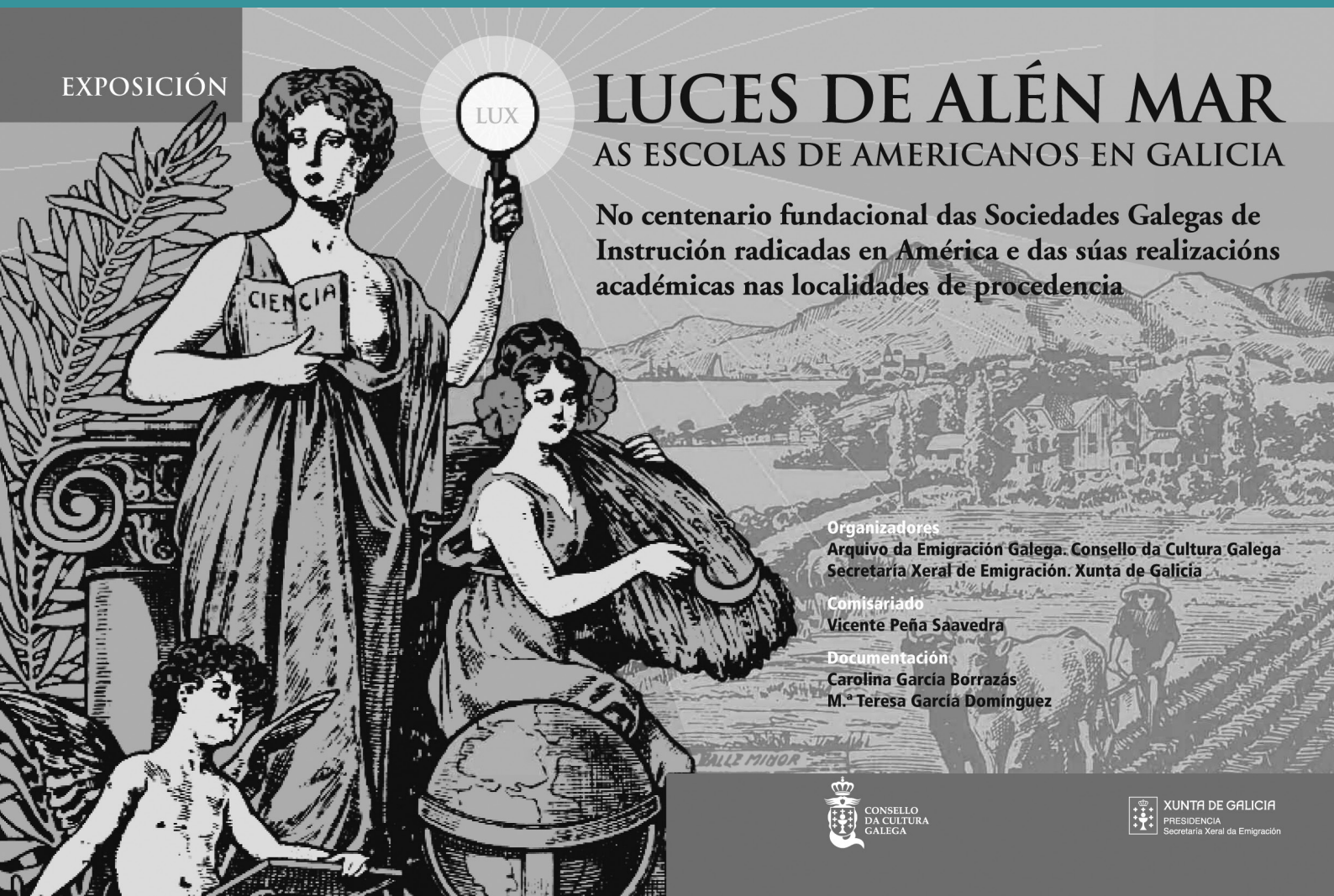
ADDENDA PARA ESCOLANTES: PROVOCAR A XOGAR. MANTER A FORMA, O ESTILO, E A PARTICULARIDADE

Se abstraemos o xogo do lugar e cultura propios de onde supervive, poderíamos dicir que se pode xogar "ao estilo de Parada do Sil"...? Poñendo preto do lugar de tiro 9 birlos en rombo (1-2-3-2-1 de dereita

a esquerda), e cun birlo maior que valería 4 tantos a certa distancia ao lonxe, que hai que rebordar para poder seguir a tirar de volta. De volta xa non se tira ese maior (chamado *belbas* en xerga dos afiadores ourensáns). E gaña quen primeiro chegue a certa puntuación cambiando de bóla na metade (se é que son lixeiramente diferentes).■

PUBLICIDADE

EXPOSICIÓN

LUCES DE ALÉN MAR

AS ESCOLAS DE AMERICANOS EN GALICIA

No centenario fundacional das Sociedades Galegas de Instrución radicadas en América e das súas realizacións académicas nas localidades de procedencia

Organizadores

Arquivo da Emigración Galega. Consello da Cultura Galega
Secretaría Xeral de Emigración. Xunta de Galicia

Comisariado

Vicente Peña Saavedra

Documentación

Carolina García Borrazás

M.ª Teresa García Domínguez

Unha *experiencia máxica* na educación infantil

Fátima Rodríguez Eiroa

CRA de Valga
fatipoqui@hotmail.com

EXPERIENCIAS

Nos últimos tempos, a maxia en Galicia alcanzou un novo valor e significado. Dende os primeiros grandes espectáculos a comezos dos anos oitenta, o panorama máxico galego cambiou e diversificouse moito. A evolución e progresión da maxia de orixe galega, así como a publicación de varios libros sobre o tema, achegaron a maxia á poboación máis nova, guiándoa con contos e historias reais dos grandes ilusionistas de todos os tempos. Todos estes feitos deron un novo pulo á maxia en Galicia, e os distintos creadores de ilusións comezaron a formularse diferentes enfoques nos seus espectáculos, así como novos retos e territorios cara aos que expandirse. Unha destas novas vías de acción foi a educativa.

Non é habitual que cheguen aos centros escolares propostas didácticas que teñan como elemento condutor a maxia, pero non debemos esquecer que no proceso educativo e dentro dos principios metodolóxicos, empréganse recursos de diversa índole coa finalidade de atraer a atención dos alumnos/as cara aos contidos. Neste punto a maxia como ferramenta docente pode ser de grande utilidade.

Como mestra de educación infantil, en constante proceso de aprendizaxe e renovación, sempre estou interesada en novos xeitos e maneiras de motivar os meus alumnos/as, e a ocasión foime servida en bandexa cando tiveren a sorte de establecer amizade cun mago galego, Dani García. A idea xurdiu como de casualidade, pero pouco a pouco foi tomando forma e, tras un tempo de investigación e recompilación de información, puxémonos en marcha nesta nova aventura conxunta.

A primeira dificultade atopámona cando tivemos que delimitar os obxectivos e contidos a traballar a través deste proxecto máxico. Tras moito debate, decidimos orientarnos cara a obxec-

tivos relativos ao coñecemento dos aspectos teóricos e prácticos máis xerais do ilusionismo, así como os referidos á potenciación e desenvolvemento da sensibilidade, a creatividade e a expresividade dos alumnos/as —buscando sempre facelos sensibles ante o feito creativo e artístico—. Por suposto, incluímos un obxectivo que consideramos importantísimo desenvolver e que en demasiadas propostas desta índole se deixa a un lado, o que busca fomentar nos alumnos/as un axeitado comportamento en lugares públicos, ben sexa en teatros, salóns de actos ou mesmo na rúa. Este último obxectivo considerámolo vital, pois unha actitude axeitada favorece unha mellor escoita e, consecuentemente, un mellor goce, sobre todo cando asistimos a un espectáculo.

Unha vez clarificadas as metas a alcanzar, foi máis sinxelo delimitar os contidos, que como xa comentei, por un lado referíanse aos aspectos teóricos e prácticos desta arte e por outro, a actitudes relativas ao comportamento en espectáculos de diversa índole. Todo isto de acordo cunha metodoloxía necesariamente activa e participativa, pois a temática así o requiría, pero tamén fundamentalmente multidisciplinar, pois as actividades formuladas enfocábanse cara ao traballo colaborativo dende as diversas materias.

Cunha proposta destas características víanse implicadas competencias en comunicación lingüística, competencias matemáticas, sociais e cidadás, así como culturais e artísticas.

O apartado de avaliación ocupaba un posto moi importante, xa que perseguía unha dobre finalidade:

– Por unha banda, servir aos mestres/as como reflexión sobre o traballo levado a cabo. Con este fin, propúxoselles unha serie de preguntas que lles

axudasen de modo individual e privado, a valorar aspectos relativos á súa propia implicación, á dos alumnos/as, á coordinación multidisciplinar...

– Por outra banda, a petición do mago, incluíuse un apartado que permitise coñecer as opinións, reaccións e propostas dos centros. Para isto, facilitóuselles tanto en soporte de papel como a través dunha dirección web, unha sinxela enquisa a remitir, voluntariamente, á compañía *Dani García*, valorando o espectáculo e a proposta didáctica e facendo os comentarios positivos e negativos que considerasen oportunos, co fin de implementar as melloras e axustes necesarios.

O resultado deste traballo en equipo dunha mestra e un mago foi unha proposta dirixida ao alumnado do 2º e 3º ciclo de Primaria, aínda que se podería levar a cabo co alumnado do 1º ciclo na súa maior parte —actualmente está en vías de adaptación, para ser desenvolvida no segundo ciclo de educación infantil, con nenos/as de 3, 4 e 5 anos, respectivamente—.

Ante a imposibilidade de poñela en práctica no meu centro de destino —por ser exclusivamente de educación infantil— contactamos cun dos centros educativos do Concello de Ordes, nos que o mago ía levar a cabo o seu espectáculo, e amable-

mente aceptaron poñer en práctica esta proposta didáctica.

En primeiro lugar, é necesario aclarar que as actividades propostas se desenvolven en dúas fases —unha previa á visita do mago e outra tras ela— para deste xeito conseguir un maior grao de motivación e implicación do alumnado.

Como actividades previas á visita do mago, os nenos/as enfrontáronse a un xogo de preguntas por equipos, onde os membros de cada grupo debían poñerse de acordo para dar resposta a unha serie de cuestións relacionadas co ilusionismo. Esta actividade permitía identificar os coñecementos previos dos alumnos/as con respecto á maxia e por suposto amplialos, axudándolles a coñecer a orixe do ilusionismo actual e facilitando a comprensión de aspectos tales como as diversas categorías máxicas, o que favorecería enormemente o desenvolvemento das actividades formuladas con posterioridade.

Tras isto, e coa intención de achegalos ás artes afíns da maxia —categoría desta arte, que tivesen a ocasión de descubrir no pasado xogo de preguntas— presentóuselles un amplo abano de actividades arredor do mundo da papiroflexia e das ilusións ópticas, temáticas que habitualmente os profanos á maxia non sentimos como parte dela.

Empregando tanto material impreso como soporte dixital, os alumnos/as foron invitados a elaborar, cun progresivo grao de dificultade, diversas ilusións ópticas imposibles e figuras de *origami*, sempre con materiais fáciles de atopar nunha aula. A través desta actividade non só se desenvolveron aspectos relativos á creatividade, senón tamén competencias matemáticas, concentración da atención e destreza manual.

A última das propostas, previa á visita do mago, levaba por título *Silencio, actúase!*, e tiña por obxectivo que os alumnos/

as coñecesen e interiorizasen as normas de comportamento básico en espectáculos públicos, simulando a situación vivida dentro dun teatro e fomentando a reflexión sobre a diversión que podemos atopar, tanto en actividades con rebumbio como nas máis tranquilas. Cada experiencia é distinta e necesita rodearse de elementos diferentes, pero pode conducirnos de igual xeito a pasar un bo momento. Nunha sociedade na que se asocia a diversión coa algarabía, as risas, o ruído... é interesante ensinar ao noso alumnado a existencia doutras formas de se divertir, nas que estes aspectos perden importancia. Ao contrario, o que nos vai permitir aproveitar máis a fondo o espectáculo será o silencio, a concentración, a atención... creando un ambiente idóneo para poder gozar da arte da maxia.

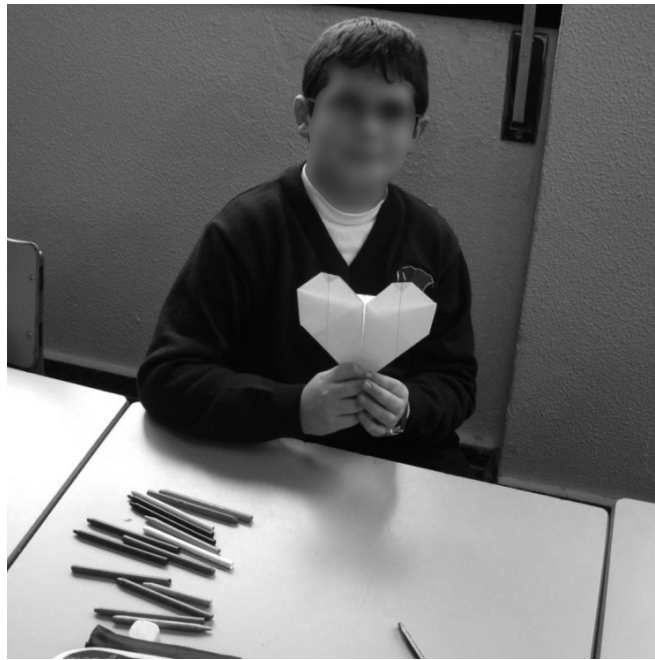
Tras a actuación do mago no centro educativo, propúxose unha última actividade, que permitiría desenvolver as competencias dos nenos/as multidisciplinarmente. Esta vez eran eles/as os que debían montar o seu propio espectáculo de maxia. Para isto, na guía entregada ao centro ofrecíanselles unha serie de pasos e consellos a seguir para que todo saíse á perfección.

A preparación do espectáculo final requiría que cada neno/a:

– Elixise, construíse e ensaiáse o xogo de maxia que quería facer ante o público. Para isto, ofrecíanselles aos nenos/as unha serie de trucos similares aos que viran realizar ao mago na súa visita ao centro. Unha vez tomada a decisión, debían elaborar a ficha técnica do xogo, facilitando así a súa comprensión do mesmo:

“Nome que lle pon o alumno/a ao xogo - Nome real - Breve explicación do que verá o público - Como se fai? - Debuxo”

– A maxia non ocorre porque si e, polo tanto, o seguinte paso

non podía ser outro que contextualizar a situación na que se presentaría ao público o xogo. A creación dunha historia, dun fío condutor, serve de guía ao espectáculo e axuda ao mago na súa posta en escena, ademais de outorgarlle credibilidade. A maxia á fin ten moito de teatro e de expresión corporal, polo que se considera imprescindible que os alumnos/as desenvolvan a súa propia personalidade máxica, é dicir, que creen un *personaxe* para presentar ante o público. É moi importante que entendan que non sempre é necesario utilizar a palabra como vehículo condutor, senón que dispoñen doutros recursos ao seu alcance, como pode ser, por exemplo, a propia expresión corporal.

– Tendo claro o xogo que querían facer e coñecendo o fío condutor que lles axudaría a presentalo, só quedaba ocuparse do relativo á parte estética, é dicir, decidir o vestuario, a ambientación da escena e, por suposto, a música. Todos estes aspectos eran de grande importancia e requirían unha especial atención para conseguir que o

conxunto da posta en escena fose un éxito.

Así, pouco a pouco, todo quedou preparado para o gran día da función, cando un a un, os pequenos/as ilusionistas amosaron a súa arte diante dos compañeiros/as que os observaban asombrados.

Tras ela tocou reflexionar, non só sobre o conxunto da proposta e a implicación persoal de cada un dos alumnos/as, senón sobre o comportamento do público o día da función e os sentimentos que provocaron nos pequenos/as artistas as súas reaccións e actitudes en cada momento.

A modo de conclusión direi, que a posta en práctica deste proxecto foi valorada de forma moi positiva polo conxunto das persoas que participaron nela e conseguiu implicar de xeito moi activo os nenos/as.

Gustaríame facer unha última reflexión relativa aos posibles problemas de difusión que poden ter as propostas deste tipo nos centros educativos, non pola dificultade da proposta en si, senón pola necesidade de im-

plicación por parte de todos os mestres/as nela. Como se puido comprobar, para que a proposta se desenvolva completamente, debe ser formulada multidisciplinarmente. Os centros atados a un libro de texto, vense moi limitados de tempo á hora de embarcarse en propostas similares ao longo do curso. Dende o mes de setembro comezan un carreira que debe rematar en xuño, con toda a materia que os libros propoñen. Non hai tempo para innovar, para abrir unha porta á creatividade ou darlles unha oportunidade a propostas deste tipo ou a temas que xorden espontaneamente e suscitan interese real por parte dos alumnos/as. Como mestra de infantil, afortunadamente máis libre destas ataduras, propoño dar un paso cara á innovación, e invito aos mestres/as e centros a levar a cabo unha reflexión seria e profunda sobre este aspecto. ■

Establecendo sinerxías entre centros europeos. Experiencias e traxectoria do CPI "O Cruce"

Milagros Trigo Miranda

Directora do CPI "O Cruce"
(Cereda)
mtrigo@edu.xunta.es

O CPI Plurilingüe O Cruce vén colaborando en proxectos internacionais durante os últimos quince anos. Neste artigo imos describir a nosa experiencia e despois faremos un percorrido por algunhas "outras escolas" coas que traballamos e que resultaron especialmente interesantes.

O noso criterio para decidir participar nun proxecto é que estea relacionado cunha necesidade do centro; así, traballamos coas TIC, melloramos as linguas estranxeiras mediante a utilización do MCER e agora estamos a traballar nun proxecto que pretende integrar as competencias no currículo.

O CPI Plurilingüe O Cruce empeza a súa andaina en proxectos internacionais no ano 1997; os centros cos que participamos foron moi interesantes. O proxecto "Da imprenta ao DVD", do que nós fomos coordinadores, permitiunos traballar con centros como Bratingskolan (Uppsala, Suecia) e E. Curiel (Cornaredo, Italia), que nos abriaron un novo camiño para a utilización das TIC como recurso didáctico. No ano 2001 entramos a traballar nun proxecto centralizado que coordinaba a Universidade de Jyväskylä (Finlandia), co que empezamos a utilizar a *cce.pednet magazine* e o *e-journal*, agora fálase de blogs e web 2.0. Nós xa os utilizabamos no ano 2000; precisamente un profesor do noso centro traduciu o *e-journal* ao galego e ao castelán unha ferramenta que seguen a utilizar varios centros na Coruña. A participación en Proxectos Europeos entre escolas e con universidades resulta moi beneficioso. Deste xeito, no ano 2004 participamos con sete universidades europeas no proxecto "L'Europe ensemble" na que nós elaboramos materiais que inclúen animacións, sons, etc. para o ensino do castelán nos niveis A1, A2, B1 (<http://europensemble.eu>), e xa nas

nosas propostas empregamos o portfolio das linguas. Detrás deste proxecto viñeron outros dous proxectos centralizados coordinados pola USC cas profesoras Beatriz Cebreiro e Carmen Fernández Morante, pero non deixamos de traballar en proxectos escolares, o que nos pon en contacto con centros cos que compartimos experiencias e boas prácticas.

No ano 2009 empezamos a colaborar coa Xunta e coa USC nun proxecto Comenius Regio no que se fixo un estudo sobre as competencias TIC dos alumnos e alumnas nos centros participantes (galegos e ingleses). Os resultados pódense ver en: <http://centros.edu.xunta.es/cpiocruce/comeniusregio>

Do ano 2004 ao 2009 o centro prepara un curso que está incluído no Catálogo Europeo Comenius "IPM Tools"; e dende o 2009 organizamos xunto coa USC unha Visita de Estudo que está incluída no catálogo Europeo do CEDEFOP.

Toda esta experiencia fai que o CPI integre no ensino-aprendizaxe metodoloxías motivadoras e innovadoras. Asemade, cómpre salientar que somos un centro ABALAR, que conta con moitos recursos didácticos: encerados dixitais en todas as aulas, laboratorio de idiomas...

OUTRAS ESCOLAS

Empezamos aquí un percorrido por algúns dos centros que participaron con nosoutros (temos traballado con 31 países europeos) e dos que gardamos grato recordo (dado o límite de espazo, non podemos incluír todos os que nos gustaría).

Bratingskolan – Centro de Educación Secundaria de Upsala. Cando chegamos alí, en 1997, tiñan dúas aulas con 25 ordenadores, cámaras dixitais, outra aula con cámaras de vídeo, e ordenadores onde producían animacións con plastilina, e mon-

taban todo na aula. Contaban cunha aula máis pequena á que só accedían o profesorado e os mellores alumnos; pero se os recursos eran fantásticos, a nós gustounos a súa forma de traballar e puxémonos a aprender, de modo tal que as nosas alumnas e alumnos quedábanse a traballar despois de finalizar as clases e así puidemos presentar uns materiais tan bos coma os dos suecos: unha páxina web sobre "A evolución dos medios dende a imprenta ata o DVD", en relación a cal os suecos escribiron: "Nunca vimos a ninguén que con tan pouco (referíndose aos nosos medios) fixesen tanto". Dende entón tratamos de que o noso alumnado dispuxese dos mellores recursos informáticos. Este centro tamén tiña unha sala con moitas e diferentes teas, moitas máquinas de coser e o alumnado confeccionaba roupa. O ensino era, así, moi práctico.

Nese mesmo proxecto fixemos un traballo co centro **E. Curiel**, que está en Milán. Non tiñan tanta tecnoloxía, pero era suficiente. Con eles realizamos un traballo sobre "A historia dos últimos 50 anos a través do cine". Buscamos películas representativas de cada época, como *Roco y sus hermanos*, *Ladrón de bicicletas*, *El pisito* ou *Bienvenido Mister Marshall*, que nos darían pé para impulsar o traballo colaborativo, deseñando materiais que ilustraron aos alumnos/as dos dous centros sobre a historia máis recente de ambos os países. A colaboración con este centro resultou importantísima.

Outro dos centros que quixéramos destacar, pola súa relevancia, foi o **Park End Primary School** – Middlesbrough (1998). Unha escola de Educación Primaria con métodos moi prácticos para o ensino-aprendizaxe das matemáticas. Era de tres liñas e pasabas dunha clase a outra e as tres estaban facendo o mesmo cando se trataba de lingua ou matemáticas, porque

os alumnos estaban agrupados segundo o nivel académico. Despois de lingua e matemáticas, cada alumno regresaba á súa clase de referencia, e cando a visitabas observabas que había seis equipos traballando simultaneamente: un estaba facendo caligrafía, outro escritura, o terceiro un traballo creativo, outro actividades manuais e o último facía queixo. E todo este traballo nun ambiente de colaboración, respecto e harmonía. Logo estes mesmos nenos e nenas cando iamos ao comedor (utilizan o mesmo espazo como salón de actos, ximnasio e comedor) sentábanse ao noso lado e falaban con toda confianza.

Stokeinteignhead Primary School é un centro de Educación Primaria na rexión de Devon, en Inglaterra. Con este centro fixemos un traballo sobre a Arma-

da Española (Drake é de Plymouth e María Pita, da Coruña). Os alumnos e alumnas fixeron unha páxina web (individual), así coma moitas actividades ao redor da temática proposta, ás que se engadirían un programa de radio que inclúe unha entrevista a Felipe II e outra a Drake. Podedes atopar o labor en: <http://centros.edu.xunta.es/cpicruce/etm>

Actualmente estamos a traballar con sete países (Finlandia, Alemaña, Italia, Polonia, Eslovenia, Reino Unido e Grecia) nun proxecto multilateral que se titula *From key competences to an entrepreneurial mindset*. Nel participan alumnos e alumnas dende 3 ata máis de 20 anos, e como non é posible facer unha descrición de cada centro direi que todos son sumamente suxestivos, resultando moi enriquecedor traballar con eles. O centro de Hamburgo ten unhas metodoloxías para aprender idiomas moi atinadas e algúns alumnos aprenden español... en tres meses!; ademais do método, supoño que a motivación do alumnado é superior. Con estes centros facemos mensualmente conexións con *webinars* nas que os alumnos/as presentan as súas empresas, e os máis pequenos desenvolven actividades de aprender a aprender. Dos eslovenos e fineses aprendemos a ser emprendedores; eles teñen empresas virtuais (nós tamén as puxemos en marcha) e tratamos de que os nosos alumnos e alumnas se beneficien desta iniciativa.

Dentro da competencia "aprender a aprender" traballamos un método no que se integran sete dimensións: *cambio e adaptación, creatividade, resistencia ao fracaso, curiosidade crítica, aprendizaxe significativa, establecer relacións, coñecementos estratéxicos*, que incrementan a capacidade dos alumnos de aprender a aprender.

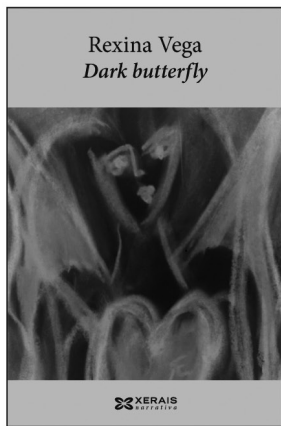
Poderíamos seguir contando boas prácticas levadas a cabo con distintos centros, pero para non estendernos máis remití-mosvos á páxina do centro onde podedes velas:

<http://www.edu.xunta.es/centros/cpicruce/>

Cómpre sinalar, finalmente, que todas estas actividades están financiadas pola Comisión Europea. Ademais da satisfacción persoal, o noso centro ten recibido, entre outros premios, o Selo Europeo 2003, 2005 e 2006 e o Premio Nacional en Proxectos Internacionais (OA-PEE) en 2009.■

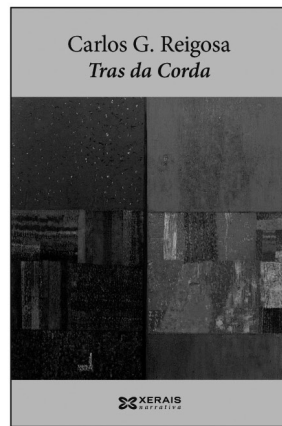
NOVIDADES XERAIS

NARRATIVA

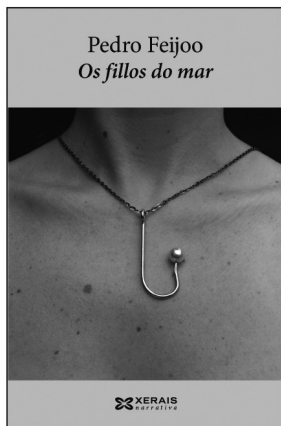
Rexina Vega
Dark butterfly

Dark butterfly
Rexina Vega

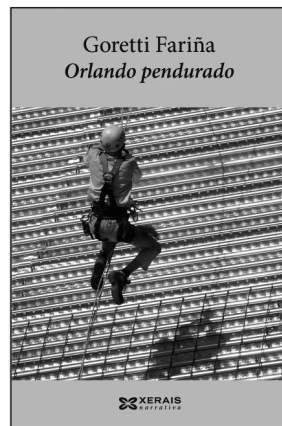
Carlos G. Reigosa
Tras da Corda

Tras da Corda
Carlos G. Reigosa

Pedro Feijoo
Os fillos do mar

Os fillos do mar
Pedro Feijoo

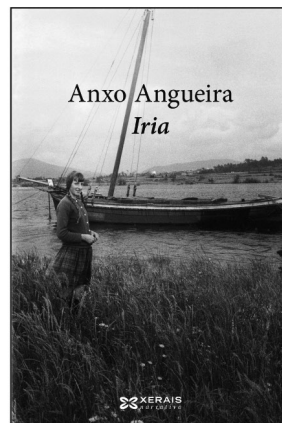
Goretti Fariña
Orlando pendurado

Orlando pendurado
Goretti Fariña

Manuel Iglesias Turnes
As rapazas de Xan

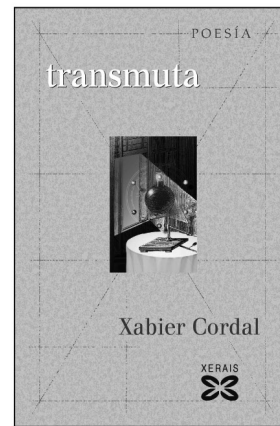
As rapazas de Xan
Manuel Iglesias Turnes

Anxo Angueira
Iria

Iria
Anxo Angueira

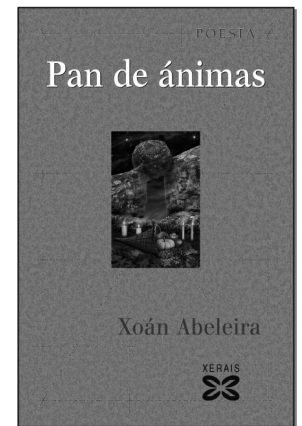
POESÍA

POESÍA
transmuta

Xabier Cordal

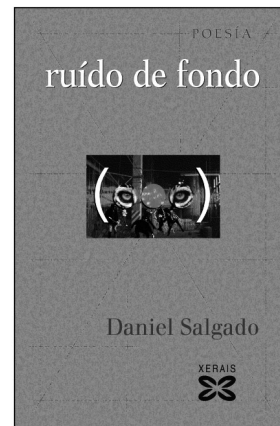
transmuta
Xabier Cordal

POESÍA
Pan de ánimas

Xoán Abeleira

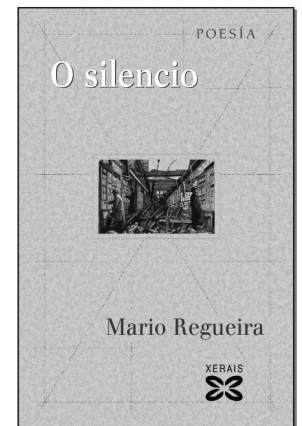
Pan de ánimas
Xoán Abeleira

POESÍA
ruído de fondo

Daniel Salgado

ruído de fondo
Daniel Salgado

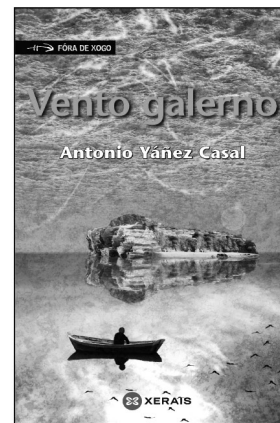

POESÍA
O silencio

Mario Regueira

O silencio
Mario Regueira

FÓRA DE XOGO / OS MEGATOXOS

FÓRA DE XOGO
Vento galerno

Antonio Yáñez Casal

Vento galerno
Antonio Yáñez Casal

ANXO FARIÑA
Os MEGATOXOS
E O APRENDIZ DE DRUÍDA

Os Megatoxos
e o aprendiz de druída
Anxo Fariña

Recursos do contorno

Casa Grande de Xanceda

Araceli Serantes Pazos

Facultade de C. da Educación

Universidade da Coruña

boli@udc.es

A Casa Grande de Xanceda é unha explotación gandeira de carácter ecolóxico na que se elaboran iogures e queixos respectando os criterios europeos para este tipo de produción, é dicir, cada vaca dispón dunha superficie similar á dun campo de fútbol para pacer e respéctanse os ciclos naturais de produción de leite, sen engadir hormonas nin potenciadores na súa dieta. Unha visita a este centro –que ten como actividade principal a produción e que non renuncia a unha vocación educativa– permite crear unha conciencia crítica sobre o que consumimos e o

valor dos produtos xa que as vacas de Xanceda dan unha media de 20 litros ao día –a metade que unha vaca nunha explotación convencional– mais as condicións de explotación permiten un importante aumento da biodiversidade nas súas leiras, fundamentalmente de aves e pequenos mamíferos –garzas, chascos, merlos, carrizos, verderolos, leiróns careto, furafollas grande, morcegos, donositas...–. Na actualidade, esta granxa galega é a segunda produtora ecolóxica do Estado.

Propiedade: Familia Fernández-Armesto

Xestión: Familia Fernández-Armesto

Enderezo: 15685 Mesía. A Coruña

Contacto: Tel: 981 687 007 / Web: www.casagrandedexanceda.com / e-mail: info@casagrandedexanceda.com

Período de apertura: Calquera día, incluídas as fins de semana. As visitas organizadas deben ser concertadas previamente; as visitas sen reserva son de luns a venres, en días laborables, de 9.00 a 18.00 h.

Destinatarios/as: Grupos organizados, familias e visitantes en xeral. Para grupos de escolares o número de participantes mínimo é de 20 persoas e o máximo de 50.

Prezo: Prezo orientativo de 3 euros por taller ou visita guiada. A visita sen reserva é gratuíta.

Contidos: A proposta educativa céntrase na produción de leite ecolóxico e dos derivados que comercializa esta granxa. A visita divídese en paradas:

- Os coidados das vacas: sistemas de alimentación, de limpeza e de muxido, seguimento de casa vaca... para o que se fai unha visita a cada unha das instalacións.
- A produción de iogur: vantaxes e características dos iogures ecolóxicos.
- A produción de queixo: características das dúas liñas de queixo que comercializan.
- Horta e mini-cortellos: labores típicos de horta e cortellos, como plantar, regar, facer a colleita, limpar, dar de comer, cambiar a auga, cepillar os ponis etc.
- Visita á Casa Grande, na que ofrecen unha degustación dos produtos e invitan a visitar a mini-tenda para adquirilos.

Existe unha zona de xogos pensada para o alumnado de infantil e primeiros cursos de primaria. Para este público ofrécese tamén obradoiros de artesanía.

O deseño da actividade ten un maior compoñente lúdico que educativo, aínda que os contidos están ben seleccionados, e existe a posibilidade de profundar máis neles. O que máis valoran os grupos é o contacto directo cos animais, fundamentalmente aleitar os becerros.

Características das instalacións: As instalacións están pensadas para a produción, aínda que cada ano inauguran novas zonas para mellorar o servizo educativo e divulgativo, como a recente sala para coñecer o proceso de elaboración dos iogures. Existe unha zona para que os grupos que contratan visitas de 4 ou 5 horas poidan xantar a comida que levan da casa.

Conta con numerosos recursos en formato cartel en todas as instalacións e nos exteriores que permiten realizar visitas autoguiadas. A información está moi ben tratada, apta para calquera tipo de público.

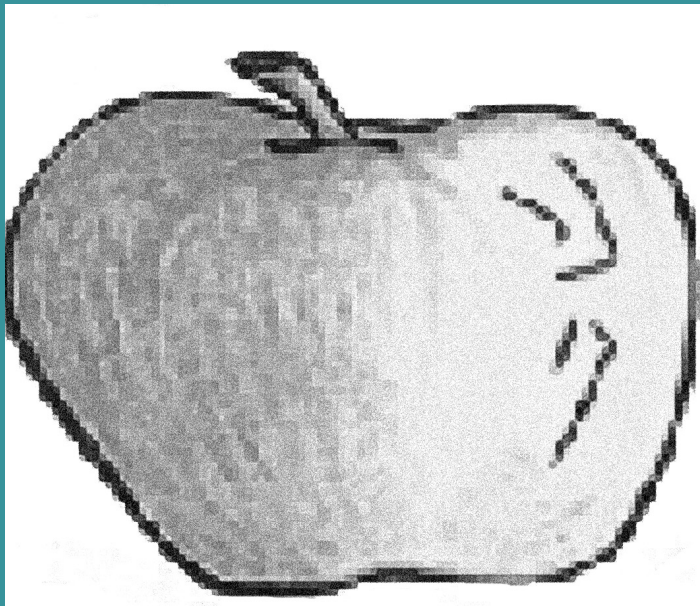
É posible visitar a granxa con persoas con mobilidade reducida, porque non existen grandes barreiras para desprazarse ao estaren deseñados os espazos para o tránsito da gandería. Os autobuses, así como os coches particulares, contan cunha zona para aparcar.

Actividades: As visitas guiadas deben ser programadas con anterioridade, para o que contan cun equipo de monitores; existe a posibilidade de visitar a granxa de forma autónoma, e existen recursos que permiten realizar a visita, en horarios que non interfiran na dinámica da explotación. A oferta de actividades vai de visitas de 2 horas de duración a actividades de 4 a 5 horas.

Valoración: A visita a esta granxa é un recurso cun grande potencial educativo, desde moitas perspectivas: trátase dunha innovación moi interesante nun sector moi importante da economía galega, permite o contacto directo e o coñecemento en profundidade do funcionamento dunha explotación de vacas, fomenta o espírito crítico e responsable como consumidores, e por ser unha proposta coherente desde o punto de vista social e ecolóxico.

A duración da actividade é curta, polo que pode aproveitarse a saída coa visita a outros centros de interese que hai no propio municipio, ou nos adxacentes: Aula da natureza das Brañas de Valga (a 10 minutos), Sogama ou Aquapark (30 minutos).

Aplicación informática do Programa de Integración Gestáltico (PIG) para autistas

Manuel Ojea Rúa

Universidade de Vigo
moxea@uvigo.es

Segundo Frith (2004) e Ojea (2008), a percepción e a codificación cognitiva das persoas con trastornos do espectro autista (TEA) caracterízase por unha tendencia a percibir os obxectos e os fenómenos cun estilo cognitivo caracterizado pola coherencia central cognitiva de carácter débil. Esta estrutura perceptiva está explicada polos presupostos básicos da Teoría da Coherencia Central Cognitiva (Frith, 2004; Hapé, 1994), que se centra na percepción da información polos seres humanos de xeito fragmentado e no que mostran dificultades para integrar a información recibida como totalidade ou globalidade e situala consecuentemente no contexto situacional.

Por este motivo, diferentes investigacións educativas fan fincapé en como as persoas con TEA perciben só aquelas partes dos estímulos que foron seleccionadas previamente e, consecuentemente, recoñecen os fenómenos só pola referencia producida por esas mesmas partes, e esta situación cognitiva prodúcese con calquera modalidade sensorial (Kaland, Mortensen y Smith, 2007; Plaisted e outros, 2006; Schlooz e outros, 2006).

PROGRAMA DE INTEGRACIÓN GESTÁLTICO (PIG)

Con estas bases teóricas de partida, o PIG (Ojea, 2009) intenta levar á práctica educativa os fundamentos cognitivos investigados, para o cal se deseñou este programa, que constitúe un proceso serial sucesivo tal como as persoas con TEA van operando cognitivamente ata conseguir un axuste entre a imaxe do obxecto ou situación e a súa representación na memoria a longo prazo (MLP), coa finalidade última de facilitar que a MLP derive na creación de memoria episódica e semántica.

A estrutura do PIG está composta por 8 dimensións xerais, que abranguen un total de 173 actividades (ver táboa 1). Cada dimensión facilita a aprendizaxe

de transposición desde a visión parcial centrada nos detalles ata a integración da totalidade ou gestalt do estímulo inicialmente percibido.

Táboa 1. Estrutura do PIG

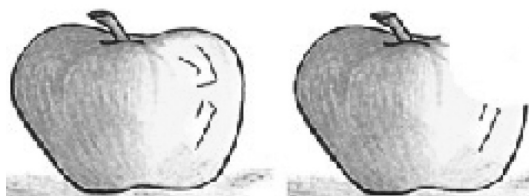
DESTINATARIOS/AS	DIMENSIÓN	ACTIVIDADES	TEMPO
Alumnos/as de 5- 12 anos de idade.	1. SEGUIMIENTO DA MIRADA	1- 24	1 mes
	2. HABITUACIÓN/ DESHABITUACIÓN	25- 32	1 mes
	3. PECHE GESTÁLTICO	33- 62	1 mes
	4. PERTENZA/ SERIACIÓN	63- 72	1 mes
	5. CATEGORIZACIÓN	73- 90	1 mes
	6. SIMBOLIZACIÓN	91- 116	1 mes
	7. PERCEPCIÓN/ INFERENCIA	117- 130	1 mes
	8. INTEGRACIÓN GESTÁLTICA	131- 173	2 meses

O PIG foi aplicado a 30 suxeitos con TEA, por medio dun deseño de investigación cuasi experimental pretest-postest dun só grupo. O pre-postest foi avaliado mediante a aplicación do test gestáltico visomotor de Bender e os resultados comparativos obtidos coa proba estatística de *wilcoxon* mostrou que, como consecuencia da aplicación do programa, os resultados obtidos foron significativamente positivos (sig. bilateral: .000). Non obstante, observáronse algúns inconvenientes na súa aplicación derivados das discapacidades dos estudantes, como foron os déficits atencionais ou os déficits visomotrices. Estas dificultades motivaron que o PIG, elaborado en formato papel, fose adaptado a un novo formato para evitar estes inconvenientes.

ADAPTACIÓN DO PIG A UN PROGRAMA SOFTWARE

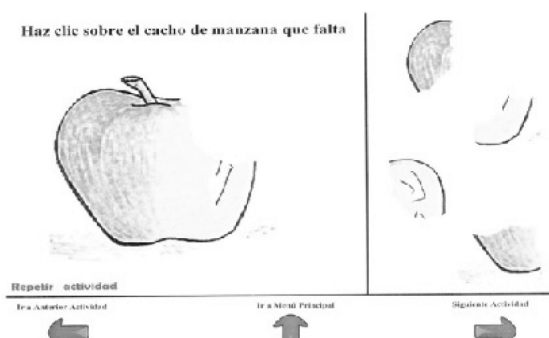
O PIG en formato papel segue unha estrutura serial no que os estudantes recorren a adquisición das competencias relacionadas coas dimensións indicadas na táboa 1. A modo de exemplo, pode verse unha actividade da dimensión "peche gestáltico" na seguinte secuencia:

Trazar unha liña para completar a mazá situada á dereita co fin de completala como está a mazá da esquerda. Logo enchela con pintura de dedos vermella e amarela.

Para procurar unha maior participación interactiva do alumno/a durante o proceso de aprendizaxe, realizouse a adaptación do programa a formato software informático mediante o programa Macromedia Flash Player, que reproduce arquivos SWF.

Na imaxe seguinte pode verse a adaptación da actividade anterior, na que os alumnos/as seleccionan da parte dereita o anaco que lle falta á mazá mediante a acción dinámica e interactiva do uso do rato do ordenador. Os erros e os acertos son seguidos do *feedback* inmediato (verbal e musical).

Todas as aprendizaxes dimensionais están planificadas para a consecución da integración gestalt ou percepción dos estímulos segundo o seu significado global, como pode verse nas seguintes imaxes.

Dirixir a mirada do neno/a cara á figura seguinte e sinalala co dedo ou a palma da man. O mestre/a describe oralmente a imaxe percibida.

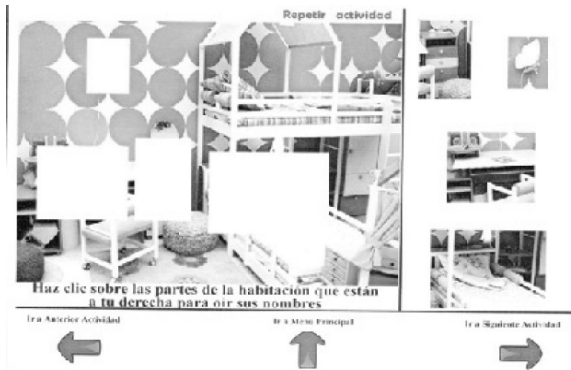
Recortar as partes da figura anterior que contén a táboa seguinte, mentres o mestre/a describe cada parte recortada.

Pegar as figuras recortadas sobre o fondo do estímulo global indicado na seguinte imaxe. Posteriormente, sinalar e/ou indicar oralmente o contido final da figura completa en resposta á cuestión seguinte: Que é? –Un dormitorio.

A transformación das accións anteriores ao programa software pode observarse na seguinte imaxe, na cal os alumnos/as interaccionan a través do rato do ordenador para realizar o proceso de transposición desde as partes (imaxes da dereita) ao conxunto do estímulo mediante un clic. Finalmente, obtéñen o feedback inmediato descritivo do estímulo (obxecto) global.

CONCLUSIONES

A diario observamos nas aulas moitos estudantes con TEA que teñen importantes dificultades para dirixir a atención cara ás demandas do medio. Outros, como consecuencia da presenza no diagnóstico de déficits de atención asociados con hiperactividade, cambian constantemente de tarefa sen conseguir a meta planificada na actividade anterior. Estes mesmos alumnos, diante dun ordenador con programas interactivos de pregunta-resposta activa e reforzo inmediato, poden permanecer un tempo que é impensable coas actividades de tipo máis tradicional. En efecto, o PIG informático, que está actualmente en fase experimental, está obtendo excelentes resultados na súa aplicación. Pero o que é máis salientable é que a aplicación en formato software está conseguindo resolver as dificultades iniciais observadas durante a aplicación do PIG en formato papel, polo que se converte nun instrumento válido para aqueles estudantes con maiores índices deficitarios en procesos atencionais e/ou viso-motrices.■

REFERENCIAS

- FRITH, U. (2004). *Autismo. Hacia una explicación del enigma*. Madrid: Alianza Editorial.
- HAPPÉ, F. (1994). *Introducción al autismo*. Madrid: Alianza editorial.
- KALAND, N., MORTENSEN, E. L. e SMITH, L. (2007) 'Disembedding performance in children and adolescents with Asperger syndrome or high functioning autism', *Autism: The International Journal of Research and Practice*, 11 (1), 81- 92.
- PLAISTED, K., DOBLER, V., BELL, S. e DAVIS, G. (2006) 'The microgenesis of global perception in autism', *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36 (1), 107- 119.
- OJEA, M. (2008). *Síndrome de Asperger en la Universidad. Percepción y construcción del conocimiento*. Alicante: Editorial Club Universitario.
- OJEA, M. (2009). *Autismo, Asperger. Programa de Integración Gestáltico*. Málaga: Aljibe.

A RGE, UNHA PORTA SEMPRE ABERTA A TI

A Revista Galega de Educación (RGE) ten as súas páxinas abertas a todas aquelas persoas que desexen publicar as súas colaboracións.

O Consello de Redacción daralles preferencia aos artigos dirixidos á sección "Prácticas e experiencias", que acolle traballos de todos os niveis do ensino non universitario.

AS COLABORACIÓNS deberán axustarse, OBRIGADAMENTE, ás normas seguintes:

Características das colaboracións.

1. Deben ser inéditas, poderán estar dirixidas ás seguintes seccións da RGE e deberán axustarse, obrigatoriamente, á extensión sinalada (sempre con espaciado incluído):

- Prácticas e experiencias: 6.000 caracteres.
- Proposta de unidade didáctica: 32.000 caracteres.
- Reflexións, resultados investigacións, etc.: 6.000 caracteres.
- Escribenos: 2.200 caracteres.

Todas as achegas deberán ser redactadas na fonte de letra Times New Roman, tamaño 12 e con interlineado simple, e remitidas, en soporte informático físico (cd, dvd, pendrive, disquete...) ou por correo electrónico ó enderezo rge.redaccion@mundo-r.com.

2. Na cabeceira do artigo figurarán: o título, o nome do autor/a ou autores/as, a profesión e o lugar ou centro de traballo. E ó final do mesmo, o enderezo postal, o/s teléfono/s de contacto e o enderezo de correo electrónico.

3. Nas referencias e citas bibliográficas de libros procederáse de acordo co seguinte modelo: apelidos; nome ou inicial, con punto, do/a autor/a; paréntese para o ano de publicación, punto; título do libro en cursiva, punto; lugar de edición, dous puntos, editorial, punto.

FERNÁNDEZ PAZ, A. (1992). *Os cómics nas aulas*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

Se houbese varios traballos publicados por un mesmo autor ou autora no mesmo ano, despois do ano porase coma e logo: a, b, c...

VÁZQUEZ FREIRE, M. (1992, a). *Que é a Reforma?* Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

VÁZQUEZ FREIRE, M. (1992, b). *O currículo*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

4. Nas referencias e citas bibliográficas de artigos de revistas procederáse de acordo co seguinte modelo: tralo autor e ano, título do artigo, punto; nome da revista en cursiva, número da revista, coma, páxinas con guión intermedio, punto.

ROZAS CAEIRO, A. (1992). A Educación Ambiental e outros programas educativos. *Revista Galega de Educación*, 13, 6-9.

5. As explicacións correspondentes ás notas, numeradas no texto correlativamente sempre entre parénteses ou con grafía saltada (ex: (1) (2) (3)...), deben incluírse ao remate do traballo. A continuación das notas pode facerse unha lista bibliográfica ordenada alfabeticamente, seguindo os criterios anteriores.

6. Se no texto se quere facer unha referencia xenérica ós ditos libros, sen concretar páxina, pódese citar do seguinte xeito: paréntese, apelidos, coma, ano de edición, paréntese.

(Fernández Paz, 1992)

No caso de que se queira facer unha referencia ao número da páxina, pódese citar do seguinte xeito: paréntese, apelidos, coma, ano de edición, dous puntos, páxina, paréntese.

(Fernández Paz, 1992: 32)

7. No caso das citas tomadas de Internet, poderase seguir, en liñas xerais, a seguinte proposta:

SERRA, A. *Las redes ciudadanas, ¿una vía para los países en desarrollo?*, WEB: <http://bcnet.upc.es> e <http://bcnet.upc.es>

8. Evitárase no posible o uso de abreviaturas e do etcétera marxinal. Cando dentro do corpo do artigo se citen frases textuais, estas irán en cursiva do seguinte xeito:

- Se a frase textual, ocupa menos de dúas liñas redactarase de corrido no texto, entre comiñas.

- De ocupar maior extensión, escríbese á parte, precedida de dous puntos e sangrada na marxe esquerda, podendo empregar outro tamaño de letra e reducir o espazo interlineal.

9. As colaboracións poderanse acompañar das ilustracións (fotografías, imaxes, gráficos, figuras, cadros...) que se consideren necesarias, sinalándose claramente no texto, mediante acotación entre parénteses, o lugar onde deben reproducirse:

(INSERTAR IMAXE: "aula_natureza.jpg")

Sería altamente recomendable que as colaboracións referidas ao apartado "prácticas e experiencias" fosen achegadas con material gráfico ilustrativo da experiencia.

Enviaranse as fotografías ou outras imaxes e gráficos en formato dixital cunha resolución mínima de 300 ppp (puntos por pulgada), en formato JPG ou TIFF.

10. No caso de dar conta dunha proposta ou experiencia pedagóxica práctica pódese empregar o seguinte esquema referencial (coas adaptacións precisas):

- Contexto do centro e da experiencia.
- Nivel educativo.
- Obxectivos da experiencia.
- Desenvolvemento concreto: actividades realizadas ou que se propoñen.
- Comentarios sobre o seu desenvolvemento.
- Avaliación por parte do alumnado e do profesorado; reflexión sobre o realizado.
- Perspectivas abertas a partir de aquí, crítica, cambios necesarios...
- Referencias bibliográficas.

11. Agradecemos o envío de información e documentos para a Sección de Panoraula.

12. Os traballos deberán estar escritos en lingua galega, segundo a normativa vixente aprobada pola Real Academia Galega. A Redacción resérvase o dereito de elixir os títulos e subtítulos que considere máis oportunos para a publicación da colaboración, como tamén o de facer pequenas correccións para manter o estilo da RGE.

13. Por cada colaboración o autor/a recibirá un exemplar do número da RGE onde apareza o seu traballo.

14. A RGE comunicará a cada un dos autores ou autoras a recepción do seu traballo e, no seu momento, a súa aceptación, ou non, para a publicación.

Para calquera suxestión, comentario, proposta, etc., podedes poñervos en contacto co Consello de Redacción (correo electrónico: rge.redaccion@mundo-r.com).

Enviar a:

Xesús Rodríguez Rodríguez
Director da Revista Galega de Educación
Nova Escola Galega
San Clemente, 18, baixo.
15705
Santiago de Compostela
(A Coruña)

Charles Dickens: A infancia en tempos de capitalismo salvaxe

Miguel Vázquez Freire

Nova Escola Galega
arno@mundo-r.com

BICENTENARIO

Vén de cumprirse, en febreiro deste ano, o bicentenario do nacemento de Charles Dickens, boa oportunidade para nos unir desde esta sección ao coro de celebracións. A conexión de Dickens coa literatura para a infancia e a mocidade é indubidable cando menos por dúas razóns. A primeira, polos seus contos de Nadal, que escribiu anualmente entre 1843 e 1867 (coa excepción de 1847), pero moi especialmente polo primeiro deles, *A Christmas Carol*, que case podería ser cualificado de conto de Nadal por antonomasia. A segunda, por ser o creador dunha extraordinaria galería de retratos da infancia, a comezar polas figuras que dan nome a dúas das súas máis celebradas novelas: *Oliver Twist* e *David Copperfield*.

Aínda que ningunha das súas obras, nin sequera os contos de Nadal, foron escritas pensando exclusivamente nun público lector infantil, é indiscutible que as súas obras ben cedo se situaron entre as favoritas dos lectores mozos. O propio Dickens, na segunda das novelas citadas, nos dá cumprida conta de cales eran as lecturas que frecuentaban os nenos lectores do seu tempo (que desde logo non eran todos os nenos). Pode sorprenden descubrir que *David Copperfield*, aos 10 anos, lera o *Don Quijote*, *Tom Jones* e *Robinson Crusoe*, ao lado d'*As mil e unha noites* e uns contos de fadas que non identifica. Mais non é nada sorprendente se temos en conta que era un neno solitario, practicamente secuestrado na súa propia casa por un padrasto sádico e a súa revirada irmá (*mistress Murdstone*, un dos personaxes femininos máis desprezable da ampla galería de figuras dickensianas). Hoxe coma onte, o libro é o máis seguro refuxio dos nenos solitarios e, onte coma hoxe, a fame lectora deses nenos non respecta as fronteiras prefixadas do que os chamados "prescritores" determinan ha ser a lectura da infancia.

UN FABRICANTE DE ÉXITOS

Pero comecemos botando unha ollada á intensa vida de Charles Dickens. Fillo dun escuro contable con tendencia a vivir por riba das súas posibilidades, veuse obrigado a abandonar os estudos para entrar a traballar nunha fábrica de betume aos 12 anos. Aínda que esa dura experiencia non durou demasiado, é seguro que tivo moito que ver coa repetida atención que nas súas novelas concederá á denuncia das penosas condicións de vida dos nenos traballadores no agresivo capitalismo do século XIX británico. O pai acabará preso por débedas impagadas e a familia pasará a vivir con el no cárcere, experiencia que tamén recollerá en *David Copperfield*, a máis autobiográfica das súas novelas. O, á vez cómico e patético, matrimonio Micawber está claramente inspirado nos seus propios pais. Unha oportuna herdanza recibida pola nai sacará a fami-

lia da súa grave situación económica e permitirá ao mozo Dickens recuperar os seus estudos. Pero non como para acceder á universidade e, así, aos 15 anos atopámolo traballando como mozo dos recados nun bufete de avogados, que abandonará aos 16 para dedicarse ao xornalismo, onde ben cedo acadará gran éxito. Malia a súa xuventude, as súas crónicas parlamentarias e o seu seguimento das campañas electorais por todo o país para o diario liberal *Morning Chronicle* proporcionanlle unha gran popularidade, así como un coñecemento de xentes e lugares que lle será de gran utilidade no seu labor de novelista.

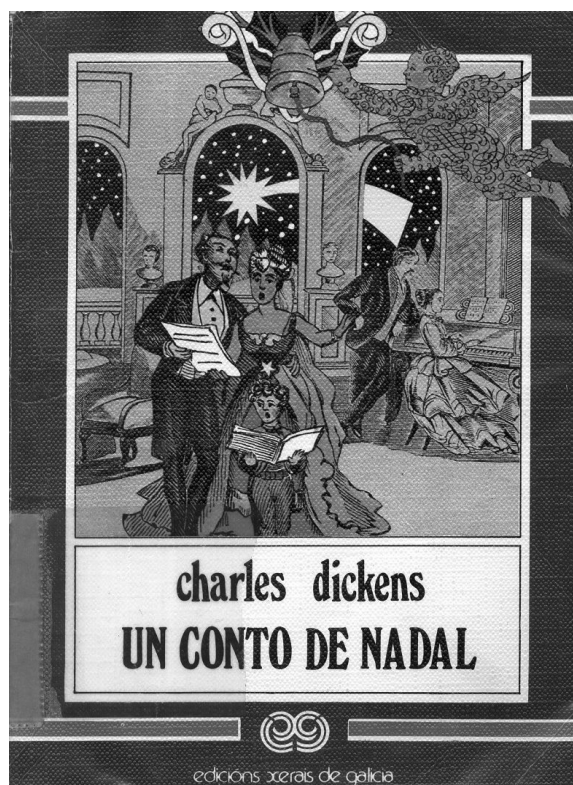
O paso á creación novelística dáno en 1838 coa publicación por entregas de *The Picwick Papers*, que foi un inmediato éxito, o que lle permitiu dedicarse en exclusiva á literatura desde os 30 anos. A partir dese intre, o seu labor creativo foi inxente, a un ritmo de case unha novela por ano, sempre editada segundo a fórmula da publicación por entregas. Non sería de todo desaxeitado dicir que Dickens foi un dos primeiros escritores de *best sellers*, aínda que quizais a analoxía máis próxima sería, en certa medida, co guionista actual de series de televisión. Coma este, Dickens estaba moi atento aos gustos do público e non dubidaba en introducir modificacións (facer desaparecer ou introducir un personaxe, incorporar unha nova trama) cando observaba que as vendas dunha das entregas descendían. Seguramente esta vontade de compracer o lector –cosa que abofé case sempre conseguiu sobradamente– ten influído en que a súa obra sexa vista, por parte da crítica, como literariamente menor. Certamente, a propensión ao detalle costumista, o gusto polo exceso caricaturesco e maniqueo no deseño dos personaxes e, sobre todo, a caída no sentimentalismo melodramático, son características que se acaen mal co que reclama un lector contemporáneo esixente, aínda que eran notas ben comúns entre os autores da época. En todo caso, hai poucas dúbidas de que estes “defectos”, se así deben ser considerados, non teñen mingua nada a capacidade que as novelas de Dickens manteñen de seguir atraendo os lectores douscentos anos despois da súa morte.

Dickens foi tamén un gran propagandista que se involucrou na defensa de ideas políticas renovadoras. Non foi, desde logo, un revolucionario, aínda que Marx teña dito que as súas novelas eran o mellor retrato do carácter explotador do capitalismo. Os seus posicionamentos políticos non estiveron exentos de contradicións (na súa primeira viaxe aos Estados Unidos denunciou o escravismo pero manifestou simpatías polo sur na guerra civil) pero en xeral promoveu iniciativas avanzadas como a abolición da pena de morte ou a modificación das leis sobre a pobreza e o traballo infantil. Nos seus últimos anos de vida fundou un novo periódico e

percorreu o seu país, e de novo os Estados Unidos, facendo lecturas públicas dramatizadas das súas novelas. Posiblemente esa frenética actividade tivo moito que ver coa súa morte prematura tras un derrame cerebral en 1870.

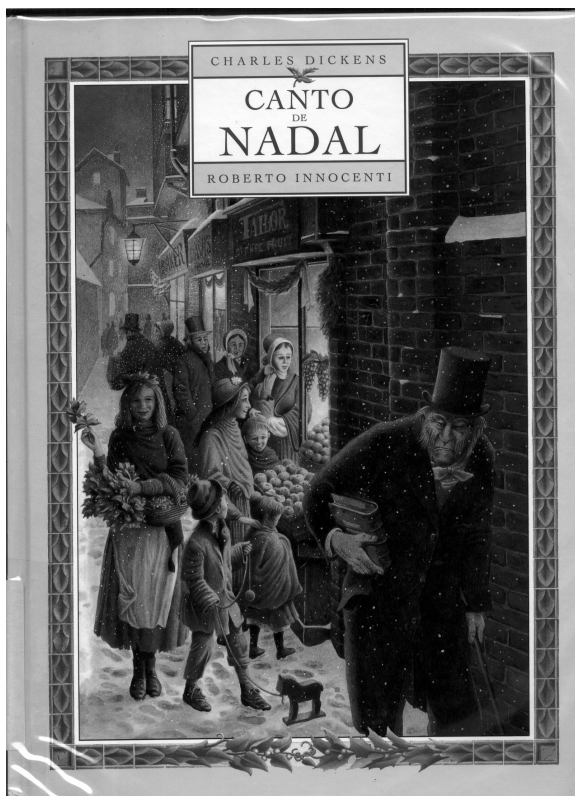
OBRAS EN GALEGO

Os lectores galegos por desgraza non dispoñen da posibilidade de ler a maior parte da súa obra na nosa lingua. Si existen ata catro edicións diferentes do seu célebre e extraordinario *Conto de Nadal*, ou *Canto*, como optan na belísima edición de Kalandraka, enriquecida cunhas, coma sempre, excelentes ilustracións de Roberto Innocenti. Tanto esta versión como a precedente de Xerais, en Xabarán, son íntegras e vertidas en bo galego. Non se pode dicir o mesmo das editadas por do Cumio e Lea Edicións. Esta última propón unha, na miña opinión, ben pouco afortunada, ademais de innecesaria, actualización do conto en forma dialogada para

ser representada por nenos. Igualmente innecesaria paréceme a adaptación da edición do Cumio. Penso que cando un texto non presenta grandes dificultades para ser perfectamente comprendido para un lector neno, este tipo de adaptacións denota un exceso paternalista.

Só hai outra obra editada en lingua galega: *Oliver Twist ou o progreso dun neno de hospicio*, en coitada tradución de Moisés Barcia. Probablemente a súa gran extensión retraia a boa parte do profesorado á hora de recomendar a súa lectura a lectores

mozos. Con todo, a estrutura característica da novela por entregas, que debía manter o interese do lector en cada capítulo ofrecendo a oportunidade dunha lectura case independente con respecto ao resto, pode ser aproveitada para seleccionar determinados capítulos perfectamente accesibles mesmo para lectores novos competentes. Así, pode optarse pola lectura dos primeiros capítulos, onde se describen as terribles condicións de vida dos nenos recollidos en institucións de beneficencia. Un só capítulo, coma o XI, é unha espléndida mostra da mestría de Dickens, tanto na construción, con apenas dous ou tres riscos, de xeniais retratos de personaxes, como na visión crítica –e paródica–, neste caso dos tribunais de xustiza británicos da época, o que podería complementarse co divertidísimo XLVIII, onde asistimos ao xuízo do Bo Merlo, un soberbio personaxe que o lector lamenta non teña máis percorrido na novela. Pode tamén optarse polos formidables capítulos dedicados a describir a incorporación do coitado Oliver á banda de nenos delincuentes comandada polo miserable Fagin, ou aos últimos, á altura da mellor novela de misterio, co asasinato da malpocada Nancy e a persecución do seu asasino. Seguramente os que peor resisten o paso do tempo, e menos funcionarían nunha lectura autónoma, sexan os que describen a vida feliz de Oliver, ao ser rescatado e protexido por oportunos benfeitores, capítulos onde se fan visibles os elementos máis febles do melodrama.

DICKENS NO CINE

As novelas de Charles Dickens foron vistas polo cine, case desde os seus primeiros pasos, como fonte segura de inspiración. E seguen a selo hoxe. Cinguíndonos tan só ás tres obras aquí citadas, *Christmas Carol* ten visto numerosas versións xa desde 1901. Entre as máis recentes, un musical en 1970 dirixido por Ronald Neame (*Scrooge*) ou as dúas da década dos oitenta, con George C. Scott (*A Christmas Carol*, dirixida por Clive Donner, 1984) e Bill Murray (*Scrooged*, titulada en España *Los fantasmas atacan al jefe*, con dirección de Richard Donner) interpretando ao avaro Scrooge. En 2009 estreouse unha nova versión, de Robert Zemecki, con histriónica interpretación do habitualmente insoportable Jim Carrey. De *Oliver Twist* contamos con tres versións, as tres moi estimables (David Lean, 1948; Roman Polanski, 2005), incluído o musical dirixido en 1968 por Carol Reed. E de *David Copperfield*, unha definitiva dirixida en 1935 por Georges Cukor que non puido superar a non desprezable de 1970, de Delbert Mann.

OBRAS EN GALEGO

- *Canción de Nadal*. Adaptación e ilustracións de Rosa Fuentes. Edicións do Cumio. 2010.

- *Clásicos de Nadal para representar con nenos: O príncipe feliz de Dickens, A vendedora de mistos de Andersen e Conto de Nadal de Dickens*. Adaptacións de Mara Barral. Lea Edicións. Non figura ano de edición.

- *Oliver Twist ou o progreso dun neno de hospicio*. Tradución de Moisés Barcia. Vigo, Editorial Galaxia.

OUTRAS REFERENCIAS

- J. B. PRIETSLY (1984): *Dickens*. Barcelona, Biblioteca Salvat de Grandes Biografías.

- Juan TÉ BAR (2011): "*Pequeños Dickens*". CLIJ, nº 244.

- Peter ACKROYD (2012): *Dickens, el observador solitario*. Edhasa.■

NA CERNA DA SELVA

Pere Tobaruela

Sotelo Blanco Edicións. Santiago de Compostela, 2010

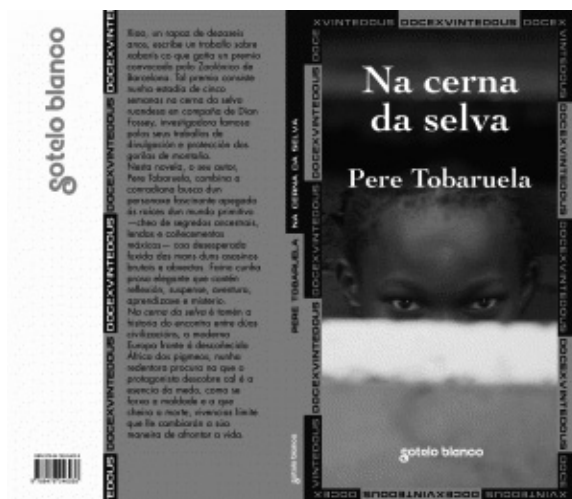
Na cerna da selva comeza cunha referencia a unha reportaxe publicada no suplemento dominical do periódico El País en novembro de 2008, “Os derradeiros pigmeos” da redactora Lola Huete Machado.

Como ten por costume nas mañás de domingo, un home duns corenta anos compra o xornal. Abre a revista e atopa os ollos do “baka” Nzigui fitando para el. Xiao estremécese e non pode menos de lembrar que a eses ollos lles debe a súa vida. E o recorrente pesadelo que xurdiu vinte e tres anos antes, volve aparecer, e Xiao volve lembrar todo o que viviu en África, nas vacacións de Nadal de 1985, cando só tiña 16 anos.

En 1985, Xiao gaña un premio que consiste en botar cinco semanas no campamento da zoóloga e naturalista Dian Fossey, en Ruanda, para observar a vida dos gorilas da montaña. Pero nesas vacacións, cazadores furtivos matan a machetadas a Dian Fossey. E Xiao é testemuña. Por mor diso ten que fuxir á selva, perseguido con saña por uns asasinatos sanguinarios. O terror apodéranse del mentres escapa pola selva, por lugares case sen pisar polo home branco. A salvación chégalle de mans duns “baka” (pigmeos), que o axudan a fuxir e a liberarse dos perseguidores. Nzigui sálvao de morrer, pero os pesadelos dominan as noites de Xiao durante toda a súa vida.

O autor, o catalán Pere Tobaruela, afincado desde hai cinco anos en Galicia, e que adoptou o galego como lingua habitual de fala e de escrita, non pode negar nesta obra a súa procedencia como colaborador na revista National Geographic. “Na cerna da selva” é unha moi boa reportaxe novelada en que, á parte da historia de Xiao na selva do río Congo, se tratan temas como o cheiro a África, o racismo (os negros albinos), a mirada dun gorila, a científica Dian Fossey, o escritor Joseph Conrad, a explotación, destrución e colonización do Congo por Bélxica, as lendas africanas sobre a orixe dos brancos e dos negros... Tamén os personaxes da novela de Pere Tobaruela son persoas reais, como o fotógrafo Fran Lamas.

Aínda que é un libro duro, por mor da crueza con que relata escenas de tortura e de desprezo da vida humana, pode ser lido por mozos e mozas a partir de 15 anos. A reportaxe “Los últimos pig-

meos” de Lola Huete encóntrase na edición dixital de El País: http://elpais.com/diario/2008/11/16/eps/1226820413_850215.html

A atractiva páxina de Pere Tobaruela <http://www.nacernadaselva.com/> é imprescindible, non só polos textos, senón tamén polas fotografías.

Sobre Dian Fossey, é interesante o filme estadounidense “Gorilas na néboa” (1988), dirixido por Michael Apted.

O relato permite reflexionar e traballar moitos contidos transversais, á parte de coñecer un pouco máis África, ese continente explotado, desprezado e bastante descoñecido. ■

Mercedes Espiño Amil

PANORAMA

Xosé Ramos Rodríguez

Antón Costa Rico

Nova Escola Galega

jose.ramos.rodriguez@edu.xunta.es

anton.costa@usc.es

NOVA ESCOLA GALEGA: PEDRÓN DE OURO 2012

Empezaremos co agradecemento á Fundación Pedrón de Ouro por distinguir co seu premio do ano 2012 a Nova Escola Galega. En reunión da Fundación celebrada o pasado 24 de Marzo tomou tal acordo coa seguinte argumentación:

“Recoñecemos en Nova Escola Galega a vontade continuada no tempo a prol da realización no día a día dunha educación ao servizo, en particular, da nenez e da mocidade da nosa nación; tanto, desde as aulas de educación infantil, como mesmo desde aulas universitarias, e tamén dende os diversos espazos de formación de sur ao norte e de oeste a leste, nas diversas direccións da nosa xeografía.

NOVA ESCOLA GALEGA vén promovendo unha educación alicerzada nas ideas da xustiza, da liberdade e da solidariedade, para formaren cidadáns e cidadás conscientes do País que habitan; conscientes da nosa lingua e cultura, o herdo que cómpre aloumiñar.

Os da NOVA ESCOLA GALEGA veñen procurando desde hai máis de tres décadas xerar de seguido renovadas prácticas e innovacións pedagóxicas. Son moitos os recursos e materiais didácticos que levan construíndo, os encontros de traballo e de formación para o profesorado, intervencións públicas en diversos foros e instancias, sempre da man da laboriosidade e da cooperación. Xunto á Revista Galega de Educación aí están tamén as variadas publicacións feitas polos seus asociados e asociadas en diversos soportes.

Ocúpaos a causa do idioma e do seu futuro e a do ensino público. Procuran unha educación democrática, inclusiva e laica.”

Este premio non governamental vén recoñecer o que facemos e o que fixemos, e que o seguiremos facendo, con máis empeño se cabe, a prol da educación en Galicia. Moi obrigados.

SEGUEN OS RECORTES: QUOUSQUE TANDEM ABUTERE PATIENTIA NOSTRA?

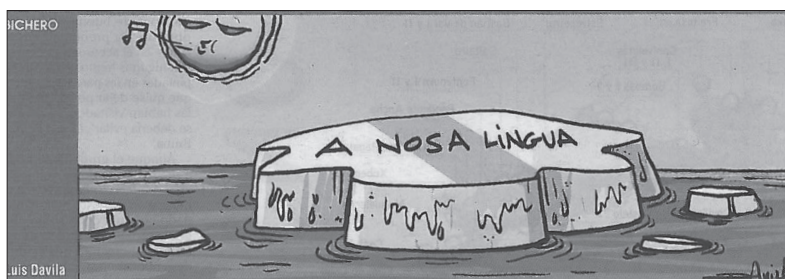
A dereita no poder en Galicia e España reforza a súa ofensiva ideolóxica e, así por exemplo, recupera o mantra da *cultura do esforzo* para xustificar medidas como a do aumento do número de alumnos/as nas aulas, a diminución do profesorado e a dos recursos para o funcionamento dos centros escolares públicos. Fálase asemade do esforzo para xustificar por exemplo os itinerarios formativos aos quince anos, diminuíndo as ensinanzas de tronco común para todos os cidadáns e, ao mesmo tempo, deteriorando a imaxe da Formación Profesional, como vía de segunda categoría. Tamén serve esta “cultura” para xustificar a diminución do número de bolsas de estudo, esixindo mellores me-

dias para acceder a elas ou para conservalas. Con esta cuestión o ministro Wert introduce tamén a proposta de **excelencia** para apropiarse dela dende a súa ideoloxía neo-liberal. Fala de que as bolsas sexan un recoñecemento á excelencia, cando todos pensabamos que eran, sobre todo, un instrumento para a igualdade de oportunidades. Ninguén cuestionaría a idea da excelencia de non ser que pode servir, ademais de para restrinxir bolsas, para crear centros con acceso restrinxido como en Madrid. Parece que non lles guste o ensino democrático nin a aprendizaxe cooperativa, no que o alumnado, con laboriosidade, se pode beneficiar da aprendizaxe entre iguais sen renunciar á diversidade, tan rica educativamente.

No anterior Panoraula xa faciamos referencia a que estaba anunciándose como unha das primeiras medidas do novo goberno a supresión da materia de **Educación para a cidadanía** e proposta dunha nova: "Educación cívica e constitucional". A nova materia quere suprimir os aspectos contrarios ao ideario católico-integrista e acubillarse no paraugas da Constitución, agora tan querida para a dereita. Seguramente tamén o fan porque lles molesta que esta materia potencie a formación en valores democráticos e actitudes cívicas, e que sexa un dos sinais de identidade que distinga o ensino público fronte ao relixioso concertado, facendo de contrapunto dunha materia de relixión a miúdo adoutrinadora, que incorpora supostos non racionais e a-históricos, imposta e controlada pola Igrexa Católica.

POLÍTICA LINGÜÍSTICA

Unha nova que non queremos deixar pasar é a **substitución do Secretario Xeral de Política Lingüística**. No balance que deixa o anterior Secretario hai que anotar un lamentábel e moi sig-

nificativo retroceso e unha anti-democrática desconsideración de quen son materia viva para o proceso de recuperación social da lingua galega: dende o simbólico acto de eliminar o termo 'normalización' para substituílo polo de 'dinamización', non comprometido, ata a eliminación de axudas á normalización nos concellos, nos centros educativos, editoriais e fundacións sen ánimo de lucro. Pasando polas medidas regresivas que tanto nos indignan: supresión de materias a impartir en galego, contraposición simbólica e argumental da normalización do idioma coa promoción doutros idiomas, redución ou minoración da súa esixencia para acceder á función pública, redución dos cursos para propiciar o seu coñecemento, etc. Non ignoramos que estas políticas son do goberno e claramente ideolóxicas e non da persoa que as puxo en práctica, pero a súa substitución é un momento axeitado para repasalas e poñelas tamén no "debe" do seu executor.

Entre tanto, un auto do Tribunal Superior de Xustiza de Cataluña coñecido o pasado 8 de marzo vén de abalar o **modelo de inmersión lingüística** para o ensino imperante alí. O que aquí din os gobernantes que a xente non quere. En Cataluña, e logo de seis anos de tirapuxas ante os Tribunais presentadas por tres familias, o modelo de inmersión, recoñecido internacionalmente, é favorablemente avaliado. Alguén se atreve a falar dun 'modelo galego'?; quen o considera?

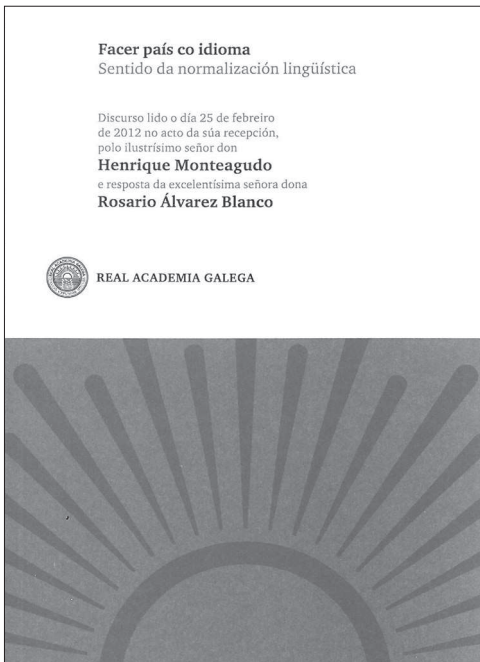
DOCUMENTOS E RECURSOS

LAGE PICOS et alii (2011). *A situación socio-cultural dos concellos galegos de menos de 5000 habitantes. II Mapa Cultural de Galicia*. Santiago: Consello da Cultura Galega.

O que significa "cultura e desenvolvemento local" está a mudar intensamente: modos, expresións, actores... Disto vénse ocupando o Consello da Cultura Galega a través de diversos informes, como é o caso do presente. Estúdase aquí, desde unha óptica local, o que podería chamarse o universo cultural noso, entre as realidades e as demandas. Recursos humanos (un cento de técnicos e animadores), infraestruturas culturais e polivalencia, orzamentos, entidades (case 5000), e programas e cursos, achegando conclusións que trazan unha precisa radiografía que mostra viveza e dinamismo.

MONTEAGUDO, H. (2012). *Facer país co idioma. Sentido da normalización lingüística*. A Coruña: Real Academia Galega.

Un texto necesario e preciso. Construído con autoridade científica. Onde estamos e cara a onde imos nisto do galego. Estamos a sufrir unha fonda crise da lingua, que é crise social tamén e, como non, do proceso de normalización na súa dimensión política e de exercicio do poder, que revela "unha crise do proceso de construción de Galicia como comunidade" (p. 23); isto é: "está en crise a autonomía política de Galicia".

Desde estes supostos procede Henrique Monteagudo, no que foi a súa lección de recepción como académico da Galega, a analizar demorada e criticamente o que se fixo e está a facer, examinando se tal conduce á substitución polo castelán ou á reversión das cousas, inclinándose pola substitución. As persoas, os pais e as nais, a través de decisións particulares, condicionadas socialmente (aínda que puidesen parecer “libres”) están conducindo o proceso cara a unha desfeita idiomática colectiva, por máis que non querida, segundo os estudos de opinión.

Casto Sampedro retratado nunha viñeta no Museo de Pontevedra, do que foi fundador.

A esta desfeita está a contribuír tamén agora o poder político *feijoniano*, en nome da suposta “liberdade lingüística”, idea que é analizada coidadosamente para demostrar a súa falsidade, amparada entre nós polos poderes económicos, políticos e mediáticos, porque se fai con menoscabo do dereito de todos a aprender adecuadamente e a usar libremente calquera lingua. Sostén Monteagudo que, en troques, a liberdade si se atopa nas políticas de normalización lingüística, que cómpre retomar, sabendo o que teñen de aprendizaxe social. E explícaaas.

Tamén se clarifica outra falacia, a da “imposición do galego”, xa que estamos ante dúas linguas oficiais, co tratamento do galego ademais como lingua propia, un ben patrimonial de noso e non unha maldición babélica.

O futuro é para Monteagudo un “camiño aberto” ao entender que o principal campo de batalla pola recuperación do galego “é a sociedade antes cá política”: a sociedade galega debería *empoderarse*, capacitarse e fortalecerse; “a loita pola normalización constitúe tamén unha experiencia de aprendizaxe colectiva extremadamente complexa, a abordar con afán construtivo, con mentalidade crítica e con disposición ao diálogo... desde o principio colaborativo, fundado na procura do ben común”.

RECURSOS

- Magnífica a Web (www.coordinadoraendl.org) da Coordinadora Galega de Equipos de Normalización e Dinamización Lingüística. Abre a porta a un grande número de recursos didácticos abeirados á lingua, en particular.

- Jesús Asorey, que impulsa *A Casa das Abellas* como centro de divulgación apícola, en Abegondo, onde se desenvolven interesantísimas experiencias educativas, acaba de ofrecernos

o traballo *Historia dunha pinga de mel. Da flor á mesa*. Beizón.

- O profesor Manuel A. Vidal Machu, do IES Pedro Floriani de Redondela, ofrécenos a posibilidade creativa de traballar didacticamente as matemáticas coa axuda da papiroflexia. Os antigos seguen a emprestarnos os seus saberes. Obrigados.

NOMES E RECOÑECEMENTOS

Á fin de Febreiro foise Giulio Girardi, probablemente un descoñecido para case todos os lectores, aínda que hai que sinalar que con Ilich e Freire, entre algúns máis, era parte dun grupo de filósofos e pensadores que abordaron a cuestión da educación emancipadora no contexto de sociedades de clase e/ou tamén sometidas a procesos de dependencia colonial. Desde o ámbito de Cristianos polo Socialismo Girardi creou un discurso lúcido sobre a reforma democrática da educación.

Estamos no dobre ano Celso Emilio Ferreiro e Valentín Paz Andrade, dúas figuras de primeira para a historia recente de Galicia. Dúas figuras que deberían estar sendo motivo de múltiples iniciativas escolares, polo seu destaque lingüístico, cultural e político. Na Rede existen arestora diversos recursos e tamén aumentou o número de recursos documentais inéditos sobre eles.

Ano de Casto Sampedro. Extraordinario recompilador de material musicolóxico tradicional de Galicia, fundador do Museo de Pontevedra e da Sociedade Arqueolóxica. Nacera en Redondela en 1848. Deberemos saber que unha destacada parte das pezas de Milladoiro foron recompiladas como partituras por Don Casto Sampedro.

Herminio Barreiro. *In memoriam*. Na súa memoria e honra editouse o nº 15 de *Sarmiento. Anuario Galego de Historia da*

Educación, que coeditan as tres Universidades de Galicia, agora baixo a dirección do profesor Narciso de Gabriel. Textos da súa autoría, de acompañamento e unha foto-biografía. A presentación coincidiu coa apertura dunha exposición sobre a súa traxectoria, realizada na Facultade de Ciencias da Educación de Compostela.

O profesor de galego no Instituto Vicente Cañada Blanch de Londres, **Xaime Varela**, mereceu o recoñecemento do Instituto Nacional de Tecnoloxías Educativas e de Formación do Profesorado do Ministerio de Educación pola creación da web *Fala Londres*, como "Buena Práctica 2.0".

O 23 de abril, en coincidencia co Día do Libro o colexio **Fogar de Santa Margarida** da Coruña, rendeu unha homenaxe ao profesor **Agustín F. Paz**, que fora profesor do Fogar entre 1972 e 1974, mediante un acto público que incluíu taboa redonda con diversas intervencións sobre a educación nos setenta e actuación musical da Quenlla. O Fogar de Santa Margarida foi daquela escenario dun notábel traballo de renovación pedagóxica, baixo o impulso dos cregos José A. Vázquez Cabarcos, Andrés García Vilariño e Alfonso Sanmartín.

ENCUNTROS E XORNADAS

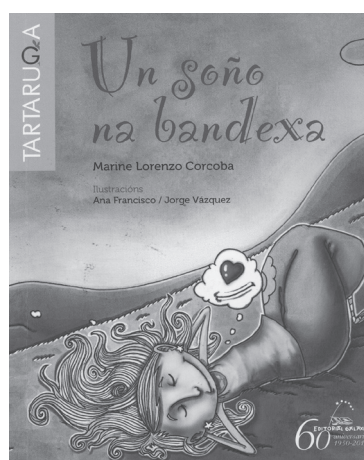
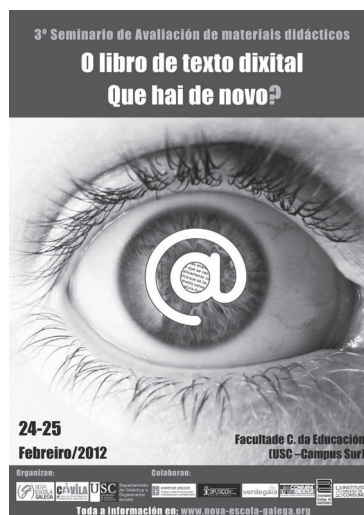
- No pasado mes de febreiro celebrouse o **II Encontro de Equipos e Docentes pola normalización lingüística**, centrándose a reflexión no decreto de centros plurilingües, contando cun notábel texto do profesor Vez Jeremías, accesíbel en www.coordinadoraendl.org/plurilinguismo. Pouco despois convocou o Consello da Cultura Galega os **XIV Encuentros de Normalización**.
- Nova Escola Galega** celebrou con notábel acollida o **3º Seminario de Avaliación**

de **Materiais Didácticos**, dedicado aos libros de texto dixitais, os **VI Encontro de debate sobre o medio rural**, nesta ocasión na escola de Devesos nas terras de Ortigueira, as **Primeiras Xornadas Pedagóxicas da Capela** arredor da conexión escola e cultura popular, o **III Seminario sobre a Memoria Histórica** e os **XXVI Encuentros de Educadoras/es pola Paz**, que nesta convocatoria tiveron a súa realización na fermosa cidade de Chaves.

- En Pontevedra celebrouse un ano máis a **Semana de Filosofía**, recoñecido foro social de debate que nesta ocasión deu acollida á cuestión do neo-liberalismo, a globalización, as políticas económicas e o 15M.
- O 2 de abril, como Día Mundial sobre o Autismo (50.000 en España) tivo un eco particular na **escola Menela** de Vigo, onde o médico e educador **Cipriano Casas** vén impulsando desde hai décadas un espazo educativo e de concienciación social relevante. Presentouse o libro *Un soño na bandexa* de Marine Lorenzo, con pictogramas, dirixido a nenos e nenas con trastornos do espectro do autismo.

EXPOSICIÓNS

No pasado 18 de abril quedou aberta no Museo do Pobo Galego unha magnífica exposición arredor do asociacionismo cultural galego dos pasados anos sesenta (desde O Galo, en Santiago de Compostela) ata a chegada da democracia. Paneis, imaxes, libros e outros testemuños documentais escolmados sobre unha base de máis de 20000 unidades documentais que se foron reunindo baixo o impulso coordinador do profesor e membro de Nova Escola Galega Ricardo Gurriarán, baixo o dobre auspicio da Fundación

10 de Marzo de CCOO de Galicia e do Consello da Cultura Galega. Complementariamente, un fermoso e preciso catálogo editado permite achegarse aos ensaios curtos ofrecidos por un amplo fado de intervincentes e ñas súas variadas achegas históricas (GURRIARÁN, R. (coord.). *Asociacionismo cultural en Galicia (1961-1975. Un canto e unha luz na noite)* ■

puntos de venda da revista galega de educación

POBOACIÓN	LIBRERÍA	ENDEREZO	TELÉFONO	CORREO-e
A Coruña	Librería LUME	Fernando Macías, 3 -15004,	981.263.408	info@lumelibros.com
A Coruña	Librería DIDACTA	Avda Rubine, 13-15 -15004,	981.278.991	librariadidacta@mundo-r.com
A Coruña	Librería XIADA	Avda Finisterre, 76-78 - 15004,	981.276.950	xiada@ctv.es
A Guarda	Librería ATLÁNTICA	Rúa Concepción Arenal,10	986.613.431	
Burela	Comercial AUMA	Rúa da Igrexa, nº 13 - 27880	982.580.879	
Burela	Librería CADERNOS	Rúa Álvaro Cunqueiro, nº 6 - 27880	982.586.081	
Ferrol	Librería CAMPUS	Avda de Esteiro, 30-32 -15403	981.364.027	libreriacampos@verial.es
Lugo	Librería AGUIRRE	R/ Bispo Aguirre 8, baixo- 27002	982.220.336	
Lugo	Librería BIBLOS	Doutor Fleming, 1,	982.224.201	
Lugo	Librería TRAMA	Avda. de A Coruña, 21 - 27003	982.254.063	libreriagrama@mundo-r.com
Melide	Librería PARRADO	Moa, 3	981.505.039	
Ourense	Livraría TORGA	Rúa da Paz, 12 - 32002	988.250.737	torga@torga.net
Ourense	Librería TANCO	Rúa Cardenal Quevedo, 22,	988.232.331	
Pontevedra	Librería MICHELENA	Rúa Michelena, 22 - 36002	986.858.746	info@libreriamicelena.com
Santiago	Librería COUCEIRO	Praza Cervantes, 6 -15704	981.586.237	libreriacouceiro@autonomos-ata.com
Santiago	Librería FOLLAS NOVAS	Rúa Montero Ríos, 37 -15706	981.594.406	follasnovas@follasnovas.es
Santiago	Librería ABRAXAS	Rúa Montero Ríos, 50 -15706	981.580.377	grialibros2@infonegocio.com
Tui	Librería IRIS	Rúa Calvo Sotelo, 25 - 36700	986.601.946	
Vigo	Librería CARTABÓN	R/ Urzáiz, 125 - 36205	986.372.883	lcartabon@verial.es
Vigo	Librería ANDEL	Rúa Pintor Lugrís, 10 - 36211	986.239.000	andel@andelvirtual.com
Vigo	Librería MAÑÁN	R/Cadaval nº21	986.226.167	libreriamaanan@mundo-r.com
Vigo	Librería LIBROURO	R/ Eduardo Iglesias, 12-36202	986.226.317 986.221.439	librouro@arrakis.es
Vilagarcía	Librería AROUSA	Rúa Edelmiro Trillo, nº19 -36600	986.501.475	
Vilalba	Librería PERGAMINO	Rúa Campo de Puente, 26 - 27800	982.511.302	lpergamino@terra.es
Vilalba	Librería PERGAMINO-2	Rúa de Galicia, 89 Baixo - 27800	982.512.932	pergaminodous@yahoo.es
Vilalba	Librería SEGREL	Av. Pravia, 13	982.510.040	

REVISTAGALEGA DE EDUCACIÓN

Se desexa subscribirse á Revista Galega de Educación cubra o boletín e envíeo ao seguinte enderezo:

- NOVA ESCOLA GALEGA (Revista Galega de Educación)
Apdo. 586 - 15700 Santiago de Compostela (A Coruña)
- Envíos por fax: 981 562 577
- Subscricións por correo-e: rge.subscricions@mundo-r.com

Se desexa algún número atrasado pode solicitalo da mesma forma.

boletín de subscrición

Si, desexo subscribirme á REVISTA GALEGA DE EDUCACIÓN, tres números ao ano, polo prezo de 34 euros.

Subscribome desde o número ____.

DATOS DO/A SUBSCRITOR/A

Apelidos e nome:

NIF:

Enderezo:

Localidade:

Provincia:

Teléfono:

E-mail:

FORMA DE PAGAMENTO (sinalar cun "X" e completar)

Domiciliación bancaria en conta

(Faga constar os 20 díxitos que compoñen o C.C.C.)

Titular da conta

Cheque a favor de Nova Escola Galega

Transferencia bancaria contra prestación de factura

Reembolso (34 euros máis gastos)

-----, de ----- de 2012

Sinatura

DOCENTES

POR XOSÉ TOMÁS
WWW.XOSETOMAS.COM

NON DEIXA DE SER
PARADOXAL QUE MOITOS
TIVESEN QUE SAÍR **FÓRA**
PARA ATOPAR
QUE AS PEDAGOXÍAS
VIAXAN CARA
A **DENTRO**

ESCOLA
DE
INDIANOS

NOVA ESCOLA GALEGA
PEDRÓN DE OURO 2012

Grazas a vós!